

Političke uspomene Stjepana Zagorca: u vrtlogu hrvatske politike*

Stjepan MATKOVIĆ, Zlatko MATIJEVIĆ
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Izvorni znanstveni rad
(primljeno: 21. rujna 2020.)
UDK 32Zagorac, S.(092)
32Supilo, F.

Autori su pripremili za objavljivanje Političke uspomene Stjepana Zagorca, u kojima se taj istaknuti političar te katolički i starokatolički svećenik najviše osvrnuo na djelovanje Frana Supila. U uvodnome su dijelu analizirali Zagorčevu biografiju i kontekst u kojemu je izgradio svoju političku karijeru. Povezali su njegov politički put s ulogom Frana Supila, koji je u znatnoj mjeri pridonio promjenama u razvoju hrvatske politike na početku 20. stoljeća. Političke uspomene sagledali su kao prilog očuvanju sjećanja na Supila u javnoj memoriji međuratne Jugoslavije.

Ključne riječi: hrvatska politika, uspomene, novi kurs, Riječka rezolucija, Hrvatsko-srpska koalicija, pravaštvo, Srbi, Hrvati, Austro-Ugarska Monarhija

Pojedine istaknute osobe nezasluženo su ostale marginalizirane u hrvatskoj historiografiji. Mnogi od onih koji su gotovo svakodnevno punili stupce novina, s vremenskim su odmakom pali u zaborav. Tomu su svakako pridonijele i dramatične promjene koje su gurnule u zapećak dotad javno eksponirane pojedince. Među njima je i Stjepan Zagorac o kojemu se, unatoč bogatoj političkoj karijeri, malo može saznati iz literature. Bolje rečeno, mnogi ga autori spominju, ali nema zaokruženiye analize koja bi povezala pojedinosti njegova života i tako čitatelju približila njegov politički opus.

Stjepan Zagorac, svećenik i političar, rođen je u Karlovcu 12. prosinca 1868. godine, a umro je u Sušaku 1. kolovoza 1936.¹ Studij bogoslovije završio je u Zagrebu. Za rimokatoličkog je svećenika zaređen 1892., a iste godine imenovan je kapelanom u Sladojvcima. Kapelansku službu obavljao je i u Daruvaru, Novoj Gradiški, Pakracu, Sisku i Zagrebu, a župnikovao je u Ja-

* Ovaj je članak nastao u sklopu projekta IP-2019-04-5148 koji financira Hrvatska zaklada za znanost, te projekta »Odabrane teme iz političke povijesti (1890.—1929.): stranke, osobe, događaji«, koji podupire Hrvatski institut za povijest.

¹ Najbolji biografski presjek nudi Zagorčev suradnik iz ranih dana, Hinko Sirovatka (1876.—1939.). Vidi: »In memoriam Stjepanu Zagorc«, *Primorske novine*, Sušak, br. 339, 2. rujna 1936., 2; br. 340, 3. rujna 1936., 2.

kuševcu i Koprivnici (1905.—1920.). U izbornom kotaru Velika Gorica, nakon smrti zastupnika Šandora pl. Bresztyenszkoga,² na dopunskim je izborima (1904.) izabran za narodnoga zastupnika u hrvatski Sabor, na listi Hrvatske stranke prava (HSP)³ koja je uskoro počela nastupati u sklopu Hrvatsko-srpske koalicije (1906.).⁴ U Saboru je otada, kao član više političkih klubova i raznih stranačkih skupina pravaške provenijencije, djelovao sve do propasti Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja Kraljevstva/Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.).⁵ Jedan je od aktivnijih sljedbenika politike »novoga kursa«,⁶ supotpisnik Riječke rezolucije (3. listopada 1905.)⁷ i izvorni podupiratelj koncepta Hrvatsko-srpske koalicije, koji su označili duboke promjene na političkoj sceni banske Hrvatske. Još kao kapelan u Sisku osnovao je i izdavao listove »Radnički glasnik/Sisački glas«,⁸ a u Zagrebu »Glas naroda«.⁹ Ti su listovi odraz pokušaja osnivanja kršćansko-socijalne organizacije u banskoj Hrvatskoj koji, ipak, nisu pustili korijene.¹⁰ Poznato je da je Zagorac odlazio u slovenske zemlje, gdje se upoznao s uspješnim radom narodnoga zastupnika i katoličkoga svećenika Janeza Evangeliste Kreka,¹¹ koji je zastupao ide-

² Aleksandar pl. Bresztyenszky/Šandor pl. Breščenski (1843.—1904.), hrvatski političar i pravni pisac. Vidi: Aleksandar BRESZTYENSZKY, *Izbor iz djela*, Predrag Topić, Stipo Bilić, ur., Velika Gorica, Dugo Selo, Gradska knjižnica Velika Gorica, Gradska knjižnica Dugo Selo, 2013.

³ Vidi: »Izjava Središnjeg odbora Hrvatske stranke prava«, »Program Hrvatske stranke prava«, u: Tihomir CIPEK, Stjepan MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.—1914.*, Zagreb, Disput, 2006., 464-466, 540-549.

⁴ Vidi: »Manifest Hrvatsko-srpske koalicije«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 505-507. Za podrobniju analizu o počecima Koalicije vidi: Mirjana GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906—1907*, Beograd, Institut društvenih nauka, Odeljenje za istoriske nauke, 1960., a za opći pregled: Kosta MILUTINOVIĆ, »Hrvatsko-srpska koalicija«, u: *Istorija srpskog naroda*, Šesta knjiga, Prvi tom, *Od berlinskog kongresa do ujedinjenja 1878—1918*, Andrej Mitrović, ur., Beograd, Srpska književna zadruga, 1983., 432-495.

⁵ Vidi: Bogdan KRIZMAN, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb, Školska knjiga, 1977.

⁶ Rene LOVRENČIĆ, *Geneza politike »novog kursa«*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1972.

⁷ Vidi: »Riječka rezolucija«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 494-496.

⁸ Podatci o »Radničkom glasniku/Sisačkom glasu« potječu iz raznih tekstova o Zagorcu. U to je doba poznatiji kao revni podupiratelj sisačkoga »Hrvatskoga radničkog glasa«, lista s izraženom antisemitskom notom. Vidi: Davorka OBRADOVIĆ, »Hrvatski radnički glas' — stranačko glasilo ili lokalna tiskovina«, *Godišnjak Gradskoga muzeja Sisak* 2 (2001) 1, 153-174.

⁹ »Glas naroda« je različitom dinamikom izlazio u razdoblju od 1899. do 1927. godine.

¹⁰ Vidi: Vinko CECIĆ, *Rimokatolička crkva i radničko pitanje u Hrvatskoj 1869—1914*, Zagreb, Novinarsko izdavačko poduzeće, 1957. Knjiga je pisana s marksističkoga stajališta.

¹¹ Vidi: Petar GRGEC, »Dr. Janez Ev. Krek (27. XI. 1865. — 8. X. 1917.)«, u: Janez Evangelist KREK, *Socijalni eseji, govori i nacti*, (Prvi dio), P. Grgec, prev. i ur., Zagreb, Znanstvena knjižnica »Narodne prosvjete«, 1920., I-XXXVIII.

je kršćanskoga socijalizma.¹² Organizirao je i dolazak Kreka i njegovih suradnika u Hrvatsku,¹³ ali bez opipljivijih rezultata. Prijelaz iz 19. u 20. stoljeće donio je otrježenje, s kojim je došlo i prilagođavanje. Tada se pokazala i sva heterogenost političkoga ponašanja katoličkih svećenika, koji su se javljali u redovima raznih stranaka i političkih skupina. Suočen sa situacijom u Hrvatskoj, u kojoj je prevladala autokratska vladavina bana Khuena-Héderváryja,¹⁴ Zagorac se udaljio od ideja koje su doživjele procvat u znatno razvijenijim dijelovima austrijskoga (cislajtanskog) dijela Monarhije, i okrenuo se već poznatim obrascima ideoloških formacija kojima je nastojao dati osobni pečat. Prvu afirmaciju doživio je u redovima HSP-a, gdje je u početku vrlo dobro surađivao sa starim bardovima pravaštva, Grgom Tuškanom¹⁵ i Augustom Harambašićem.¹⁶ Da je napustio kršćansko-socijalni model društvenoga uređenja, govori i činjenica da se nije pridružio novoj skupini oko novina »Hrvatstvo«,¹⁷ nego tradicionalnim pravašima. Jedno je vrijeme bio izdavač dnevnika »Hrvatska«,¹⁸ glasila koalicijski orijentiranoga HSP-a. Političku prodornost potvrđuje i njegova nezaobilazna uloga u međustranačkim pregovorima oko Riječke rezolucije i stvaranje novih političkih tabora. U novim previranjima na političkoj pozornici, nakon aneksije Bosne i Hercegovine (1908.), napustio je HSP, a time i Hrvatsko-srpsku koaliciju te se priključio skupini disidentskih pravaša oko Mile Starčevića.¹⁹ Razlozi raskida s HSP-om

¹² Andrej RAHTEN, »Vezivanje slovenskih katoličkih narodnjaka uz hrvatsko državno pravo«, u: ISTI, *Savezništva i diobe. Razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848.—1918.*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2008., 92; S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.—1903.*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, 2001., 233-235.

¹³ »Slovenski kršćanski socijalci na Hrvatskem«, *Slovenec*, Ljubljana, br. 186, 16. kolovoza 1899., 1; br. 187, 17. kolovoza 1899., 2. U zabilježnom se govoru Zagorac pohvalno izrazio o slovenskom odnosu prema vjeri i domovini, zalažući se za hrvatsko-slovensko povezivanje.

¹⁴ Karoly/Dragutin grof Khuen-Héderváry (1849.—1918.), ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1883.—1903.) i ugarski ministar-predsjednik (1903.; 1910.—1912.). Vidi natuknicu o njemu u *Hrvatskom biografskom leksikonu*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=204>. Pristup ostvaren 25. svibnja 2020.

¹⁵ G. Tuškan (1845.—1923.), hrvatski političar i odvjetnik. Vidi: Davorka OBRADOVIĆ, *Grga Tuškan. Povijest pravaštva u Sisku*, Sisak, Gradski muzej Sisak, 2000.

¹⁶ A. Harambašić (1861.—1911.), hrvatski političar, odvjetnik, publicist i pjesnik.

¹⁷ Vidi: Mario STRECHA, *Katoličko pravaštvo. Politički katolicizam u Banskog Hrvatskoj u predvečerje Prvoga svjetskog rata (1904—1910)*, Zagreb, Srednja Europa, 2011. Također vidi: »Naš program. Skupina kršćanskih-socijala oko lista *Hrvatstvo*«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 476-480.

¹⁸ »Hrvatska« (Zagreb, 1906.—1909.).

¹⁹ M. Starčević (1862.—1917.), hrvatski političar i odvjetnik.

ležali su u odluci njezina vodstva da se tješnje poveže s Hrvatskom pučkom naprednom strankom,²⁰ očuva savez sa Srpskom samostalnom strankom²¹ i drži, slijedom dogovora s Mađarima, udio u zemaljskim vlastima banske Hrvatske. Zagorac je tako odbacio raniju fleksibilnost u održavanju političko-stranačkih kombinacija, smatrajući da naprednjaci, samostanci i mađaroni više ne mogu biti pouzdani partneri u pokušajima ostvarivanja hrvatskih strateških političkih ciljeva, to jest »suverenosti Kraljevine Hrvatske«. Time je, također, pokazao da mu i dalje nije prihvatljivo vezivanje uz Josipa Franka,²² odnosno da želi surađivati s onim pravaškim političarima za koje je vjerovao da mogu okupiti razjedinjene pravaške redove. Takva je odluka otvarala neke nove stranačko-političke perspektive.²³ Godine 1909. Zagorac je odlučio pridružiti se Starčevićovoj stranci prava (SSP),²⁴ okupljenoj oko M. Starčevića, koja je nastala 1908., nakon odvajanja od frankovačke Starčevićeve hrvatske stranke prava (SHS).²⁵ U Koprivnici je, u ime SSP-a (milinovci), od 1910. do kraja 1914., izdavao tjednik »Podravska hrvatska straža«. ²⁶ Istodobno je ponovo biran u hrvatski Sabor, dokazujući time svoju prihvaćenost među koprivničkim izbornicima. Godine 1911. sudjelovao je u pripremama za osnivanje »svepravaške organizacije«, koja je okupila razne pravaške frakcije,²⁷ te je

²⁰ Vidi: »Program Hrvatske napredne demokratske stranke predložen na glavnom stranačkom zboru održanom u Zagrebu dne 3. i 4. lipnja 1906.«; »Zaključci Hrvatske pučke napredne stranke«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 508-513; 527-530.

²¹ Vidi: Gordana KRIVOKAPIC-JOVIĆ, *Srpska narodna samostalna stranka 1903—1914*, Zagreb, Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2000. Također vidi: »Program Srpske narodne samostalne stranke«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 417-421. O širem kontekstu razvoja stranke u sklopu srpske politike u Hrvatskoj vidi: Nicholas MILLER, »Two Strategies in Serbian Politics in Croatia and Hungary before World War«, *Nationalities Papers* 23 (1995) 2, 327-351.

²² J. Frank (1844.—1911.), hrvatski političar i odvjetnik. Vidi: S. MATKOVIĆ, »Prezreni pravaš: u prigodi 100. godišnjice smrti dr. Josipa Franka«, *Pilar* 6 (2011) 2, 165-174.

²³ O Zagorcu, primjerice, pozitivno počinje pisati i sarajevski »Hrvatski dnevnik«, glasilo pod utjecajem vrhbosanskoga (sarajevskog) nadbiskupa Josipa Stadlera (1843.—1918.). Vidi: Tomislav JONJIC, *Ivo Pilar. Pisac, političar, ideolog (1898.—1918.)*, Zagreb, AGM, 2020., 406.

²⁴ Vidi: »Program Starčevićeve stranke prava«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 599-603.

²⁵ Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, S. Matković, prir., Zagreb, Državni arhiv u Zagrebu, Dom i svijet [etc.], 2002., 169. Vidi: »Zaključci Starčevićeve hrvatske stranke prava prihvaćeni na obćoj skupštini održanoj u Zagrebu dne. 7. studenoga 1907.«; »Proglas Starčevićeve hrvatske stranke prava«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 550-553; 562-566.

²⁶ »Podravska hrvatska straža« izlazi u razdoblju od 1910. do 1914. godine.

²⁷ O tome dijelu Zagorčeve političke karijere, vidi: Mislav GABELICA, *Pravaštvo u banskoj Hrvatskoj uoči Prvoga svjetskog rata*, doktorska disertacija, Zagreb, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2011., 28 i dalje. Također vidi: »Za pravašku slogu — svepravaška stranka«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 636-637.

izabran za člana Vrhovne uprave Stranke prava. Osobito se zalagao za intenzivne odnose s pravašima iz Dalmacije te Bosne i Hercegovine, kao i za suradnju s Hrvatsko-slovenskim klubom u Carevinskom vijeću u Beču.²⁸ Pregovarao je, ali bez uspjeha, u ime Vrhovne uprave i o izbornoj suradnji s Hrvatsko-srpskom koalicijom i Hrvatskom pučkom seljačkom strankom (HPSS).²⁹ Nakon sloma »svepravaške organizacije« (Stranka prava) odvojio se od M. Starčevića (SSP) i pristupio »frankofurtimašima«,³⁰ političkoj tvorevini nastaloj spajanjem SHSP-a, tj. frankovačkih/čistih pravaša i kršćanskih socijala oko »Hrvatstva«, prije osnivanja »svepravaške organizacije«. ³¹ Razloge ovog pristupanja treba tražiti u smrti J. Franka i novoj podjeli moći u stranci. Tijekom Prvoga svjetskog rata bio je član saborskoga kluba Stranke prava (frankovci), ali u statusu »pravaša izvan stranaka«. U tom je ambijentu surađivao s frankovcima i zastupnicima Radićeva HPSS-a.³²

Neposredno nakon osnutka jugoslavenske državne zajednice prozivan je za nenačelno povezivanje s republikanskim pokretom S. Radića,³³ iako to nije odgovaralo stvarnome stanju stvari. Ipak, kao kandidat Hrvatske zajednice,³⁴ odnosno Hrvatskoga bloka,³⁵ kojemu je Radić bio na čelu, izabran je za načelnika Karlovca (1923.—1924.).

²⁸ Vidi: A. RAHTEN, »Slovensko-hrvatska suradnja u bečkom parlamentu«, u: ISTI, *Savezništva i diobe*, 117-134.

²⁹ Vidi: »Stjepan Radić. Program i taktika Hrvatske seljačke stranke«, »Što hoće Hrvatska pučka seljačka stranka?«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 481-484; 485-493. Također vidi: Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, Naklada Pavičić, 1999.

³⁰ Svojedobne napade »frankofurtimaša« na Zagorca vidi kod: M. STRECHA, *Katoličko pravaštvo*, 200, 294.

³¹ Vidi: »Zaključci Stranke prava«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 618-619. Nakon spajanja u rujnu 1910. stranka je nazvana Stranka prava, a to je ime zadržala sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije (1918.). U Kraljevstvu/Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca promijenila je ime u Hrvatska stranka prava (1919.—1929.).

³² Riječ je o »Hrvatskom državno-pravnom demokratskom bloku«.

³³ Stjepan Radić (1871.—1928.), hrvatski je političar i publicist. Vidi: Branka BOBAN, *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*, Zagreb, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1998.; ISTA, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Zagreb, Alinea, 2006.; T. CIPEK, *Ideja hrvatske države u političkoj misli Stjepana Radića*, Zagreb, Alinea, 2001.; Mark BIONDICH, *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party, and the politics of mass mobilization, 1904—1928*, Toronto, University of Toronto Press, 2000.; Ivo PERIĆ, *Stjepan Radić 1871.—1928.*, Zagreb, Dom i Svijet, 2003.

³⁴ Vidi: H. MATKOVIĆ, »Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji«, ISTI, *Studije iz novije hrvatske povijesti*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2004., 47-179.

³⁵ Riječ je o prvom Hrvatskom bloku koji su uz Hrvatsku zajednicu sačinjavali HPSS, Hrvatska stranka prava (frankovci), Hrvatska težačka stranka iz Bosne i Hercegovine i Hrvatski radnički savez.

Zagorac je aktivno sudjelovao u svim fazama reformnoga pokreta nižega katoličkog svećenstva («žuti pokret»), što je u konačnici rezultiralo stvaranjem Hrvatske starokatoličke crkve (1924.).³⁶ Godine 1925. obnašao je dužnost tajnika Marka Kalogjerá (1877.—1956.),³⁷ prvoga biskupa novoutemeljene vjerske zajednice. Tijekom raskola u starokatoličkoj crkvi u Hrvatskoj i privremenoga svrgnuća M. Kalogjerá s biskupske službe, bio je upravitelj biskupije (1928.). Kao starokatolički svećenik upravljao je župom u Sušaku.

U doba diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića (1888.—1934.)³⁸ postao je član režimske Jugoslovenske nacionalne stranke,³⁹ te je postavljen za načelnika Karlovca (1932.—1934.).⁴⁰

U povodu desete obljetnice smrti Frana Supila,⁴¹ i ne tako dugo nakon prijenosa njegovih posmrtnih ostataka u domovinu, Zagorac je održao predavanje kojim je evocirao još uvijek žive uspomene na pokojnoga prijatelja i političkog suradnika. Potvrdu o njihovim vezama ponudio je ranije i sam Supilo koji je, u prikazu političkih kretanja do 1911., istaknuo Zagorčevo značenje u popularizaciji politike «novoga kursa» te, još više, u provedbi načela Riječke rezolucije u banskoj Hrvatskoj.⁴² Drugim riječima, Zagorac je bio jedan od, u početku ne toliko brojnih političara, koji su usvojili taktiku dalmatinskih «novokursaša» oko traženja sporazuma s mađarskom oporbom i suradnje s predstavnicima hrvatskih Srba.⁴³ Zagorčeva i Supilova politička

³⁶ Vidi: Daniel PATAFTA, *Reformni pokret i Hrvatska starokatolička crkva 1919.—1929.*, doktorska disertacija, Zagreb, Katolički bogoslovni fakultet, 2016.; Zlatko MATIJEVIĆ, «Reformni pokret dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919—1924. god.)», *Povijesni prilozi* 8 (1989) 1, 1-90; ISTI, «Koprivnički župnik Stjepan Zagorac i reformni pokret nižega rimokatoličkog klera u Hrvatskoj (1920.)», *Podravina* 4 (2005) 7, 81-90.

³⁷ Vidi: Dr. M.[ilivoj] B.[ARBARIĆ], «U povodu desetogodišnjice smrti prvog biskupa Hrvatske starokatoličke Crkve Marka Kalogjera», *Glasnik Hrvatske Starokatoličke Crkve* 19 (1966) 6, 3-13.

³⁸ Vidi: Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Kralj Aleksandar Karađorđević*, I.—III., Beograd, Zavod za udžbenike, 2010.²

³⁹ Stranka je osnovana na poticaj s kraljevskoga dvora ujesen 1931., pod imenom Jugoslovenska radikalna seljačka demokratija. Na prvom stranačkom kongresu, održanom 20. srpnja 1933. u Beogradu, dolazi do promjene imena u Jugoslovenska nacionalna stranka.

⁴⁰ Vidi: *Karlovački leksikon*, Zagreb, Školska knjiga, 2008., 634-635.

⁴¹ F. Supilo (1870.—1917.), hrvatski političar i novinar. Vidi: Dragovan ŠEPIĆ, «Političke koncepcije Frana Supila», u: Frano SUPILO, *Politički spisi. Članci, govori, pisma, memorandumi*, D. Šepić, prired., Zagreb, Znanje, 1970., 5-95; Ivo PETRINOVIĆ, *Politička misao Frana Supila*, Split, Književni krug, 1988.; ISTI, «Politički život i nazori Frana Supila», u: F. SUPILO, *Izabrani politički spisi*, I. Petrinović, izabr., Zagreb, Golden marketing, Narodne novine, 2000., 7-54; I. PERIĆ, *Mladi Supilo*, Zagreb, Školska knjiga, 1996. te tamo navedena literatura i izvori.

⁴² F. SUPILO, *Politika u Hrvatskoj*, Zagreb, Kultura, 1953., 161.

povezanost došla je do izražaja u doba usklađenoga nastupa u Budimpešti, gdje su obojica bili delegati u zajedničkom ugarsko-hrvatskom Saboru, u kojem su započeli taktiku parlamentarne opstrukcije. Zagorac je u svojim uspomenama Supila sagledao i kroz odnose Hrvata i Srba u banskoj Hrvatskoj. Pritom je izdvojena uloga Svetozara Pribičevića,⁴⁴ ali ne i svi međusobni sukobi koji su doveli do previranja unutar Hrvatsko-srpske koalicije prije i za vrijeme Prvoga svjetskog rata. Naime, tijekom rata vodeći su članovi Koalicije s podozrivošću gledali na aktivnosti političke emigracije okupljene u Jugoslavenskom odboru.⁴⁵ Zagorac je držao da su se on i Supilo našli na strani koja je pravilno određivala »hrvatsko-srpski sporazum i ujedinjenje«. Premda su se smjerovi njihova kretanja s vremenom razdvojili, oni su ostali u kolegijalnim odnosima.⁴⁶ Zagorac je na Friedjungovu procesu svjedočio u korist Supila,⁴⁷ a kasnije su se dopisivali, unatoč kratkom razdoblju u kojem su se međusobno javno prozivali. Supilo je na početku Prvoga svjetskog rata, u pismu Anti Trumbiću⁴⁸ iz Bordeauxa (15. studenoga 1914.), iznio razmišljanja o mogućim suradnicama iz domovine, na koje bi se mogla osloniti politička emigracija u razvijanju jugoslavenskoga državno-nacionalnog programa. Tom je prigodom spomenuo Zagorca, potvrdivši da je riječ o njegovu prijatelju koji u tom trenutku ne može pomoći, ali »kašnje da!«, bez svake dvojbe.⁴⁹ Na određeni je način takvo gledište dobro pogodilo buduću razvoj

⁴³ Vidi: Tereza GANZA-ARAS, *Politika »novog kursa« dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split, Matica hrvatska, 1992.

⁴⁴ S. Pribičević (1875.—1936.), jedan od glavnih srpskih političara u banskoj Hrvatskoj. Vidi: H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević. Ideolog, stranački vođa, emigrant*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 1995.

⁴⁵ Vidi: Milada PAULOVÁ, *Jugoslavenski Odbor (Povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914.—1918.)*, Zagreb, Prosvjetna nakladna zadruga, 1925.

⁴⁶ Supilo navodi kako je prvi otvoreno napao Zagorca u »Riečkom novom listu« (31. srpnja 1908.), tražeći od njega i pravaša u Koaliciji da nepomirljivo zastupaju hrvatske interese u pregovorima s Mađarima. F. SUPILO, *Politika u Hrvatskoj*, 202.

⁴⁷ Proces je održan u Beču od 9. do 22. prosinca 1909. godine. Ime je dobio prema austrijskom povjesničaru Heinrichu Friedjungu (1851.—1920.), upletenom u proces. Vidi: Hođimir SIROTKOVIĆ, »Pravni i politički aspekti procesa 'Reichspost' — Friedjung«, *Starine* 52 (1962), 49-183. Vidi: Josip HORVAT, *Supilo. Život jednoga hrvatskog političara*, Zagreb, Tipografija, 1938., 295-296. Također vidi: *Proces Friedjung→Reichspost i hrvatsko-srpske koalicije. Otvoreno pismo Frana Supila narodnog zastupnika delničko-čabarskog kotara svojim izbornicima*, Rijeka, Riečka dionička tiskara, 1910.

⁴⁸ A. Trumbić (1864.—1938.), hrvatski političar i pravnik. Vidi: I. PERIĆ, *Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu*, Split, Muzej grada Splita, 1984.; I. PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić. Politička shvaćanja i djelovanje*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1986.; Ljubo Boban, Ivan Jelić, ur., *Život i djelo Ante Trumbića*, Zagreb, HAZU, 1991.

⁴⁹ D. ŠEPIĆ, *Pisma i memorandumima Frana Supila (1914—1917)*, Beograd, Naučno delo, 1967., 21-22.

dogadaja. Tijek rata više nije dopuštao obnovu veza među starim prijateljima. Zagorac je bio aktivan u radu hrvatskoga Sabora, držeći se dugo vremena Hrvatskog državno-pravnog demokratskog bloka, zajedno s frankovcima i radićevcima. Na kraju je, u suradnji s Vladimirom Prebegom,⁵⁰ a prema odluci Poslovnog odbora Stranke prava (frankovci), »u svrhu očuvanja interesa hrvatskoga naroda i u svrhu jedinstvene manifestacije narodne volje, te radi koncentracije svih narodnih sila«, trebao pripremiti stupanje stranke u Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba.⁵¹ Do toga, ipak, nije došlo. Frankovački su pravaši ubrzo izgubili dotadašnji položaj u političkome životu, a dio njihova vodstva ili članova saborskoga kluba, poput Zagorca, odlučio je krenuti vlastitim putem. Zbog Supilove prerane smrti, hipotetičko pitanje kako bi izgledao njihov ponovni susret u jugoslavenskoj državi, ostalo je bez odgovora. Zagorčeve uspomene kazuju kako nije zaboravio na njihovu političku suradnju i prijateljstvo, čime se svrstao među one suvremenike koji su u Supilu vidjeli prvorazredan politički talent.

Osim što se u svojim uspomenaма dominantno bavio Supilom, Zagorac se u znatnoj mjeri osvrnuo i na neke druge aktere ondašnje političke pozornice u Hrvatskoj, ali i u širim granicama Monarhije, s kojima je dolazio u doticaj.

Rasprava o tomu tko je bio glavni začetnik Riječke rezolucije i događaja koji su se odvijali oko nje (političko organiziranje), za Supila je završila povoljno.⁵² Prema Zagorčevu mišljenju, pripala mu je bitna uloga u svim ključnim koracima koji su vodili do stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije. Potvrđena je i Supilova ključna uloga u sastavljanju Zemaljske vlade u banskoj Hrvatskoj (1906.), veze s vodećim političarima iz redova ugarske Stranke neovisnosti i '48. (neovišnjaci), koji su prije toga preuzeli kormilo vlasti u Budimpešti. Što se tiče drugih hrvatskih aktera, upada u oči Zagorčeva mentalna rezerviranost prema pravaškome okruženju u kojemu je djelovao, kao i izbjegavanje podsjećanja na averziju prema nekim od bivših stranačkih prvaka. Naglasak stavlja na one pravaše koji su poduprli put Hrvatsko-srpske

⁵⁰ V. Prebeg (1862.—1944.), hrvatski političar i pravnik.

⁵¹ Z. MATIJEVIĆ, »Stranka prava (frankovci) u doba vladavine Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (listopad—prosinac 1918.)«, *Časopis za suvremenu povijest* 40 (2008) 3, 1111.

⁵² Janko Ibler (1862.—1926.) pisao je da je Fran Vrbanić autor teksta Riječke rezolucije. Raspravu je potaknula i Trumbićeva brošura *Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija* (1936.), u kojoj se Supila gotovo nije ni spominjalo. Prema Anti Tresiću Pavičiću (1867.—1949.) upravo je Supilo zbog kontakata sa »košutovcima« zasluzio da bude imenovan začetnikom Riječke rezolucije. Vidi: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb, Ante Tresić Pavičić, *Dnevnik*, sv. 9, R 4952.

koalicije, te selektivno prikazuje povijest Stranke prava u kojoj ističe onaj dio starčevićanske tradicije u kojem je prevladavala kritika habsburške politike prema Hrvatskoj. U kontekstu aneksije Bosne i Hercegovine i nadolazećih vojno-političkih zapleta, Zagorac baca više svjetla na svoje veze s T. G. Masarykom,⁵³ Milanom Hodžom⁵⁴ i R. W. Setonom-Watsonom,⁵⁵ koji se potvrđuju kao vanjske uzdanice među zagovornicima politike narodnoga jedinstva. Vrlo lapidarno razotkriva i kontakte s krugom oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda,⁵⁶ koji se protivio Supilovim nastojanjima da se udalji od bečkoga središta Monarhije. Tu su spomenuti i dodiri s pojedinim mađarskim političarima koji čitateljima sugeriraju kakva je bila priroda hrvatsko-mađarskih odnosa u doba Hrvatsko-srpske koalicije, i zbog čega nisu mogli izdržati test vremena. Taktiziranja na tom području pokazuju nadmoć prekodravskih susjeda koja je trajala sve do sloma Austro-Ugarske Monarhije. U takvim se okolnostima naglašava Supilovo shvaćanje europskoga okvira politike koji je vodio prema sagledavanju nacionalnih problema u novome političkom ključu. Drugim riječima, Supilo je dobro predvidio tijek događaja.

Zagorac nije bio jedini koji se nakon rata bavio Supilom, u nastojanju da ostane živa uspomena na njegovu političku ulogu. Nekadašnji urednik »Riječkoga novog lista« i istaknuti emigrant u međuratnoj Jugoslaviji, vrlo je dobro kotirao i među nekim od eminentnijih imena javne scene koji su ga uvrštavali među najznamenitije Hrvate, prije svega zbog odlučne borbe protiv tajnoga Londonskog ugovora⁵⁷ i nastojanja da pronađe model za stvaranje ravnopravne zajednice južnoslavenskih naroda (Hrvata, Slovenaca i Srba). Pripadnici intelektualnoga kruga oko časopisa »Nova Evropa«, među kojima se svojim utjecajem isticao Ivan Meštrović,⁵⁸ prepoznali su Supilovo shvaća-

⁵³ Tomáš Garrigue Masaryk (1850.—1937.), češki/čehoslovački političar, sociolog i filozof. Vidi: Karel ČAPEK, *Razgovori s T. G. Masarykom*, Zagreb, Hrvatsko-češko društvo, Disput, 2019.

⁵⁴ M. Hodža (1878.—1928.), slovački/čehoslovački političar. Vidi: *Dr. Milan Hodža slovenský novinár a československý štátnik 1878-1928*, Bratislava, [s. n.], 1928. Hodža je imao pozitivno mišljenje o Riječkoj rezoluciji. Vidi: Milan HODŽA, »Riječka rezolucija i Hrvati«, *Obzor spomen-knjiga 1860—1935*, Zagreb, Tisak i naklada Tipografije D.D., 1936., 27.

⁵⁵ Robert William Seton-Watson (1879.—1951.), britanski povjesničar i publicist.

⁵⁶ Franjo Ferdinand Carl Ludwig Joseph Maria Austrijsko-Estenski (1863.—1914.), nadvojvoda iz kuće Habsburg-Lorena. Vidi: Jean-Paul BLED, *Franz Ferdinand. Der eigensinnige Thronfolger*, Wien, Böhlau Verlag, 2013. Također vidi: M. GROSS, »Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda«, *Časopis za suvremenu povijest* 2 (1970) 2, 9-74; »Memorandum delegata Stj. Zagorca«, *Novosti*, Zagreb, br. 30, 31. siječnja 1909., 1-2.

⁵⁷ Vidi: Milan MARJANOVIĆ, *Londonski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914.—1917.*, Zagreb, JAZU, 1960.

nje narodnoga jedinstva oko jugoslavenske formule kao izraz hrvatskoga domoljublja i osjećaja za suradnju sa Srbima.⁵⁹ Lijevo orijentirani Miroslav Krleža⁶⁰ pisao je o njemu kao o moralno besprijekornom pojedincu, suočenom sa zakulisnim političkim igrama, punom vrlina, te kao oličenju tragične hrvatske povijesti u kojoj raskid s nepovoljnim položajem u Monarhiji dovodi do premoći velikosrpstva.⁶¹ Bitan prilog za Supilovo određivanje u javnome sjećanju dao je »obzoraški«⁶² novinar Josip Horvat.⁶² Taj plodni autor objavio je romansiranu Supilovu biografiju.⁶³ Iz Horvatovih kasnijih pisama Bogdanu Radici,⁶⁴ nesumnjivo je potvrđeno visoko poštovanje prema Supilu: »Dr-ljajući taj 'I. svjetski rat' smatrao sam da je najvažnija njegova geneza, a ne ratne operacije, koje su jedino dokazale da su svi generali bili podjednako tvrdoglavo-glupi. I tu sam došao na Supilova promemorija iz 1914. i danas tek posve jasno vidim, da je bio možda jedini čovjek u Evropi, koji je imao, dašto sa svoga nacionalnog gledišta, neki program za budućnost, neki stvarni cilj, koji je bolje od svih osjetio o čemu se radi. Drugi su svi tapkali u mraku, frazirali, nisu znali što će biti sutra. Cijena za to bila je 20 milijuna ljudskih života. Otad nismo mnogo napredovali.«⁶⁵ I mnoga druga imena, često različitih i suprotstavljenih gledišta, pisala su pozitivno o Supilu (Viktor Car Emin,⁶⁶ Milutin Cihlar Nehajev,⁶⁷ Milan Marjanović,⁶⁸ Krunoslav Bego,⁶⁹ Jovo

⁵⁸ I. Meštrović (1883.—1962.), hrvatski kipar. Vidi: Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1993.

⁵⁹ [Milan] ČURČIN, »Supilo«, *Nova Evropa*, knj. XIV, br. 11, 11. prosinca 1926., 337-340 i drugi tekstovi u tome broju, posvećenome Supilu (»Supilov broj«).

⁶⁰ M. Krleža (1893.—1981.), hrvatski književnik.

⁶¹ Vidi: M. KRLEŽA, »Noćni razgovor sa Franom Supilom«, *Hrvat*, Zagreb, br. 1443, 31. prosinca 1924., 6-7; ISTI, »Slom Frana Supila«, *Književnik*, 1 (1928) 2, 33-40. Također vidjeti i natuknicu o Supilu, u: *Hrvatski biografski leksikon* <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11931> (pristup ostvaren 27. svibnja 2020.), *Krležijana*, 2, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999., 404-406. Prvu je napisao Stjepan Matković, a drugu Velimir Visković.

⁶² J. Horvat/Horvath (1896.—1968.), hrvatski publicist.

⁶³ Vidi bilj. 47.

⁶⁴ B. Radica (1904.—1993.), hrvatski publicist, novinar i diplomat. Vidi: Ivan Bošković, Marko Trogrlić, ur., *Bogdan Radica. Život i vrijeme*, Split, Književni krug, 2019.

⁶⁵ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, (HR-HDA-1769), ostavština Bogdana Radice, Horvatovo pismo Radici, Zagreb, 24. veljače 1966.

⁶⁶ V. Car Emin (1870.—1963.), hrvatski književnik.

⁶⁷ M. Cihlar Nehajev (1880.—1931.), hrvatski književnik.

⁶⁸ M. Marjanović (1879.—1955.), hrvatski političar, književnik i publicist.

⁶⁹ K. Bego (1894.—1952.), hrvatski publicist.

Banjanin,⁷⁰ Slavko Jutriša,⁷¹ Ljubo Leontić,⁷² Tias Mortigijija⁷³ i drugi), vidjevši u njemu požrtvovnoga i neprežaljenoga borca u hrvatskoj političkoj areni.

Prema Zagorčevoj interpretaciji, donošenje Riječke rezolucije označilo je početak raspadanja Austro-Ugarske Monarhije. Takvu tezu možemo tumačiti i kao naknadni pokušaj da se u poraću, o pojedinim sudionicima predratnih događanja s početka 20. stoljeća, stvori slika kao o graditeljima prve jugoslavenske države. Činjenice ne govore posve u prilog Zagorc, koji je gotovo do kraj Prvoga svjetskog rata zastupao ona pravaška načela koja su tražila rješavanje hrvatskog položaja u sklopu Monarhije, uz poštovanje načela legitimiteta i lojalnosti prema vladajućoj dinastiji Habsburg-Lorena. Štoviše, Zagorac je bio i jedan od korespondenata s uredom prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, koji je u očima zagovornika jugoslavenske politike smatran jednom od glavnih prepreka za ostvarivanje njihovih ciljeva. Očito je da je Zagorac do Sarajevskog atentata⁷⁴ smatrao kako se prijestolonasljednik, za razliku od Franje Josipa I.,⁷⁵ može na drukčiji način suočiti s raznorodnošću, proturječnostima i izazovima modernog društva u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Na početku Prvoga svjetskog rata i tijekom prve godine obnovljenog rada hrvatskoga Sabora, Zagorac je rješenje hrvatskog pitanja i dalje vidio u sklopu Monarhije. Prema njegovim gledištima bilo je jasno da potezi neprijatelja Monarhije izražavaju i težnje za teritorijalnom ekspanzijom na račun hrvatskih zemalja.⁷⁶ Ono što je Supilo vidio u inozemstvu, Zagorac je vidio u domovini: talijanske pretenzije i plan ruske carske diplomacije da se podupre Srbiju u nastojanju da dobije izlaz na more. Razlika je u tome što prvi i dalje zagovara raspad Austro-Ugarske Monarhije, a drugi još uvijek vjeruje da to nije potrebno. U prilog Zagorc ipak ide činjenica da je pravodobno upozoravao na slabosti Monarhije, koje mogu dovesti do njezina nestanka s poli-

⁷⁰ Jovan Banjanin (1874.—1960.), srpski političar u Hrvatskoj, novinar i publicist.

⁷¹ Slavoljub/Eduard Jutriša (1879.—1960.), hrvatski novinar.

⁷² Ljubo Leontić (1887.—1973.), hrvatski političar i pravnik.

⁷³ Matija Mortigijija (1913.—1947.), hrvatski novinar i publicist. Vidi: Tias MORTIGIJA, *Moj životopis*, Trpimir Macan, prir., Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996.

⁷⁴ Vidi: Vojislav Bogičević, prir., *Sarajevski atentat. Izvorne stenografske bilješke sa glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova, održane u Sarajevu 1914 g.*, Sarajevo, Državni arhiv NR BiH, 1954.; Vladimir DEDIJER, *Sarajevo 1914*, Beograd, Prosveta, 1966.

⁷⁵ Franjo Josip I. (1830.—1916.), austrijski car, hrvatsko-ugarski i češki kralj iz kuće Habsburg-Lorena (1848.—1916.). Vidi: Lothar HÖBELT, *Franz Joseph I. Der Kaiser und sein Reich. Eine politische Geschichte*, Wien, Köln, Weimar, Böhlau Verlag, 2009.; Michaela VOCELKA, Karl VOCELKA, *Franz Joseph I. Kaiser von Österreich und König von Ungarn 1830—1916: Eine Biographie*, München, C. H. Beck, 2015.

⁷⁶ D. ŠEPIĆ, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914—1918*, Zagreb, Školska knjiga, 1970., 130.

tičkoga zemljovida Europe. Uoči rata Zagorac je napose isticao mađarsku politiku, kao onaj čimbenik koji iznutra destabilizira održivu koncepciju Monarhije. Teret krivnje stavljao je i na leđa Franje Josipa I., koji je ustrajavao na dominciji austrijskih Nijemaca i Mađara u multinacionalnoj državnoj zajednici. Iz takvog kuta gledanja može se zaključiti da su hrvatski političari, okupljeni oko Riječke rezolucije, shvaćali sve slabosti dualističkoga sustava, ali su, svaki na svoj način, izabirali taktiku koja bi pomogla poboljšanju hrvatskoga državno-pravnoga položaja.

U vezi s time može se raspravljati o čestoj temi političkih strategija — političkom oportunističkom. Zagorac će se tako, nakon 1918. i činjenice da se ta godina pojavila kao jedan od najkritičnijih trenutaka hrvatske povijesti, sve češće pojavljivati kao podupiratelj jugoslavenske državne ideje, pri čemu će svoje stajalište temeljiti i na interpretaciji predratnih kretanja. Nije bio jedini koji je tako postupao. Dok je Supilo u znatnome dijelu literature ostao oličenje borca za federativnu Jugoslaviju i primjer kako se može suprotstavljati Pašićevu⁷⁷ tipu velikosrpstva, za Zagorca bi se teško moglo reći da je, pristajanjem uz diktatorski režim kralja Aleksandra, u potpunosti prihvatio načelo nacionalne ravnopravnosti, oličeno u integralnom jugoslavenstvu. Kompromiserskim usvajanjem jugoslavenskoga nacionalizma, pronašao je ideološku osnovicu koja je mogla zadovoljiti samo njegove privatne interese. Za razliku od političara iz nekih drugih dijelova Austro-Ugarske Monarhije, koji su do izbivanja Prvoga svjetskog rata također održavali bliske veze s belvederskim krugom kao simbolom prijestolonasljednikove vlade u sjeni, Zagorcu nije uspjelo pravodobno prestrojavanje koje bi mu omogućilo da se odmah na početku novonastalih državnih tvorevina, nastalih krajem 1918., nastavi kretati u vrhu političkoga života. Karijere M. Hodže s kojim se dopisivao, rumunjskoga političara iz Transilvanije Alexandrua Vaide-Voevoda,⁷⁸ pa čak i slovenskoga prvaka Antona Korošeca,⁷⁹ pokazuju koliko je bilo bitno odrediti trenutak kada treba odbaciti stare i prihvatiti nove forme djelovanja, da bi se zadržala zapažena uloga u politici. Zbog toga se čini da se Zagorac

⁷⁷ Nikola P. Pašić (1845.—1926.), srbijanski i jugoslavenski političar. Vidi: Đorđe Đ. STANKOVIĆ, *Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje*, 1-2, Beograd, BIGZ, 1985.; Đorđe RADENKOVIĆ, *Pašić i Jugoslavija*, Beograd, Službeni list SRJ, 1999.

⁷⁸ A. Vaida-Voevod (1872.—1950.), predsjednik rumunjske vlade (1919.—1920.; 1932. i 1933.).

⁷⁹ A. Korošec (1872.—1940.), slovenski političar i katolički svećenik. Vidi: Feliks J. BISTER, *Anton Korošec državnozborni poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872—1918*, Ljubljana, Slovenska matica, 1992.; A. RAHTEN, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub u parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919—1929*, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2002.

i našao na repu povijesti koja ga je, za razliku od Supila, uglavnom zabilježila kao rubnoga sudionika političkog života, premda njegova ostavština nije zanemariva.

Stjepan Zagorac

Političke uspomene u vezi sa Franom Supilom⁸⁰ (Predavanje održano 25. II. 1928. u Sušaku).

UVOD.

Rado se odazivam ljubaznom pozivu cijenjenog društva »Klub Frano Supilo«, da u počast sjene velikog pokojnika iznesem pred Vas nekoliko crtica u vezi s njime iz nedavne prošlosti; vremena borbe i rada.

Ja to mogu da učinim posve objektivno i nepristrano, jer nisam angažovan u aktivnoj politici, niti podvržen kojoj stranačkoj disciplini.

Sa Franom Supilom zajednički sam radio od god. 1905. u hrvatsko-srpskoj koaliciji, a kasnije, kad smo već obojica prestali biti članovima iste, sastajao sam se, raspravljao i dopisivao s njime. Ovdje imadem sačuvano pet njegovih originalnih pisama. I kao član stranke prava odobravao sam i branio njegovu ideologiju.

Svrha ovoga mojega predavanja dvovrsna je: prvo, da dadem počast njegovoj uspomeni, a drugo, da istaknem kako su Hrvati i Srbi u Hrvatskoj shvaćali ulogu, sporazum i ujedinjenje, kako su za nj radili i spremali ga.

Ne mislim, niti mogu da podam kakovu iscrpivu studiju o Franu Supilu, jer to iziskuje mnogo vremena i dubokog proučavanja njegovog ogromnog rada. To će biti zahvalan posao kojega od naših darovitih literarno-političkih historika. Ja ću iznijeti samo nekoliko *predratnih* momenata u kojima je sudjelovao Frano kao glavni čimbenik, a koji mogu poslužiti za pravilno prosudjivanje njegovog rada i djelovanja, i naše političke povijesti.

Želim ipak da podam jednu zaokruženu sliku, pa ću stoga nanizati nekoliko općenitih pogleda na našu političku prošlost, kao i na vrijeme prije početka Supilovog javnog djelovanja.

⁸⁰ *Novi list*, Sušak, br. 17, 29. veljače 1928., 2; br. 18, 3. ožujka 1928., 2; br. 19, 7. ožujka 1928., 2; br. 20, 10. ožujka 1928., 3; br. 21, 14. ožujka 1928., 2; br. 22, 17. ožujka 1928., 3; br. 23, 21. ožujka 1928., 3; br. 24, 24. ožujka 1928., 3; br. 25, 28. ožujka 1928., 3; br. 26, 31. ožujka 1928., 3; br. 27, 4. travnja 1928., 3; br. 28, 7. travnja 1928., 4-5; br. 29, 11. travnja 1928., 2; br. 30, 14. travnja 1928., 2; br. 31, 18. travnja 1928., 2.

I. OPĆI POGLED NA POLITIČKU POVIJEST HRVATA.

1. Čitava historija hrv. naroda, od prvih dana njegova dolaska u ove krajeve, pa sve do godine 1918. nije ništa drugo, nego golemi niz borbi za ekzistenciju i njegovu duševnu, te nacionalnu i državnu slobodu i neovisnost. Ta je sloboda i neovisnost bila čas veća i jača, čas manja i slabija, ali na žalost nije ona nikada bila potpuna — pa ni za najvećih naših narodnih vladara: Tomislava⁸¹ i Petra Krešimira IV.⁸² Naš proslavljeni učenjak *Vatroslav Jagić*⁸³ piše: »Hrvati smjestivši se ovdje, na pragu zapada i istoka, bijahu potezani u vrtlog onih raznih vanjskih sila koje se ovdje križahu. U glavnom, po svom geograf. položaju i kulturnoj pozadini bijahu Hrvati vezani za zapadnu rimsku kulturu — sa nekim dodirima i umetcima grčko-bizantinskim t. j. istočno rimskim. Ta okolnost (naime vezanje uz zapadnu rimsku kulturu) *nije bila po hrvatski narod od sreće*. Već u VII. stoljeću pristali su uz rimski katolicizam, obećav poslušnost rimskim papama, koji ih uzeše pod osobitu zaštitu Sv. Petra (!).⁸⁴ To je značilo priznanje gospodstva rimskog duha, latinskog jezika. I zbilja, za puna dva stoljeća ne biva nikakva spomena o narodnom jeziku bilo u crkvi bilo u državi: sav se javni život sa svim potrebama kretao u običnoj kolotečini sredovječne latinštine. Tek sa Ćirilom⁸⁵ i Metod⁸⁶ nastupa u polovici IX. stoljeća važan preokret.« (Vodnik. »Povijest hrvatske književnosti«, strana 9. i 10.)⁸⁷

⁸¹ Tomislav (druga pol. 9. st. — 928.), hrvatski vladar (o. 910.—928.); nosio titulu rex (925.).

⁸² Petar Krešimir IV. (prva pol. 11. st. — 1074.), hrvatski kralj (o. 1058.—1074.).

⁸³ V. Jagić (1838.—1923.), hrvatski slavist. Vidi: Tihomil Maštrović, ur., *Zbornik o Vatroslavu Jagiću književnom povjesničaru, kritičaru i filologu*, Knjiga I.—II., Zagreb, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu [etc.], 2007.

⁸⁴ O Zagorčevom mišljenju o papinstvu, vidi: Stjepan ZAGORAC, *O postanku papinstva. Odgovor rimokatol. bogoslovima u Sarajevu: Dru I. Jablanoviću, O. fra. M. Jakovljeviću i Dru Ć. Ćekadi*, Zagreb, Naklada pisca, 1927.

⁸⁵ Sv. Ćiril/Kiril/Konstantin (826./827.—869.), bizantski misionar.

⁸⁶ Sv. Metod (o. 815.—885.), bizantski misionar.

⁸⁷ Branko VODNIK, *Povijest hrvatske književnosti, Od humanizma do potkraj XVIII. st.*, Knjiga I., Zagreb, Matica hrvatska, 1913. (S uvodom V. JAGIĆA, »O hrvatskoj glagolskoj književnosti«). Navedeni tekst u izvorniku glasi: »Tko bi danas umio iskazati sve uzroke, zbog kojih nastu u prvim vijekovima kršćanske ere ono veliko komešanje, što se u historiji pominje pod imenom seobe naroda? Široko područje nagadjanja prati one događaje, koji su od stoljeća do stoljeća mijenjali etnografsko lice Evrope. Pod ovakve neobjašnjive uzroke spada i dolazak slovenskih plemena u jugoistočnu Evropu, gdje domala i Hrvati pod tim posebnim imenom sazdaše sebi novu domovinu. Njen geografski položaj i kulturna pozadina dadoše narodu, koji se tud smjestio, osobiti pravac života: on bijaše vezan za zapadno-rimsku kulturu, ali s nekim ne sasvim neznatnim ustupcima najbližemu susjedstvu istočno-rimskog, grčko-bizantinskog svijeta. Jedno polovično stanje, na pragu zapada

Ovako prof. Jagić. Mnogo oštrije izražava se profesor *Dr. Petar Tomić*.⁸⁸ On piše godine 1911.: »Hrvati su se prije nego ostali slavenski narodi razvili i pokrstili, te se odrekli svoga narodnoga, a prerano prihvatili kozmopolitstvo u tudjem interesu. Oni su se *prerano* pomiješali s tudjincima. Da su barem 200-300 godina dulje ostali u svojoj poganskoj vjeri⁸⁹ — kao drugi Slaveni i kao isti Madžari — bilo bi to u *narodnom pogledu* za njih bolje. Hrvati od *Branimira*⁹⁰ u glavnom (880) do danas služe Rimu, a od 1102. vezali se uz Madžare,⁹¹ a od 1440.⁹² (1526.)⁹³ uz Austriju. Talijanski katolicizam oduzimlje, osobito malim narodima, energiju i samo svijest narodnu, a stvara od njih ovce; dok je kod pravoslavnih i protestanata sasma protivno. Da su svi Madžari bili rimokatolici, Beč bi bio odavna od Ugarske napravio drugu *Češku*. Kozmopolitizam rimski, a uz to Talijani, Nijemci i Madžari podupirali su provincijalni ekskluzivizam — pače ga stvarali — i tako spriječili sjeđinjenje sa Srbima.« (Pismo od 25. II. 1911.). To su bili razlozi, da ovaj naš izvanredno daroviti hrvatski narod nije mogao razviti na svim poljima onu svoju čistu hrvatsku *narodnu kulturu*, kojoj je osnovke donio već u VII. sto-

i istoka, označivao prošlost hrvatskog naroda, zanimljivu s historijskog gledišta, po sam narod s malo sreće. (...) Historija priča, da su Hrvati, došavši u bliski doticaj s ostatcima rimske kulture u Dalmaciji, već u VII. stoljeću pristali uz rimski katolicizam, obećav poslušnost rimskim papama, koji ih uzeše pod osobitu zaštitu sv. Petra. To je značilo priznanje gospodstva rimskog duha, latinskog jezika. I zbilja, za puna dva stoljeća ne biva nikakva spomena o narodnom jeziku bilo u crkvi bilo u državi; sav se javni život sa svim potrebama kretao u običnoj kolotečini sredovječne latinštine, samo iz nekoliko naziva dvorskih časti odsijeva slovenska starina. Istom polovicom IX. stoljeća nastupi važan preokret. Jedno izaslanstvo iz Carigrada, kojemu na čelu bijahu Kiril i Metod, dodje u staru Moravsku i susjednu s Hrvatskom Panoniju, da ondje propovijeda Kristovu nauku i uvede u crkvenu službu na jednom južnoslovenskom narječju po obredu istočno-bizantinskom onako, kako je uz grčku crkvu bilo na istoku kršćanskih naroda sa svojim crkvenim jezicima i svojim narodnim liturgijama.»

⁸⁸ P. Tomić (1839.—1918.), hrvatski povjesničar. Ocjenu njegova opusa vidi u: Stjepan ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija*, Zagreb, Matica hrvatska, 2004.², 769-770.

⁸⁹ Vidi: Jan PEISKER, »Koje su vjere bili stari Sloveni prije krštenja?«, *Starohrvatska prosvjeta*, N. s., 2 (1928) 1/2, 55-86; Ivo PILAR, »O dualizmu u vjeri starih Slovjana i o njegovu podrijetlu i značenju«, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 28 (1931) 1, 1-86.

⁹⁰ Branimir (prva pol. 9. st. — nakon 892.), hrvatski knez od 879. godine.

⁹¹ Te godine na hrvatsko prijestolje dolazi kralj Koloman Arpadović (o. 1074.—1116.); ugarski vladar od 1095. godine. Vidi: Márta FONT, *Coloman the Learned, King of Hungary*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2001.

⁹² Misli se na Ladislava V. Posmrtnog (1440.—1457.) sina Alberta II. Habsburgovca (1397.—1439.), austrijskoga nadvojvode (1404.—1439.), rimsko-njemačkoga i češkoga kralja (1438.—1439.) te hrvatsko-ugarskoga kralja (1437.—1439.).

⁹³ Na hrvatsko je prijestolje izabran Ferdinand I. Habsburgovac (1503.—1564.), austrijski nadvojvoda (1521.—1564.), češki kralj (1527.—1564.), hrvatsko-ugarski kralj (1526./1527.—1564.) i rimsko-njemački car (1556.—1564.).

ljeću sa sobom ovamo. Nije dakle tome bio kriv narod, iz kojega potekoše toliki umni, sposobni, patriotični, požrtvovalni sinovi i vodje, već su tome krive neobične prilike i nesretni odnošaji u kojima je morao živjeti, a koje nije mogao izmijeniti, osim da se iselio. Nada sve kriv je tomu nesretni *geografski položaj* na kome leže zemlje što ih je zaposjeo hrv. narod. Na tom položaju, na pragu — kako reče Jagić — Istoku i Zapadu, sukobljavahu se kroz tisuću godina interesi istočnog i zapadnog dijela — ogromnog nekad rimskog imperija; vodjahu se borbe između Rima i Bizanta, borbe između rimskog katoličanstva i istočne ortodoksije; borbe sa osmanlijskom bujicom; borbe između Germanstva, Romanstva i Slavenstva sve do naših dana, kad je napokon zaustavljen germanski »Drang nach Osten«,⁹⁴ da ga opet zamijeni novi talijanski »Drang«. ⁹⁵ Sve te užasne vjekovne borbe svijetova prohujale su, i još uvijek struje preko našeg teritorija. Na ovom teritoriju i u njegovoj blizini izgubiše se čitavi narodi, nestadoše čitave države, pa je pravo čudo, da se održao ovaj naš mukotrpniji hrvatski narod. Da mu je to uspjelo, ima se u prvom redu pripisati žilavoj borbi *samoga puka* za svoj jezik, za Ćirilo-Methodsku baštinu.

2. U tim borbama nestalo nam je naše narodne dinastije, i hrvatski narod *morao* se oslanjati kroz stotine godina najprije na ugarske kraljeve, voditi i dalje borbu sa Venecijom, Turskom i Nijemcima, a onda opet na austrijske careve. Nije taj oslon bio izljev osvjedočenja, simpatija ili ljubavi, nego je rezultirao iz *nužde*, iz prirodnog nagona za samoodržanje. Divna je bila i veličajna pojava *Petra Svačića*,⁹⁶ zadnjega hrvatskog narodnog reprezentanta potpune neovisnosti, — ali je to bila samo jedna epizoda onog heroičnog i idealnog otimanja ispod vlasti trećega, koja se ne bi bila mogla održati, da je i uspjela.

Došavši hrvatski narod u tu sferu madjarskog i kasnije austrijskog upliva i vlasti čitava se njegova duševna i umna, pa i fizička snaga iscrpljivala kroz stoljeća u teškoj borbi između Scile i Haribde *Beča i Pešte*, koje su se na izmjenju služile Trojednom Kraljevinom kao sredstvom, da unaprede svoje vlastite interese i ciljeve, te učvrste svoju moć i vlast. Nekadanju ulogu Rima i Bi-

⁹⁴ Drang nach Osten (njem.) — prodor na istok.

⁹⁵ Autor misli na talijansko zauzimanje dijelova istočnojadranske obale naseljene Hrvatima (i Slovencima) nakon Prvoga svjetskog rata (Rapalski ugovor, 1920.; Slobodna Država Rijeka, 1920.—1924.). Vidi: Vojislav M. Jovanović, odabr. i ur., *Rapalski ugovor 12. novembra 1920. Zbirka dokumenata*, Zagreb, Jadranski institut JAZU, 1950.; Ferdo ČULINOVIĆ, *Riječka država. Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i anekcije Italiji*, Zagreb, Školska knjiga, 1953.

⁹⁶ Petar Svačić/Snačić (sred. 11. st. — 1097.), hrvatski kralj (1093.—1097.).

zanta prema hrv. narodu preuzeše još u pogoršanom izdanju Beč i Pešta. Hrvatska je bila vazda igračka u borbi između Austrije i Ugarske, a bila je pre-slaba sama da se otme gvozdenom zagrljaju jedne i druge. Odatle ono nepres-tano kolebanje hrv. politike između Beča i Pešte, između Austrije i Ugarske.

Našlo se vazda u Hrvatskoj muževa, kojima je lebdio pred očima ideal Petra Svačića, koji su poput narodnih apostola propovijedali dogmu: »ni s Bečom ni s Peštom, hoćemo biti samostalni«. Ali je to bio samo ideal za oži-votvorenje kojega nedostajahu sile naroda hrvatskoga. U toj neprestanoj po-litičkoj borbi istrošio je hrvatski narod sile svojih najvećih, najumnijih i naj-požrtvovnijih sinova. Neću izbraziti junake prošlosti, nego samo upozorujem na nekoje iza preporoda⁹⁷ — počevši od idealnoga i umnoga Gaja,⁹⁸ junač-kog Jelačića,⁹⁹ velikoga Strossmajera,¹⁰⁰ učenoga Račkoga,¹⁰¹ Mrazovića,¹⁰² Kukuljevića,¹⁰³ Bogovića,¹⁰⁴ Perkovca,¹⁰⁵ i drugih, pa do hrvatskog Gambet-te¹⁰⁶ Milana Makanca,¹⁰⁷ Kvaternika,¹⁰⁸ Starčevića,¹⁰⁹ Derencina¹¹⁰ i rodoljub-

⁹⁷ Hrvatski narodni preporod je naziv za nacionalni, kulturni i politički pokret u Hrvatskoj, koji se u literaturi standardno veže uz razdoblje od 1835. do 1848. Ovdje Zagorac uvršta-va i političare koji se javljaju u drugoj polovini 19. stoljeća.

⁹⁸ Ljudevit Gaj (1809.—1872.), hrvatski političar, jezikoslovac, književnik i novinar. Vidi: J. HORVAT, *Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo doba*, Zagreb, Rijeka, Sveučilišna naklada Li-ber, Otokart Keršovani, 1975.; Elinor MURRAY DESPALATOVIĆ, *Ljudevit Gaj i ilirski pok-ret*, Zagreb, Srednja Europa, 2016.

⁹⁹ Josip grof Jelačić od Bužima (1801.—1859.), hrvatski vojskovođa i ban Hrvatske, Slavo-nije i Dalmacije (1848.—1859.). Vidi: Josip NEUSTÄDTER, *Ban Jelačić i događaji u Hrvat-skoj od godine 1848.*, sv. I.—II., Zagreb, Školska knjiga, 1994.—1998.; Ernest BAUER, *Jo-seph Graf Jellachich. Banus von Kroatien. Schicksal und Legende des kroatischen Helden von 1848*, Wien, München, Verlag Herold, 1975.

¹⁰⁰ Josip Juraj Strossmayer (1815.—1905.), hrvatski političar i dakovački biskup (1850.—1905.). Vidi: William Brooks TOMIĀNOVICH, *Biskup Josip Juraj Strossmayer: nacionali-zam i moderni katolicizam u Hrvatskoj*, Zagreb, Dom i svijet, 2001.

¹⁰¹ Franjo Rački (1828.—1894.), hrvatski političar, povjesničar i katolički svećenik. Vidi: M. GROSS, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, Zagreb, Novi Liber, 2004.

¹⁰² Matija Mrazović (1824.—1896.), hrvatski političar i publicist.

¹⁰³ Ivan Kukuljević Sakcinski (1816.—1889.), hrvatski političar, povjesničar i književnik. Vi-di: Ivana MANCE, *Zercalo naroda. Ivan Kukuljević Sakcinski: povijest umjetnosti i politi-ka*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 2012.

¹⁰⁴ Mirko Bogović (1816.—1893.), hrvatski političar, odvjetnik i književnik.

¹⁰⁵ Ivan Perkovac (1826.—1871.), hrvatski političar, publicist i novinski urednik.

¹⁰⁶ Léon Gambetta (1838.—1882.), francuski političar. Vidi: John P. T. BURY, *Gambetta and the Making of the Third Republic*, London, Longman, 1973.

¹⁰⁷ M. Makanec (1843.—1883.), hrvatski političar, pravnik i publicist.

¹⁰⁸ Eugen Kvaternik (1825.—1871.), hrvatski političar. Vidi: Cherubin ŠEGVIĆ, *Prvo pro-gonstvo Eugena Kvaternika, godine 1858.—1860. Prilog za najnoviju hrvatsku povijest. Po njegovu dnevniku*, Knjiga prva, Zagreb, Izdanje Knjižare i papirnice u korist »Kluba Ćiril-o-

nog bana filozofa i pjesnika Ivana Mažuranića.¹¹¹ Možda nije bilo u Evropi sabora, u kojemu bi bilo *najednom* okupljeno toliko spremnih, oštroumnih i rodoljubnih muževa, kao baš u hrv. saboru. Da nisu postigli ono, za čim su težili, zašto su se borili, i da im je uza sve divovsko naprezanje na koncu jedva uspjelo spasiti tek neku nagodbenu talmi-autonomiju,¹¹² nisu krivi ti muževi, već, kao što rekosmo, nesretne prilike i odnošaji. Njihovi zahtjevi bili su u skladu sa činjenicama narodne povijesti, koje su im davale jaka uporišta u teškoj svakidašnjoj borbi za očuvanje narodnog opstanka i za razvoj intelektualnih i duševnih sila — ali su ti zahtjevi bili u onim prilikama prosto neizvedivi. Sva njihova pozivanja na prošlost nisu mogla nadjačati političke momente fizičke moći tadanjih prilika. Faktični događaji stavljali su ih pred gotov čin, a njima nije preostajalo drugo nego rekrimirati i ogradjivati se. Uzalud su naprezali sve svoje velike duševne sile da riješe koji od problema svojega vremena. Taj neuspjeh rodio je medjusobnim trvenjem, razdorom, svadjama i strančarskim bjesnilom. Umjesto da prikupljaju narodne sile, oni su ih mrvili; umjesto da svedu broj stranaka na najmanju mjeru, oni ih povećavaju na veselje svojih neprijatelja.

Metodskih zidara» (Šimunić i drug), 1907.; ISTI, *Drugo progonoštvo Eugena Kvaternika godine 1861—1865. Prilog za povijest konspiracije naroda proti Austriji. Ozažeo iz njegova dnevnika*, Knjiga druga, Zagreb, Izdanje Knjižare i papirnice u korist »Kluba Ćirilo-Methodskih zidara» (Šimunić i drug), 1907.; E. KVATERNIK, *Politički spisi. Rasprave, govori, članci, memorandum, pisma*, Ljerka Kuntić, prir., Zagreb, Znanje, 1971.

¹⁰⁹ Ante Starčević (1823.—1896.), hrvatski političar. Vidi: Kerubin ŠEGVIĆ, *Dr. Ante Starčević. Njegov život i njegova djela*, Zagreb, Tiskara Hrvatske stranke prava d.d., 1911.; J. HORVAT, *Ante Starčević. Kulturno-povijesna slika*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990.?²; A. STARČEVIĆ, *Politički spisi*, Tomislav Ladan, prir., Zagreb, Znanje, 1971.; Pavo BARIŠIĆ, *Filozofija prava Ante Starčevića*, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo, 1996.; S. Matković, Božidar Petrač, prir., *Ante Starčević: zbornik radova sa znanstvenog kolokvija u povodu 120. godišnjice smrti*, Zagreb, Društvo hrvatskih književnika, 2017.

¹¹⁰ Marijan Derenčin (1836.—1908.), hrvatski političar, pravnik i novinar. S Derenčinom, kao istaknutim prvakom protumadžarske oporbe i jednim od mentora naprednjačke mladeži, Zagorac će surađivati prigodom donošenja Riječke rezolucije.

¹¹¹ I. Mažuranić (1814.—1890.), hrvatski političar, pjesnik i jezikoslovac; ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1873.—1880.). Vidi: Milorad ŽIVANČEVIĆ, *Ivan Mažuranić*, Novi Sad, Zagreb, Matica srpska, Globus 1988.?²; I. MAŽURANIĆ, *Izabrani politički spisi*, Dragutin Pavličević, prir., Zagreb, Golden marketing, Narodne novine, 1999.; Dalibor Ćepulo, Tea Rogić Musa [et al.], ur., *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme*, Zagreb, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2019.

¹¹² Misli se na Hrvatsko-ugarsku nagodbu (1868.). Vidi: Vasilije KRESTIĆ, *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine*, Beograd, SANU, 1969.; Josip ŠARINIĆ, *Nagodbena Hrvatska. Postanak i osnove ustavne organizacije*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1972.; Ladislav (László) HEKA, *Hrvatsko-ugarska nagodba. Pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, Zagreb, Srednja Europa, 2019. Također vidi: »Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine«, u: H. MATKOVIĆ, *Na vrelima hrvatske povijesti*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006., 193-206.

Trebalo je da dodje do jedne strahovite, u povijesti čovječanstva nezapamćene svjetske konflagracije,¹¹³ da Hrvati napokon godine 1918. izadju iz ovoga vrtloga, da na svojem teritoriju postanu duhovno i politički neovisni i da tako dodju do svoje slobodne orijentacije. Hrvati se 1918. slobodno odlučise za jedinstvo sa svojom po krvi i jeziku braćom Srbima, koji su isto tako u krvavim stoljetnim borbama i stradanjima zaszvedočili svoju životnu sposobnost.¹¹⁴

Naša je dužnost, da se češće i rado sjećamo onih naših velikih i plemenitih muževa, koji su nam utirali puteve do ove slobode i ujedno nam pokazali sredstva i načine, kako ćemo u tom našem zajedništvu najbolje i najlakše izgraditi si sretnu, blagoslovenu zajedničku budućnost. Jedan od takvih rijetkih muževa bio je naš *Frano Supilo*.

Danas su doduše one ideje, koje su pokretale djelovanje prijašnjih generacija, sve do 1918. izgubile svoju aktuelnu važnost za javni život hrv. naroda, pa se danas traže druga sredstva i drugi načini rada; ali se ne smije zaboraviti *da se povijest opetuje*, pa da imade u mnogočemu i danas analogija. Pa kako je kroz vijekove priznata i oprobana ona stara latinska. »*Historia magistra vitae*« = Povijest je učiteljica života, to će i za našu generaciju biti štošta zanimljiva i poučna iz onih dana — ne samo kao povijesni prilog za osvjetljenje ljudi i prilika onoga doba, već i kao uzor za daljnji rad oko budućnosti našeg troimenog naroda.

II. SUPILO I NJEGOVO DOBA.

Pokojni Frano Supilo i ako nije imao visokih škola, bio je daleko sposobniji i spremniji od mnogih tako zvanih učenjaka. U njega bijaše jaka memoria, silna marljivost i ustrajnost te pronicav razum; svojstva, koja su ga činila rođenim političarom, diplomatom¹¹⁵ i državnikom.

1. Supilo stupa u javnost kao mladić na uredništvu dubrovačke »Crvene Hrvatske«¹¹⁶ pristajući dušom i tijelom uz starčevićanski program »stranke prava«.¹¹⁷ Starčevićanstvo identificiralo se tada sa Hrvatstvom i bilo je antisrpski

¹¹³ Riječ je o Prvom svjetskom ratu (1914.—1918.).

¹¹⁴ Autor misli na raspad Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Vidi: Milorad EKMEČIĆ, *Ratni ciljevi Srbije 1914.*, Beograd, Srpska književna zadruga, 1973.

¹¹⁵ Vidi: D. ŠEPIĆ, *Supilo diplomat. Rad Frana Supila u emigraciji 1914—1917. godine*, Zagreb, Naprijed, 1961.

¹¹⁶ »Crvena Hrvatska« (Dubrovnik, 1891.—1914.), politički tjednik/dvotjednik koji su pokrenuli dubrovački pravaši u suradnji s tamošnjim narodnjacima. Supilo je bio njezin izdavaatelj i upravitelj (1891.—1899.) i odgovorni urednik (1892.—1899.) te ponovno izdavaatelj do 1901. godine.

nastrojeno. *Ali nije tako bilo od početka.* Zaustavimo se čas kod ovoga interesantnog pitanja.

Utemeljitelji pravaštva bili su dva hrvatska dioskura: *Eugen Kvaternik* i *Ante Starčević*, koji se pojaviše u prvom saboru poslije apsolutizma,¹¹⁸ g. 1861. U tom saboru prvi put se spomenulo pitanje odnošaja između Hrvata i Srba. Tada reče E. Kvaternik ove riječi: »Samo najtješnji savez *srđaca* i *politički* između hrvatskoga i srpskoga naroda jest najsigurnije jamstvo za bolju budućnost obiju naroda. Mi ćemo braću našu Srbe u postignuću njihove goruće želje i njihovih prava potpomagati¹¹⁹... Što više, poznato je, da je E. Kvaternik dao svoj doprinos za Strossmajerovu »jugoslavensku akademiju«. ¹²⁰ Pa kad je ovaj sabor većinom glasova zaključio, da se narodni jezik ima nazvati »jugoslavenskim jezikom«¹²¹ u namisli, da će se oko hrvatskog naroda, kao stožera i osi kulture južnih Slavena okupiti sva ostala srodna plemena na Balkanu — nije protu tome ustajao Kvaternik, pače u sjednici od 11. novembra prigovara Srbima, što i oni ne nazivaju taj jezik jugoslovenskim,¹²²

¹¹⁷ Vidi: M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1973.; ISTA, *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb, Golden marketing, 2000.

¹¹⁸ Razdoblje od 1852. do 1859. (Bachov apsolutizam).

¹¹⁹ Rečenica izgovorena na 15. saborskoj sjednici (23. svibnja 1861.) u izvorniku glasi: »Neugodno mi je o tom predmetu progovoriti, neugodno tim većma, što sam iz dubljine srđca moga uvjeren, da samo najtješnji savez srđacah i politički med hrvatskim i srbskim narodom, jest najsigurnije jamstvo bolje budućnosti obih tih samo imenom razlićujućih narodah!« *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861., 1862., sv. I., 129.*

¹²⁰ Kvaternik je dao 1861. prinos u iznosu od 100 forinti za utemeljenje Akademije, Vidi: Arijana Kolak-Bošnjak, Tomislav Markus [et al.], prir., *Hrvatski sabor 1861.: zaključci i drugi važniji spisi*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2018., 165. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti počinje djelovati 1866. godine. U razdoblju od 1941. do 1945. te od 1991. nosi ime Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

¹²¹ »Jezik jugoslavenski trojedne kraljevine izjavljuje se ovim za svakoliki obseg trojedne kraljevine za jedino i izključivo službeni jezik u svih strukah javnoga života«. (Članak LVIII. hrvatskoga Sabora o narodnom jeziku, 1861.) Zakon je usvojen na 59. saborskoj sjednici (12. kolovoza 1861.). *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861., 1862., sv. II., 623-624.* Kralj Franjo Josip I. nije potvrdio odluku Sabora o nazivu jezika.

¹²² Kvaternik je na 102. saborskoj sjednici rekao: »(...) jurve jednom zaključeno, da se naš narodni hrvatski jezik trojedne ove kraljevine upravo zato, da ljubav i bratinstvo pokažemo prama onoj braći, koja jošte ima predsudah, te dok blaga znanost povjestnice nerazsvietli neznanstva tmine, kao narodni jugoslavenski jezik iste trojedne kraljevine nazivati ima; akoprem mi Hrvati i Slavonci isto tako (...) slavni naš narodni jezik jedino hrvatskim nazvati smo vlastni (...). Jedino da se preprićiš šaranje, i opet ovu koncesiju učiniti za shodno pronašli smo, te se naš jezik ima zvati 'jugoslavenski jezik trojedne kraljevine'. (...) No budući smo mi zaključili, da se ima službeni jezik trojedne ove kraljevine nazvati

na što mu *Mihajlo Polit*¹²³ odgovori, da naziv »jugoslavenski« nije koncesija Srbima u Hrvatskoj.¹²⁴ Tek g. 1866. stvori sabor zaključak, da se jezik zove »hrvatski ili srpski«.¹²⁵ — U političkom pogledu sastojao se program Kvaternikov u ovim njegovim riječima: »Pošto će nas Madžari i Austrija u svom zagrljaju, jer su jači od nas, ugušiti, stoga budimo samostalni!«¹²⁶ Kako da se to izvede nije rekao, niti mogao reći, jer Hrvatima nije nitko nudio samostalnost. Starčević pak, popunjujući Kvaternika reče, kako on ne vjeruje ni Austriji ni Ungariji, ni nikomu pod vedrim nebom, nego drži da »Hrvatsku mogu stvoriti samo Bog i Hrvati«. Stanovište izraženo ovim riječima bilo je program stranke prava sve do godine osamdesete. Ovo je bio *negativni* program, pa ipak je bio u toj Starčevićевой negaciji složan cijeli sabor, jer je čitav sabor zaključio, da se ne ide u Beč i u austrijsko carevinsko vijeće. Radi toga bude sabor raspušten i zemlja ostaje četiri godine bez sabora.¹²⁷

2. *Srbi u Trojednoj kraljevini* Hrv.-Slavoniji-Dalmaciji išli su sve ovo vrijeme već od g. 1848. rame uz rame s Hrvatima u borbi za historička prava i cjelokupnost Hrvatske. Tek kasnije plane razdor među njima. Dok je Kvaternik, kako spomenusmo pravio kompromis i sa jugoslavenstvom, Starčević je o tom pitanju šutio u saboru, ali je počeo u književnim radovima napadati *sve redom* i time povećavati kaos i neslogu. Ipak je i Starčević stajao na staništu *jednoga naroda*, samo što je on htio dati mu ime hrvatsko. To nam

jugoslavenski jezik, s toga sam ja za to, da ostanemo pri ovoj redakciji, a braća Srbli neka nam nemute sloge naše, koju smo mi upravo tim neutralnim imenom ustanoviti odlučili.« *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861., 1862., sv. III., 928-929.*

¹²³ M. Polit-Desančić (1833.—1920.), srpski političar u Hrvatskoj, pravnik i publicist. Vidi: Dejan MIKAVICA, *Mihailo Polit Desančić. Vođa srpskih liberala u Austrougarskoj*, Novi Sad, Stylos, 2007.; Tomislav MARKUS, »Mihailo Polit-Desančić i srpski nacionalizam 1861. godine«, *Časopis za suvremenu povijest* 26 (1994) 3, 487-500.

¹²⁴ »(...) ja se moram čuditi gosp. Kvaterniku, što on veli, da su koncesije, što se čini Srbom. Ja mislim, da pravo ono, što postoji, nemože se koncesijom nazvati. Srbi imaju pravo, da se njihov jezik srpskim zove, pačem i Srbi u trojednoj kraljevini žive. (...) Izraz 'jugoslavenski jezik' nemože nikako postojati, jer se jezik nikada po geografičkih pojmovih nenaziva. (...) Jezik se po narodu naziva (...). Da ima Srbah u trojednoj kraljevini, mislim, da neće nitko tako kratkovid biti, da ovo odriče. Zato nalazim uputno, da se jezik u trojednoj kraljevini naziva 'hrvatsko-srpski jezik'.« *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861., 1862., sv. III., 929.*

¹²⁵ Tekst »Zakonskog članka glede uporabe narodnoga jezika«, prihvaćenoga početkom siječnja 1867., vidi u *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865/7., 1867., 673.*

¹²⁶ Vidi Kvaternikov govor izrečen na 22. saborskoj sjednici (18. lipnja 1861.). *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861., 1862. sv. I., 184-203.*

¹²⁷ Vladar je raspustio hrvatski Sabor 8. studenoga 1861. godine.

potvrđuju riječi odličnoga i umnoga zastupnika *Mihajla Polita*,¹²⁸ koji u saboru g. 1865.¹²⁹ u adresnoj debati veli ovo: »Mi smo Hrvati i Srbi, istina *jedan narod*, no historija nam je dala u prošlosti dva različita politička života, dva imena. Daj Bože, da postanemo po vremenu *jedan narod ne samo po poreklu, već i po historiji*. Dotle pako priznajmo, da ima ovdje narod koji je sa hrvatskim jednoga plemena i jedne krvi, ali nosi drugo ime.«¹³⁰ A onda još dodaje, da *ne zamjera ni Starčeviću*, kad je ovih dana s njim govorio i kad je ovaj sve Srbe okrstio Hrvatima. »I ja smatram — veli Polit — to jednim narodom, pa ne smije onda g. Starčević zamjeriti ni Srbinu, ako zove svakoga, koji govori tim jezikom Srbinom, pa neka si to komentira kako tko hoće; to spada u historiju i filologiju. Hrvatstvo i Srpstvo treba da bude izjednačeno.«¹³¹ Interesantno je još kako su o tom pitanju sudili najuvaženiji tada listovi u kneževini Srbiji »Vidovdan«¹³² i »Svetovid«.¹³³ »Svetovid« piše doslovce: »Južna slavenska plemena ne će doći do prave zajednice, ako ne budu jedno drugomu poštovali ime kod kuće. Srbin mora ostati Srbin u zemlji i državi, a isto tako *Hrvat* i *Bugarin* i *Slovenac* a skupa sačinjavaju jugoslavensku zajednicu. Hrvat mora ostati Hrvatom u državi, koja je starimi hrvatskim kraljevi osnovana a do danas se je održala. Ako se jedan doseli drugomu u

¹²⁸ Zagorac je dio saborskoga govora Svetozara Miletića pogrešno pripisao M. Politu Desančiću.

¹²⁹ Adresna je debata održana 1866. godine.

¹³⁰ S. Miletić ja na 12. saborskoj sjednici (29. siječnja 1866.) rekao: »Mi smo jedan narod, ali historija dala nam je i u prošlosti dva različita politička života, dvie kraljevine s ove i one strane, dva imena: daj Bože da vrieme sve osebine tako izravna, da nesamo jedan narod po poreklu i krvi, nego i po historiji posve postane. Sada se ne da tajiti, da ima svaki osebinah, koje ipak alteriraju podpunu individualnost naroda. Buduć dakle vidimo, da ovdje ima narod, koj je sa hrvatskim jednog plemena, jedne krvi, ali ime drugo nosi (...).« *Dnevnik sabora kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865/7.*, 163.

¹³¹ M. Polit-Desančić je na 19. saborskoj sjednici (29. siječnja 1866.) izjavio: »Ja moram reći, dok još nisam poznao hrvatskoga naroda, dok nisam ovdje u njegovoj sredini živio, kad mi se reklo Hrvat, da me je nekako boljelo, jer sam bio uvijek naučen, jezik, kojega ja govorim, srbskim i narod kojemu pripadam srbskim nazvati. (...) Ja sam imao priliku izkusiti, kad se meni reče, Hrvat, da se to reče u najboljoj namjeri, pa to nemogu nikada zamjeriti, dapače kad sam imao priliku sa g. Starčevićem se razgovarati, koji Srbe u Bačkoj i Banatu dapače i u Srbiji i svugdje zove Hrvate, ja mu to nikada zamjerio nisam, jer sam vidio, da nas on smatra kao jedan narod. Ali želio bih, da s toga g. Starčević nezamjeri ni Srbinu kad smatra za Srbina svakoga, koji tim jezikom govori, a neka bude ostavljeno svakomu napose, da si to komentira, kako mu drago; to spada u historiju, spada u filologiju. Nu druga je stvar ovdje; naš političan položaj mora konkretan izraz dobiti. Neda se tajiti, da u trojednoj kraljevini ima i srbski i hrvatski narod.« *Dnevnik sabora kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865/7.*, 166.

¹³² »Vidovdan« je počeo izlaziti 1861. u Beogradu.

¹³³ »Svetovid« je izlazio u Temišvaru, Beču i Beogradu od 1852. do 1870. godine.

kuću, *ne može zahtjevati*, da u kući promijeni ime.¹³⁴ Jednako i »Vidovdan« (Polić:¹³⁵ »Parlamentarna povijest« I., str. 171).¹³⁶ Veliki preporoditelj Dalmacije *Miho Pavlinović*,¹³⁷ koji je tada bio zastupnikom na ovom saboru reče: »Ako — na udarcu dviju civilizacija, *što sve razom jednače* — nestane Hrvatske, ne će biti ni Srbije. Premda će na slovinskom jugu ostati po svuda i Srba i Hrvata, svijet ne će znati za najplemenitije plodove hrvatske i srpske narodnosti.«¹³⁸ U svibnju g. 1867. usvojen bi *jednoglasno* prijedlog *Ivana Von-*

¹³⁴ Južna slavenska plemena neće doći do prave zajednice, ako nebudu jedno drugomu poštovali ime kod kuće. Srbini mora ostati Srbini u državi svojoj a isto tako i Hrvat i Bugarin i Slovenac, a svi skupa sačinjavaju jugoslavensku zajednicu. Ako se jedan doseli drugomu u kuću nemože zahtjevati, da u kući promijeni ime. To su naše misli o pravu plemstva u narodnoj zajednici i nebojimo se, da nam ih tko god može opovrgnuti. Hrvat mora dakle ostati Hrvatom u državi, koja je starimi hrvatskim kraljevima osnovana a do danas se je održala. On može priznati genetično, da u toj državi ima žitelja i drugoga plemena ali nikada diplomatski. U našoj Srbiji mi priznajemo genetično, da ima i Bugara i Vlaha ali diplomatski mi kažemo narod srbski a ne bugaro-vlaški narod. Zašto se nekome bacaju kamenjem na Hrvate i podmeću im dušmanluk na Srbstvo za to, što oni hoće da budu Hrvati kod svoje kuće? Zašto u Hrvatskoj zahtjevaju ono, što u Srbiji nebi nikada dopustili? Hrvati su pristali uz Srbe u jeziku, Hrvati su priznali u saboru godine 1861. da i jedan dio srbskoga plemena živi u njihovoj državi, Hrvati su na ovogodišnjem saboru, iz obzira na to hrvatsko pleme, zatajili u jednom od najvažnijih diplomatskih akta svoje sobstveno ime te umjesto što su mogli punim pravom kazati, 'hrvatski narod', kazali su 'naš narod' pa nam još Hrvati nisu prijatelji...» Nav. prema: Martin POLIĆ, 1860—1880. *Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilješkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života*. Prvi dio: *Od godine 1860. do godine 1867.*, Zagreb, Komisionalna naklada kr. sveučilišne knjižare Franje Suppana (Rob. Ferd. Auer), 1899., 171.

¹³⁵ Martin Polić (1850.—1903.), hrvatski povjesničar, novinski urednik i publicist. O ocjeni njegova djela, koja se sastoji od pohvale objektivnosti u istraživanju parlamentarne povijesti i pokude u opisu vladavine bana Khuena, vidi: S. ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija*, 652-653.

¹³⁶ Puni naslov djela vidi u bilj. 134.

¹³⁷ Mihovil Pavlinović (1831.—1887.), hrvatski političar, ideolog narodnjaštva u dalmatinskoj politici, književnik i katolički svećenik. Vidi: Nikša Stanić, ur., *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, Zagreb, Globus, 1990.

¹³⁸ Dio citiranoga govora, koji je Pavlinović izgovorio na 21. saborskoj sjednici (3. veljače 1866.) u izvorniku glasi: »Gospodo, ako se mi obazremo na tok evropske uljudnosti, ako smotrimo novi položaj austrijske monarkije u srednjoj Evropi, izveden novimi događajima; ako se osvrnemo na razvoj najvećega pitanja našega vieka; ako razaberemo temelje novom evropskomu pravu, što uzprkos najvećim zaprekama dan na dan se oživotvara — to cjelokupnost postoji prvim i glavnim našim državopravnim pitanjem u Austriji, jer to je pitanje života ili smrti. Zato i neupuštajući se u razmatranje pravnosti i shodnosti načelâh onih rodoljubivih Srbaljah, koji bi nas možda htjeli vratiti na savez sa kraljevinom Ugarskom, kako je bio sveden prije god. 1848., ja bih molio, da stanu pri sebi i da sami promisle, kakve pogibelji priete nam odasvud našoj zajednoj narodnosti, našem obstanu i hrvatskomu i srbskomu u domovini, što se po jugu nazivlje, ako na udarcu dviju uljudstvih, što sve razom jednače, nestane sastavne trojedne kraljevine. Dobro veljače dr. Polit, da jezik

čine,¹³⁹ kojim se proglašuje *istovjetnost i ravnopravnost* hrvatskoga i srpskoga naroda u Trojednoj kraljevini.¹⁴⁰ To je bilo i točno provadjano, jer su Srbi obnašali u Hrvatskoj sve časti vojničke i civilne, osim banova — koje su nam ali slali Madjari.

3. U ovo doba bila je sloga između Hrvata i Srba najčvršća — na zenitu, ne samo u saboru nego i u narodu, jer je čitava zemlja primila s odobravanjem saborski zaključak »o istovjetnosti i ravnopravnosti« obih polovica jednoga naroda. Da li je bio Ante Starčević prisutan u ovoj sjednici ne zna se pozitivno, ali prosvjeda s nikoje strane nije bilo. U ovom saboru bilo je već više zastupnika, koji pristajahu uz A. Starčevića, a među njima najvažniji, riječki patricij *Erazmo Barčić*.¹⁴¹ Ali pravaši još nemaju formalne stranke, niti izradjenog i kodificiranog programa.

Još je interesantno spomenuti, da je u ovom saboru g. 1865. *Mihajlo Polit* zastupao ideju *konfederacije balkanskih država*. On vidi u duhu *savez balkanskih naroda*. Ugarska i Trojedna Kraljevina — veli on — moraju s tim balkanskim narodima stupiti u konfederaciju.¹⁴² *Svetozar Miletić*¹⁴³ u svom go-

nije sve, što sačinjava narodnost; pa ja ću nadostaviti, da se uz jezik hoće navade, načina mišljenja, običaja, sobćenja, javne nastave i javne svijesti. Za sve to, moja gospodo, hoće se ograničeno zemljište. Uzmite nam zemljište, nestat će Hrvatske, ali neće već biti ni Srbije. Premda će na slovinskom jugu ostati po svuda i Srbah i Hrvatih, svijet neće znati za najplemenitije plodove hrvatske i srbske narodnosti«. *Dnevnik sabora kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865/7.*, 178.

¹³⁹ I. Vončina (1827.—1885.), hrvatski političar i pravnik, zagrebački načelnik.

¹⁴⁰ Na 73 saborskoj sjednici (11. svibnja 1867.) prihvaćen je sljedeći zaključak: »sabor trojedne kraljevine izjavljuje svečano, da trojedna kraljevina priznaje narod srpski, koji u njoj stanuje, kao narod sa narodom hrvatskim istovjeten i ravnopravan.« *Dnevnik sabora kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865/7.*, 708.

¹⁴¹ E. pl. Barčić-Japranski (1830.—1913.), hrvatski političar i odvjetnik.

¹⁴² Na 14. saborskoj sjednici (22. siječnja 1866.) Polit-Desančić je izjavio: »Ja se opet vraćam na to iztočno pitanje; ovo pitanje stoji u savezu sa ugarsko-hrvatskim pitanjem, jer se neda drugačije riješiti nego tim načinom, da se konfederacija narodah evropskoga iztoka stvori. Ta se konfederacija nemože stvoriti, dok je Austrija u položaju, u kojem je sada; dok Ugarska i trojedna kraljevina nestupe u čistu personalnu uniju sa Austrijom, dotle se mora rješeno iztočnoga pitanja odgoditi. Ugarska je pozvana i trojedna kraljevina po svojoj prošlosti, da svoj predjašnji položaj u evropskom iztoku zauzme; Ugarska i trojedna kraljevina mora propagirati slobodan, ustavan, municipalan život na čitavom evropskom iztoku; on mora, kad bilo tad bilo u kakav takav odnošaj spram te konfederacije narodah stupiti, a to nemože drugačije, nego kad svoj položaj spram Austrije svede na čistu personalnu uniju.« *Dnevnik sabora kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865/7.*, 100.

¹⁴³ S. Miletić (1826.—1901.), srpski političar u Hrvatskoj i odvjetnik. Vidi: Nikola PETROVIĆ, *Svetozar Miletić 1826.—1901.*, Beograd, Nolit, 1958.

voru upotpunjuje Politovu osnovu.¹⁴⁴ — Godine 1911. misli na to slovački zastupnik dr. Milan Hodža.

Sabor bude raspušten,¹⁴⁵ izborni red oktroiran¹⁴⁶ i za bana dolazi unio-nista Levin Rauch.¹⁴⁷ Eugen Kvaternik u svojoj zdvojnosti i zanešenjaštvu pri-redi t. zv. »Rakovičku bunu«¹⁴⁸ i pogine. Skup pravaša se rasprši i sam Ante Starčević bude zatvoren.¹⁴⁹

God. 1870. 1. prosinca sastadoše se u Ljubljani članovi narodne opozici-je, na čelu im Mrazović, sa članovima slovenske narodne stranke i od Srba Laza Kostić,¹⁵⁰ te proglasiše *ujedinjenje južnih Slovena*, izjavivši, da će svim zakonitim sredstvima raditi na ostvarenju toga jedinstva.¹⁵¹ Opozicioni listo-vi hrvatski i slovenski prihvatise ovaj program, a *Vončina* pokrene u Sisku na njem. jeziku list »Südslavische Zeitung«,¹⁵² koji je zastupao ovu težnju.

Uto su Srbija i Crna Gora bile navijestile Turskoj rat, da pomognu bosan-sko-hercegovački ustanak za oslobodjenje od Turaka.¹⁵³ Počinje progon Sr-

¹⁴⁴ Vidi Miletičev govor održan na 15. i 16. saborskoj sjednici (23.—24. siječnja 1866.). *Dnevnik sabora kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865/7.*, 111-116.

¹⁴⁵ Sabor je raspušten kraljevom odlukom 25. svibnja 1867. godine.

¹⁴⁶ Vladar je reskriptom odobrio privremeni zakon za provođenje saborskih izbora («Pri-vremeni zakon od 20. Listopada 1867. o izbornom redu za sabor trojedne kraljevine»; «Pri-vremeni zakon o uredjenju sabora trojedne kraljevine, od 20. Listopada 1867.»). Vidi: Bo-goslav ŠULEK, *Naše pravice. Izbor zakonah, poveljah i spisah, znamenitih za državno pra-vo kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske od g. 1202—1868.*, Zagreb, Tiskom Draguti-na Albrechta, 1868., CXXXVI-CXLIII; CXLIII-CXLVI.

¹⁴⁷ L. barun Rauch de Nyék (1819.—1890.), hrvatsko-slavonski ban (1867./68.—1871.). Vi-di: Iskra IVELJIĆ, *Anatomija jedne velikaške porodice. Rauchovi*, Zagreb, Sveučilište u Za-grebu, Filozofski fakultet [etc.], 2014., 11 i dalje.

¹⁴⁸ Rakovička buna (7.—11. listopada 1871.). Vidi: Ferdo ŠIŠIĆ, *Kvaternik (Rakovička bu-na)*, Zagreb, Tisak Hrvatskog štamparskog zavoda, 1926.; Zvonimir KULUNDŽIĆ, *Odgone-tavanje »zagonetke Rakovica«*. *Zaboravljeni hrvatski seljački tribun Petar Vrdoljak prethod-nik Stjepana Radića za pola stoljeća*, Zagreb, Multigraf, 1994.

¹⁴⁹ Starčević je uhićen noću 12./13. listopada 1871., a iz zatvora je pušten 24. prosinca iste godine.

¹⁵⁰ Lazar Kostić (1841.—1910.), srpski književnik i pravnik.

¹⁵¹ Vidi: Zdravko DIZDAR, »Ljubljanski 'jugoslavenski kongres' 1870. u najnovijoj historio-grafiji«, *Historijski zbornik*, 27-28 (1974.—1975.), 331-341. Također vidi: A. RAHTEN, »Jača-nje jugoslavenske ideje među Slovencima«, u: ISTI, *Savezništva i diobe*, 45-57.; Petar KO-RUNIĆ, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski poli-tički odnosi 1848.—1870.*, Zagreb, Globus, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Za-grebu [etc.], 1986.

¹⁵² Prvi broj »Südslavische Zeitung« (novi niz) objavljen je 5. siječnja 1871. godine. Istoime-ne novine izlazile su prije u Zagrebu (1849.—1852.).

¹⁵³ Ustanak je trajao od 1875. do 1878. godine. Vidi: Petar MRKONJIĆ (Petar A. KARADOR-DEVIĆ), *Dnevni zapisci jednog ustaša o bosansko-hercegovačkom ustanku 1875—1876. godine*, Milan Stević, Milorad Radević, prir., Beograd, Tribina, 1983.

ba u Ugarskoj i Hrvatskoj, jer su simpatizovali s ovim događajima. Makanec u svom listu »Primorac«¹⁵⁴ koji je izlazio u Kraljevici, uzeo je u zaštitu progone, dok je Miškatić¹⁵⁵ u »Obzoru«¹⁵⁶ odobravao progone i tražio da morarhija zaposjedne Bosnu i Hercegovinu.

Slijedi ujedinjenje Njemačke¹⁵⁷ i Italije.¹⁵⁸

Usljed svih ovih događaja počeo se u narodu buditi nove nade i težnje za bolju budućnost. Raspršeni elementi stranke prava stadoše se gibati i okupljati.¹⁵⁹ Na Rijeci se sastavi odbor od uglednih pravaša, a na čelu im *Erazmo Barčić*. Oni najprije izabraše Antu Starčevića za svojega vodju a primorski Hrvati prvi kompaktno ponesoše pred narodom pravašku zastavu. Starčević bude izabran u Kraljevici i još jednom kotaru,¹⁶⁰ Fran Folnegović¹⁶¹ u Dugom selu,¹⁶² a uz njih još trojica pravaša.¹⁶³ Sada ovaj odbor pristupi formalnom stvaranju stranke pod imenom »stranka prava« i izradi joj program.¹⁶⁴ Taj program je u prvoj svojoj točki, koja nosi naslov »*Ideja programa*« jedan čisto jugoslovenski, izvanokviraški program.¹⁶⁵ U njemu Ante Starčević označuje idejom programa — koja da »ima biti sveta svim otačbeni-

¹⁵⁴ »Primorac« je izlazio u razdoblju od 1873. do 1878., kao list za politiku, narodno gospodarstvo i pomorstvo.

¹⁵⁵ Josip Miškatić/pseudonim: N. Koritić (1836.—1890.), hrvatski političar i publicist.

¹⁵⁶ Zagrebački dnevnik »Obzor« (1860.—1941.) počeo je izlaziti pod imenom »Pozor« (1860.—1867.).

¹⁵⁷ Do nacionalnoga ujedinjenja Njemačke došlo je 1871. godine.

¹⁵⁸ Proces ujedinjavanja Kraljevine Italije trajao je od 1861. do 1870. godine.

¹⁵⁹ Vidi: Jasna TURKALJ, *Pravaški pokret 1878.—1887.*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2009.

¹⁶⁰ Izbori za hrvatski Sabor održani su u kolovozu 1878. godine. A. Starčević je izabran i u Đurmancu (Krapina — vanjski kotar), ali je prema tadašnjem izbornom zakonu mogao zadržati samo jedan mandat. Odlučio se za onaj u Kraljevici.

¹⁶¹ F. Folnegović (1848.—1903.), hrvatski političar i pravnik. Vidi: Fran FOLNEGOVIĆ, *Otvorite oči!*, Zagreb, Tiskom Antuna Scholza, 1896.

¹⁶² Folnegović je izabran u Senju (grad) i u Sesvetama (izbornom je kotaru pripadala i općina Dugo Selo).

¹⁶³ Osim A. Starčevića i F. Folnegovića izabrani su još sljedeći pravaški kandidati: u Delnicama Andrija Valušnik/Valušnić (1817.—1905.), u Đurmancu kao naknadni izbor Đuro/Juraj barun Rukavina Vidovgradski (1834.—1915.), u Garešnici Pavao Brantner (1842.—1916.) i u Đakovu Ivan Dunderović/Đunderović.

¹⁶⁴ Vidi: »Što hoćemo? Politički program pravaša«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 275-277.

¹⁶⁵ Zagorac se pozvao na »nacrt programa« što ga je A. Starčević sastavio 1880. u Sušaku. Vidi: *Stenografski zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Petogodišta 1913.—1918. Od XXXV. do uključivo LXXXIV. saborske sjednice od 5. ožujka 1914. do 13. srpnja 1914.*, 1914., sv. II., 105.

kom« — ujedinjenje svih Slavena »medju Njemačkom i medju Crnim morem«. Ako ovi narodi — veli on — uz potpunu *slobodu i jednakost* sporazumno načine *jednu državu* pod bilo kojim imenom i bilo kakovim državnim uređenjem — tada da je »njihova narodna i državna sreća budućnost potpuno osigurana i zajamčena«. Prema toj ideji označuje se u drugoj točki programa kao *najbliža zadaća*: »Samostalnost i u svih službah državnoga života sjedinjena samouprava hervatskih zemalja itd.«¹⁶⁶ Slijede još tri manje važne točke programa pod naslovom: »pravni temelji«, »akcija kako se ima raditi« i »sredstvo za izvršenje programa«. Razumije se, da u tom programu nigdje ne dolazi »okvir monarhije«. Ja sam ovaj program iznio dne 9. marta 1914. u hrv. saboru, ali sam mu po odredbi Dra. Mile Starčevića morao dodati u drugoj točki ove riječi: »pod dinastijom Habsburg-Lorenah«, kojih u originalu nema — što je samo po sebi razumljivo. Dr. Mile Starčević je to tražio s dva razloga: prvo, jer — reče — ne želi pod stare dane u tamnicu i drugo, jer je to u skladu sa programom od 1894.¹⁶⁷ na kojemu je stranka tada stajala.

4. Nije, dakle, istina, da je prvobitni program stranke prava bio ekskluzivno hrvatski, antisrpski i monarhijsko-dinastički. Sve je to nastalo kasnije, kad je Ante Starčević, a s njime i stranka prava, videći da se dualizam ne ruši, a ne usudjujući se s ovim programom u javnu borbu — primila g. 1894. pod uticajem Dra. Franka i tadanjih »Obzoraša«¹⁶⁸ program, u kojem nema više ni spomena o prvoj točki iz god. 1880. dok su u drugoj dodane riječi: »u okviru habsburške monarhije«. Za potvrdu navodim samo riječi *Dra. Harambaši-*

¹⁶⁶ »Narodi medju Nemačkom i medju Crnim morem, pa medju Dunajem i Adriatikom po današnjih osebitih imenih u: dolnjoj Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj, Gorici, Istrii, Dalmaciji, Hervatskoj, Slavonii, Krajini, Bosni, Hercegovini, gornjoj Albanii, Crnoj Gori, Srbii, Medjumurju i Bugarskoj; živivši kroz vekove izmešani i u neposrednom susedstvu nenačiniše državnu ni narodnu skupnost, nego uzderžaše svoje narode i državne osebnosti. Time je dokazano, da se iz ovih narodah nemože silom načiniti srečna državna jedinstvo; a da načine medjunarodne osebe moglo se misliti, dok ne bijaše sjedinjene Italije i sjedinjene Nemačke, i dok Rusia ne dobi premoć u istoku. U tom stanju, ovaj nijedan narod o sebi nemože slobodan ni srećan biti. Ako li ovi narodi sporazumno načine jednu državu, kojoj uz potpunu slobodu i jednakost, ime nadeti i uređenje uvesti stoji od njih, tada je njihova narodna i državna sreća budućnost potpuno osigurana i zajamčena. Ta idea ima sveta biti svim otačbenikom ovih zemaljah. Ali jer su se osim Hervatah, ostali narodi ovoga kraja prilično skupili i lakše mogu raditi o izvedenju te ideje; zato je stranki prava najbliža zadaća: Samostalnost i u svih službah državnoga života sjedinjena samouprava hervatskih zemalja pod dinastijom Habsburg-Lorenah.« Nav. prema: *Isto*, 105-106.

¹⁶⁷ Vidi: »Državopravni program hrvatske Sjedinjene opozicije (dogovoren između prvaka Stranke prava i Neodvisne narodne stranke 14. IV. 1894.)«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 357-358.

¹⁶⁸ Pod »obzorašima« se podrazumijevalo Neodvisnu narodnu stranku. Vidi: »Program Neodvisne narodne stranke«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 284-286. Sam pojam »obzoraši« dolazi od imena zagrebačkoga dnevnika »Obzor«.

ća, koji je g. 1905. u saboru — braneći riječku rezoluciju — dobacio Dru. Franku: »A Dr. Frank je onaj, koji je u stari pravaški program prvi unio okvir monarhije«, »Frank je onaj, koji je bitno modificirao pravaški program«¹⁶⁹ itd. Ne treba ovo uzeti kao optuživanje Dra. Franka. Ta je promjena učinjena dobronamjerno, da se u ono doba, kad se stranka već vrlo proširila u narodu, predje na pozitivno stanovište i omogućiti stranci prava realan rad za oživotvorenje programa. Jedini *Erazmo Barčić* ostao je do svoje smrti vjeran onom prvom programu stranke i gledom na ideju i gledom na postignuće »najbližeg cilja« naglasujući, da će se ovaj izvršiti tek onda, kada će »kozačko kopito zatutnjiti na bečkim pločnicima«.¹⁷⁰ Da je i Ante Starčević računao na Rusiju — akoprem je čudnom logikom izolirao Hrvate od Srba i ostalih Slavena — potvrđuju to mnogi njegovi članci.¹⁷¹ Potvrđuje to još napose jedan nepristran svjedok. Poznati rusofil, učenjak spomenuti već profesor *Dr. Petar Tomić* pisao mi je dne 26. novembra 1911. pismo, u kojemu dolazi i ovaj pasus: »Još ću Vam kazati, da je mene pitao Ante Starčević, kad sam se povratio iz Rusije: 'kada će doći Hrvatskoj u pomoć ruski car?' Ja sam bio u neprilici dati — bez uvrede — odgovor na to naivno pitanje. Vi znate, da je prije toga E. Kvaternik, a s njime i Ante Starčević polagao svu nadu u Napoleona III.«¹⁷² O tom je sanjao E. Kvaternik 60-tih godina (bio sam s njime na večeri u Novom Gradu¹⁷³ — kod župnika Neralića).¹⁷⁴ Pravaši — nastavlja

¹⁶⁹ Harambašić je te riječi izgovorio na 139. saborskoj sjednici (6. prosinca 1905.) prigodom govora o proračunu za 1906. godinu. Rečenica glasi: »A g. dr. Josip Frank je onaj, koji je u stari pravaški program prvi unio 'okvir monarhije'; gosp. dr. Frank je onaj, koji je bitno modificirao pravaški program time, što se je dao birati u regnikolarnu deputaciju, koja se opet bira samo na temelju one zlosretne nagodbe, koju on tako strašno proklinje i nama silom vješa na vrat, jer smo naprosto zatražili samo to, da se točno i strogo vrše ona prava, koja su nam i samom njom svečano zajamčena.« *Stenografski zapisnici i prilozila sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Petogodište 1901.—1906. od CXXVI do uključivo CXLV. sab. sjednice od 10. studenoga do 14. prosinca 1905., 1906., sv. V., dio II., 975.* Vidi: August HARAMBAŠIĆ, *Govori*, Julije Benešić, ur., Zagreb, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1943., 485-486. U istome je govoru Harambašić nazvao Zagorca svojim »dragim drugom«.

¹⁷⁰ »(...) kad bude prvo kopito kozačkog konja udarilo na bečkom pločniku, kucnuti (će) sat slobode slavenskih plemena, a Hrvatska će slobodnom i nezavisnom uskrsnuti na razvalinah toga protunarodnog dualističkoga konglomerata!« Izgovoreno u saborskom govoru od 9. prosinca 1886. godine.

¹⁷¹ O odnosu pravaša prema Rusiji vidi: Aleksandar FLAKER, »Pravaštvo i Rusija: (mjesto Rusije u vanjsko-političkoj koncepciji)«, *Historijski zbornik* 11-12 (1958—1959) 1-4, 105-119; M. GROSS, »Osnovni problemi pravaške politike 1878—1887«, *Historijski zbornik* 15 (1962) 1-4, 61-120 (87-92).

¹⁷² Napoléon III./Charles Louis Napoléon Bonaparte (1808.—1873.), predsjednik francuske republike (1848.—1852.) i francuski car (1852.—1870.). Vidi: David BAGULEY, *Napoleon III and His Regime. An Extravaganza*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 2000.

¹⁷³ Novigrad na Dobri.

Dr. Tomić — nevide dalje od nosa, pa kao Grci u Carigradu i za obsjedanja turskoga još vikahu: Bog i Heleni i Sv. Duh!¹⁷⁵ To jest: »samo Hrvate«, bez saveznika, spasit će Bog od pogibelji!»

5. Napuštanjem prvobitnog programa, nužno je moralo doći do borbe sa srpskim dijelom našega naroda. Pravaši su povelili panhrvatsku politiku, uz deklamacije o historičkom hrv. državnom pravu, o zavjernicama i kraljevskim prisegama i sl. Po toj ideologiji u Hrvatskoj nije smjelo biti Srba. U Srbima počеше gledati najveću zapreku oživotvorenju svojega programa. Vlastodršcima je pak vrlo dobro dolazio ovaj razdor i nesloga među sinovima jednoga naroda, pa su je svim mogućim sredstvima podržavali i nijetili. Oni divni momenti narodne sloge iz g. 1848. za Jelačića i patrijarhe Rajačića,¹⁷⁶ momenti zajedničke borbe za cjelokupnost Trojedne kraljevine godina šezdesetih i dalje, odoše kao u nepovrat. Srbi se stadoše okupljati u redovima unionističke vladine stranke¹⁷⁷ napustivši svaki rad za hrvatsku samostalnost, jer od takove samostalnosti nisu imali ništa očekivati, osim da budu pohrvaćeni i polatinjeni. Pravaška tadanja akcija izazvala je reakciju, koja se odražavala u formuli: »Srbi svi i svuda«¹⁷⁸ i koja je dovela do žalosnih antisrpskih demonstracija g. 1902.¹⁷⁹ Takozvani mjerodavni faktori uživali su u tom pokretu i podupirali su ga. U duhu dočaravali su si: kako će pomoću Srba iz Hrvatske provoditi svoje osvajalačke osnove na Balkanu, a preko ovoga na Istoku uopće. Za dinastije Obrenovića¹⁸⁰ habsburška se monarhija gerirala kao tutor i protektor Srbije, potiskujući na svim linijama ruski upliv i pripremaju-

¹⁷⁴ Ignacije/Ignjat Neralić (1816.—1884.?) Njegova polusestra Ružica, udala se za E. Kvaternika; župnik u Novigradu (1852.—1876.) i u Prilišću (1876.—1884.).

¹⁷⁵ Aludira se na opsadu i zauzeće Konstantinopola/Carigrada 1453. godine.

¹⁷⁶ Josif Rajačić (1785.—1861.), patrijarh srpske pravoslavne crkve (1848.—1861.) u Habsburškoj Monarhiji.

¹⁷⁷ Vidi: Nives RUMENJAK, *Srpski zastupnici u Banskoj Hrvatskoj. Okvir za kolektivnu biografiju 1881.—1892.*, Zagreb, Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2003.; ISTA, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskoga kluba*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2005.

¹⁷⁸ Vidi: Mato ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884—1902.)*, Zagreb, Naprijed, 1991.; ISTI, *Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba)*, Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest — Podružnica, 2001.

¹⁷⁹ Vidi: M. ARTUKOVIĆ, »Članak 'Srbi i Hrvati' i antisrpske demonstracije 1902. u povijesnoj literaturi i publicistici«, *Spomenica Filipa Potrebece*, Mirjana Matijević Sokol, ur., Zagreb, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilista u Zagrebu, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskoga instituta za povijest, 2004., 257-292; ISTI, »Pitanje šteta i odštete u antisrpskim demonstracijama 1902. godine«, *Časopis za suvremenu povijest* 42 (2010) 1, 179-217. Te su demonstracije bile obilježene i sukobljavanjem s »madarons tvom«.

¹⁸⁰ Dinastija Obrenovića vladala je u Srbiji od 1815. do 1842. i od 1858. do 1903. godine.

ći teren, da joj s vremenom i ova padne kao zrela jabuka u krilo. Samo borbi narodne radikalne stranke¹⁸¹ sa Nikolom Pašićem na čelu ima se zahvaliti, da je ova osnova bila već onda osujećena.

6. U Hrvatskoj i Slavoniji stala je Ugarska provoditi mađjarizaciju (osobito pomoću t. zv. »Julijanskih škola«)¹⁸² na svim područjima, dok je u Dalmaciji stala prodirati nijemština i širiti se austrijanština, uz favoriziranje talijanštine, samo da se što prije odnarođi hrvatski živalj. Propast hrvatstva bilo je pitanje razmjerno kratkog vremena.

Franjo Supilo bio je među prvima, koji je uvidio, da se ovim putem i ovakvom politikom u Hrvatskoj ne će moći spasiti hrvatski narod. Njegovo iskreno i nesebično rodoljubno srce krvarilo je nad tužnom sudbinom sigurne propasti njegovoga naroda. Stao je da promišlja: imade li izlaza iz tih vrtloga Scile i Karidbe, u kojima se bespomoćno vrtio brod hrvatske politike. U to se preselio na Rijeku¹⁸³ i ovdje došao u doticaj, on pravaša, sa starim pravašima kova Erazma Barčića. Kako je bio bistar i pronicav vidio je, da se Hrvati ne mogu istodobno boriti i proti Austriji i proti Ugarskoj, a uz to se još klat sa Srbima i međusobno. Nakon zrelog promišljanja stvori svoj plan i odluči napustiti dosadanju sterilnu panhrvatsku legitimističku pravašku politiku programa od 1894. Događaji išli su u prilog njegovom planu. U Ugarskoj je bjesnila opstrukcija radi vojnog komandnog jezika, a Košutovci¹⁸⁴ navještaju borbu proti austrougarskoj nagodbi, na kojoj počiva dualizam, a za potpunu samostalnost Ugarske. On odluči u društvu mlađih inauguirati

III. NOVI PRAVAC HRVATSKE POLITIKE.

U tom smjeru počne žilavo raditi na dvije strane: u Banovini¹⁸⁵ i Dalmaciji.

1. U *Banovini* otvori širom stupce svojega »Novog Lista«¹⁸⁶ naprednoj omladini.¹⁸⁷ To su bili njegovi pioniri. Početkom 1903. upriličuju oni skupštine za

¹⁸¹ Vidi: Milan St. PROTIĆ, *Radikali u Srbiji. Ideje i pokret*, Beograd, Balkanološki institut SANU, 1990.

¹⁸² Vidi: Ivan BALTA, »Julijanska akcija kroz mađarske škole u Hrvatskoj i Slavoniji te BiH krajem XIX. i početkom XX. stoljeća«, *Motrišta* 1 (2001) 1, 79-97.

¹⁸³ Supilo je doselio u Rijeku 1900. godine.

¹⁸⁴ Riječ je o pristašama Stranke neovisnosti i '48./Neovisne stranke (Nezavisna stranka).

¹⁸⁵ Banska Hrvatska ili Kraljevina Hrvatska i Slavonija.

¹⁸⁶ U razdoblju od 1900. do 1907. dnevnik je nosio ime »Novi list«, a potom sve do prestanka izlaženja (1915.) »Riečki novi list«. Vidi: Stanislav ŠKRIBEC, *Riječka zvijezda Gutenbergove galaksije. Tiskarstvo Rijeke i hrvatske glagoljske tiskare*, Rijeka, Tiskara Rijeka, 1995., 306-309 (potpoglavlja: »Toljagaški rat' između Supilova 'Riečkog Novog Lista' i 'Riječkih Novina'«).

financijalnu samostalnost Hrvatske. U brzo zatalasala se sva zemlja. U Zagrebu počinju demonstracije, a nemiri u Primorju, Gorskom Kotaru i drugdje.¹⁸⁸ Dva puta je bila osnova, da se provali u banske dvore i zbaci Khuena. Proglašuju se prijeki sudovi. Supilov »Riječki Novi List« donosi vijesti o žrtvama prijekog suda. Dalmatinski i istarski zastupnici putuju preko Rijeke u Beč i traže audijenciju kod Franje Josipa, ali im ova bude uskraćena. Ovo ogorči sav narod. Khuen odlazi u Budimpeštu za ministra predsjednika.¹⁸⁹

Još za nemira počinje na sveučilištu era zbližavanja Srba i Hrvata. *Svetozar Pribičević* u zajednici s Radićem, Lorkovićem,¹⁹⁰ Heimerlom,¹⁹¹ Potočnjakom¹⁹² i drugima radio je već prije za to zbliženje. Postavši urednikom »Novog Srbobrana«¹⁹³ piše u god. 1903. ovako: »Svaki pokušaj, upravljen proti samostalnosti naše otačbine, upravljen je neposredno i protiv budućnosti Srba. Interesi srpstva zahtijevaju, da srpski narod uzme u zaštitu samostalnost Kraljevine Hrvatske proti svim faktorima, kojima je ona na putu« itd. Isto tako i organ dalmatinske srpske stranke »Dubrovnik«¹⁹⁴ piše za slogu *na temelju ravnopravnosti Hrvata i Srba*. Ovo je bio preokret, t. j. prekid sa Srbima

¹⁸⁷ »Napredna omladina« (naprednjaci) je naziv za neformalnu skupinu pripadnika radikalne nacionalističke omladine koja je 1895. sudjelovala u demonstracijama te organizirala spaljivanje mađarske zastave na Jelačićevu trgu u Zagrebu. Nakon toga događaja znatan dio demonstranata otišao je studirati u Prag, gdje su došli pod snažan utjecaj češkoga nacionalnog pokreta na čelu s T. G. Masarykom. Vidi: *Hrvatski djaci pred sudom. Stenografski izvještaj o glavnoj razpravi proti hrvatskim sveučilišnim djacima obdržanoj pred kr. sudbenim stolom u Zagrebu dne 11-16 studenoga 1895.*, Mirko Mador, gl. ur., Zagreb, Dom i svijet, 1995.² Vidi: »Što hoćemo. Programatski spis hrvatske Napredne omladine«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 385-388.

¹⁸⁸ Ivan KOVAČIĆ, *Branili su Hrvatsku. Primorci i Gorani u Hrvatskom narodnom pokretu 1903/4.*, Rijeka, Adamić, 1997.

¹⁸⁹ Vidi: »Bilo je to godine devetsto i treće...« (tematski broj), *Časopis za suvremenu povijest* 37 (2005) 3, 585-751.

¹⁹⁰ Ivan Lorković (1876.—1926.), hrvatski političar. Vidi: Mira KOLAR, »Dr. Ivan Lorković urednik 'Narodne obrane' u Osijeku 1902.—1905. godine. (Prilog za biografiju)«, *Osječki zbornik* 27 (2004), 91-110 i natuknicu o njemu u, *Hrvatski biografski leksikon*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11954>. Pristup ostvaren 1. lipnja 2020.

¹⁹¹ Milan Heimerl/Heimrl (1876.—1917.), hrvatski političar i publicist. Vidi natuknicu o njemu u *Hrvatskom biografskom leksikonu*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7408>. Pristup ostvaren 22. svibnja 2020.

¹⁹² Franko Potočnjak (1862.—1932.), hrvatski političar, odvjetnik i publicist. Vidi: F. POTOČNJAK, *Iz mojih političkih zapisaka*, Zagreb, U komisiji knjižare M. Breyera, 1914.

¹⁹³ List »Novi Srbobran« izlazio je u Zagrebu od 1902. do 1906., i bio je glasilo Srpske narodne samostalne stranke.

¹⁹⁴ Tjednik »Dubrovnik« je izlazio u Dubrovniku od 1892. do 1914. Vidi: »Naš program. Program dubrovačkih 'srbo-katolika'«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 345-347.

»madžaronima«, bezuvjetnim pomagačima vlade i mađarske prevlasti u Hrvatskoj, a povrat na politiku Srba iz godina šezdesetih. Taj preokret stvara mlađja srpska generacija sa Pribićevićem na čelu, a u sporazumu sa Franom Supilom. U organu srpske samostalne stranke »Novom Srbobranu« piše Pribićević 21. jula ovako: »Oni Hrvati, koji stoje na stanovištu narodnog *dualizma* Hrvata i Srba, treba da priznaju *narodnu ravnopravnost*, a oni pak, koji zastupaju narodno *jedinstvo* Srba i Hrvata, moraju ipak dopustiti, da postoje dvije *zasebne* historijsko-političke organizacije, srpska i hrvatska, i ako iskreno žele sporazum ne smiju trpjeti *podređenost* jednoga narodnog dijela drugomu«. ¹⁹⁵ U članku od 9. novembra piše kako »želi, da njegova otadžbina bude *slobodna kuća*, koja *jednako* štiti obadva svoja sina i zato može ići samo s onim hrvatskim strankama, koje bi se postavile na stanovište *potpune narodne ravnopravnosti* između Hrvata i Srba«. ¹⁹⁶

Ovdje treba primijetiti, da g. Pribićević danas, u našoj ujedinjenoj zajedničkoj otadžbini zastupa ovo isto svoje *stanovište* od g. 1903. Ne mislim time reći, da nije bilo i kod g. Pribićevića — pod jakim utiscima neočekivanih događaja — momenata, koji su davali pravo zaključivati na njegov drugačiji mentalitet. ¹⁹⁷ To on i sam dopušta. Ali su ga neslomivi principi duha i prirode brzo doveli do spoznaje, da se ne mijenja preko noći ono, što su stoljeća utvrdila. Takovih časovitih skretanja vidjeli smo i kod mnogih drugih političara i vodja, koji rade, i to mnogo rade. Ne treba biti prorok, a da čov-

¹⁹⁵ Citat u izvorniku glasi: »Medu Hrvatima, koji žele sporazuma, postoje dvije struje. Jedni ispovijedaju načelo narodnog dualizma, a drugi načelo narodnog jedinstva Srba i Hrvata. (...) Oni Hrvati, koji ispovijedaju načelo narodnog dualizma moraju ipso facto, ako iskreno hoće sporazuma, pristati uz misao narodne ravnopravnosti. Oni drugi, koji vjeruju u narodno jedinstvo Srba i Hrvata, moraju ipak dopustiti, da postoje dvije zasebne istorijsko-političke organizacije, srpska i hrvatska, i u logičnoj primjeni svojih načelnih pogleda ne smiju trpjeti, ako opet iskreno žele sporazuma, podređenost jednog narodnog dijela drugome. A što je glavno i jedni i drugi moraju pristati na to, da se načelu ravnopravnosti dade i sigurna zakonodavna podloga, koja isključuje svaki povod međusobnom povjerenju. Ovo je tim potrebnije, što među Hrvatima i danas ima jaka struja, koja pored svih teških iskušenja i neplodnosti svoga rada ne samo ne priznaje Srbima ravnopravnost, nego čak i ne priznaje ni to, da ih ima u životu.«, A+B, »O sporazumu Srba i Hrvata«, *Novi Srbobran*, Zagreb, br. 163, 18./31. srpnja 1903., 1.

¹⁹⁶ Citat u izvorniku glasi: »*Srpski narod želi, da njegova otadžbina bude slobodna kuća, koja jednako štiti obadva svoja sina, a ne tamnica u kojoj je zatvoren sužanj.* I za to, i zbog toga, mogao bi on stupiti u izvjesne i stalne političke odnose samo s onim hrvatskim strankama, koje bi se postavile na stanovište potpune narodne ravnopravnosti između Srba i Hrvata.«, O, »Zagreb, 27. okt. 1903.«, *Novi Srbobran*, br. 242, 27. listopada/9. studenoga 1903., 1.

¹⁹⁷ Vidi: H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka do šestosiječanjske diktature*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1972.

jek ustvrdi, kako će se oko ovih temelja okupiti sav narod hrvatskog i srpskog imena. Treba samo još da se vrate na principe koje su ispovijedali godine 1903. i neki naši odlični i uvaženi rodoljubi političari. U naravi nema skoka. Najprije narodno jedinstvo u potpunoj ravnopravnosti, a onda pitanje: pod kojim i kakvim ustavom se ono može provesti. Tek tada će se moći pozivati na primjere federativne Njemačke, Rusije itd. Prije ne. Moje je uvjerenje, da kao što su ovi principi iz g. 1903. i dalje urodili velikim i presudnim rezultatima, da će oni isto tako neminovno uroditi plodovima i u današnjim vremenima.

2. Dok se ovako razvijahu prilike u Banovini, nastao je već bio u *Dalmaciji* potpuni preokret radom i sudjelovanjem Frana Supila. Između kluba »narodne hrvatske stranke«¹⁹⁸ i »stranke prava«¹⁹⁹ s jedne, te »srpskog narodnog kluba«²⁰⁰ [s druge strane], nastaje sporazum.²⁰¹ Isti talijanski klub²⁰² obećaje potporu u borbi proti namjeravanom uvodjenju njemačkog uredjenja jezika, a u korist hrvatsko-srpskog.

Dne 13. novembra 1903. izrekao je u dalmatinskom saboru najbolji Supilov prijatelj i pomagač *Dr. Ante Trumbić* uznositi i umni govor, koji je formalno elektrizovao čitavu sabornicu, a potresno odjeknuo cijelom Hrvatskom. Ovaj govor sadržaje u jezgri kasniju riječku rezoluciju i čitav novi politički pravac. I on je naglasio u tom govoru, da su stari borci (misli pravaše) izgubili s vida *stari pravac*, a novoga nisu našli. Na koncu dovikuje: »U ovoj monarhiji nema pravice za hrvatski narod — ali: *ovaj je narod bio prije monarhije, pak će živjeti i poslije nje!*«²⁰³

¹⁹⁸ O izvornom programu dalmatinskih narodnjaka vidi: »Program Narodnog lista. Program Narodne stranke u Dalmaciji«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 141-144.

¹⁹⁹ Vidi: »Ivo Prodan: Naš Program. Pravaštvo u Dalmaciji«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 312-316. Također vidi: Marijan DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, Zadar, Matica hrvatska Zadar, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 1998.

²⁰⁰ Vidi: »Program Srpske narodne stranke«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 450-451.

²⁰¹ Vidi: »Tekst sporazuma klubova Srpske narodne stranke i Hrvatske stranke na Dalmatinskom saboru«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 503-504.

²⁰² Vidi: »Saopćenje Talijanske stranke — obavijest kluba talijanskih zastupnika na Dalmatinskom saboru«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 499-500.

²⁰³ Vidi: Ante TRUMBIĆ, *Izabrani spisi*, I. Petrinović, ur., Split, Književni krug, 1986., 37-57. Trumbić je održao govor na 10. sjednici (7. studenoga 1903.) Pokrajinskoga sabora. Također vidi: *Brzopisna izvješća XXXVIII zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga*, 1903., 647-658.

Slijede oduševljene izjave Dra. Smodlake,²⁰⁴ Lovre Borčića,²⁰⁵ Dra. Petra Čingrija²⁰⁶ i Gjure Vukotića.²⁰⁷ Lovro Borčić sa zanosom govori o približenju Srba, koji, da će se složiti s Hrvatima i *Bugarima* moći oprijeti tuđoj, germanskoj najezdi na Balkanu.²⁰⁸ Vukotić je *uvjeren*, kako oživotvorenje narodnih ideala zavisi od složnoga rada Srba i Hrvata *kao jednoga naroda*. Srbi i Hrvati, *na temelju ravnopravnosti*, udruženim silama na političkom, kulturnom i ekonomskom polju postići će one ideale, u kojima jedino stoji *spas i sjajna budućnost* naroda srpsko-hrvatskog. Još je časni Don Jure Biankini²⁰⁹ (takodjer pravaš) sve to iznio u austrijskoj delegaciji pred evropski forum, izjavljujući, da je hrvatski narod došao do uvjerenja, da za njega nema u ovoj monarhiji pravice, da je njegov opstanak ugrožen i da je taj narod prisiljen prekinuti sve svoje dosadanje tradicije i naivne nade.

Ovako je, evo, uspjele Franu Supilu, da sa svojim drugovima i prijateljima stvori u Dalmaciji *novi kurs*. Sada si je on preduzeo, da taj kurs prenese i popularizuje u politički rastrovanoj Banovini. On je sa svojim »Riječkim Novim Listom« u zajedništvu s »Novim Srbobranom« to vrlo uspješno proveo. Da nije bilo ovoga rada, ovoga preporoda u Dalmaciji i Banovini — ne bi bilo tako lako došlo do 29. oktobra²¹⁰ i 1. decembra 1918.²¹¹ kako je došlo.²¹²

3. Godine 1904. u Ugarskoj opstrukcija. Parlament bude 4. jan. 1905. raspušten; izbori obavljani u maju doniješe većinu koaliranoj mađarskoj opo-

²⁰⁴ Josip Smodlaka (1869.—1956.), hrvatski političar i odvjetnik. Vidi: Marko Kostrenčić, ur., *Zapisi Dra Josipa Smodlake*, Zagreb, JAZU, 1972. Smodlaka je održao govor na 11. sjednici (8. studenoga 1903.) Pokrajinskoga sabora. Vidi: Josip SMODLAKA, *Izabrani spisi*, I. Perić, H. Sirotković, ur., Split, Književni krug, 1989., 250-253. Također vidi: *Brzopisna izvješća XXXVIII zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga*, 683-688.

²⁰⁵ L. Borčić (1845.—1911.), hrvatski političar i srednjoškolski nastavnik.

²⁰⁶ Pero Čingrija (1837.—1921.), hrvatski političar i pravnik. Čingrija je održao govor na 12. sjednici (9. studenoga 1903.) Pokrajinskoga sabora. Vidi: *Brzopisna izvješća XXXVIII zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga*, 726-730.

²⁰⁷ Vukotić je održao govor na 14. sjednici (11. studenoga 1903.) Pokrajinskoga sabora. Vidi: *Brzopisna izvješća XXXVIII zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga*, 767-768.

²⁰⁸ Borčić je održao govor na 12. sjednici (9. studenoga 1903.) Pokrajinskoga sabora. Vidi: *Brzopisna izvješća XXXVIII zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga*, 719-726.

²⁰⁹ Juraj Biankini (1847.—1928.), hrvatski političar, publicist i katolički svećenik.

²¹⁰ Toga je datuma hrvatski Sabor donio odluku o prekidu svih državno-pravnih veza između banske Hrvatske te Kraljevine Ugarske i Carevine Austrije.

²¹¹ U Beogradu je proglašeno ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba s kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom.

²¹² Vidi: Z. MATIJEVIĆ, »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu. Osnutak, djelovanje i nestanak (1918—1919.)«, Marina Štambuk-Škalić, Z. Matijević, ur., *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918—1919. Izabrani dokumenti*, Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2008., 35-66.

ziciji.²¹³ U Hrvatskoj organizuje se napose »hrvatska napredna stranka« i »hrvatska pučka seljačka stranka«. Klerikalni pravaši (furtimaši) počehše izdavati dnevnik »Hrvatstvo«.²¹⁴ Oni ne priznaju Srbe u Hrvatskoj, srpske zastave itd. Jezuitima bude dozvoljeno nastaniti se u Zagrebu (12. IV. 1905.).²¹⁵ Po zagrebačkim ulicama tuku se »čisti«²¹⁶ i klerikalci sa naprednjacima, »obzoraškim pravašima« i Srbima. »Hrvatska Stranka Prava« sazove na 27. maja konferenciju čitave saborske opozicije, da vijeća o polit. položaju obzirom na događaje u Ugarskoj.

Bude izabran odbor od trojice i to: Dr. M. Derenčin, Dr. Jos. Frank i Stj. Zagorac, da izrade prijedlog o zajedničkoj akciji oporbenih zastupnika.²¹⁷ Sastadosmo se nekoliko puta te uputismo dalmatinskim zastupnicima poziv na sastanak svih opozicionih narod. zastupnika za dan 4. juna 1905. u Zagrebu. Oni nam odgovoriše, da traže prije svega prethodni sporazum glede mnogih političkih pitanja. Dalmatinska ujedinjena »Hrvatska stranka«,²¹⁸ bila je već stvorila, na predlog Dra. Trumbića zaključak, da smatra Hrvate i Srbe za *jedan narod* po krvi i jeziku. Srpska samostalna stranka u Banovini izjavila je 26. maja, da je spremna ići zajedno sa hrvatskim oporbenim strankama izuzev Frankovu »čistu stranku prava«. Na zahtjev dalmatinskih zastupnika poslao im je naš odbor jednu političku »Izjavu«, kojoj je auktor bio Dr. Frank.²¹⁹ U njoj se udara na mađjarsku politiku, a o Srbima se ne kaže ništa.

Franjo Supilo bojao se jedne izjave hrvatskih oporbenih stranaka, kojom bi se one izjavile proti ugarskoj koaliciji. Na njegov poticaj šalje *Erazmo Barčić* već 8. juna pozdrav »ugarskoj koaliciji«. Supilo počne oštro pisati u »Ri-

²¹³ Ujedinjenu mađarsku oporbu činile su: Stranka neovisnosti i '48./Neovisna stranka (F. Kossuth), Katolička narodna stranka (Aladár Zichy de Zich et Vásonkeő /1864.—1937./), nova stranka (Dezso Bánffy de Losonc /1843.—1911./) i disidenti, tj. bivši članovi Liberalne stranke (G. Andrassy ml.).

²¹⁴ »Hrvatstvo« (Zagreb; 1904.—1910.).

²¹⁵ Vidi: Valentin MIKLOBUŠEC, »Drugi dolazak isusovaca u sjevernu Hrvatsku (III. dio): od rezidencije u Zagrebu do uspostave Viceprovincije Jugoslavije 1919.«, *Obnovljeni život* 60 (2005) 4, 401-428.

²¹⁶ Misli se na pristaše Čiste stranke prava/SHSP (frankovci).

²¹⁷ Tročlani je odbor izabran 27. svibnja 1905. na sastanku HSP-a i SHSP-a. Vidi: R. LOVRENČIĆ, *Geneza politike »novog kursa«*, 292. Peršić bilježi da je Frank tada bio spreman revidirati odnos prema Srbima radi oporbenih dogovora. Supilo je uspjelo zaobići Frankov utjecaj i izolirati ga na putu prema Riječkoj rezoluciji. Vidi: I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 158.

²¹⁸ Vidi: »Program Hrvatske stranke u Dalmaciji«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 518-519.

²¹⁹ Vidi: V.[inko] M.[ilić], *Postanak Riečke Rezolucije i njezine posljedice*, Zadar, [s. n.], 1907., 6. Frankovu izjavu vidi u: Janko IBLER, *Hrvatska politika 1904.—1906.*, Zagreb, Kr. zemaljska tiskara u Zagrebu, 1914./1917., 360-361.

ječkom Novom Listu« proti zagrebačkim kratkovidnim političarima i traži, da se vodstvo hrvatske politike prenese iz zagušljive zagrebačke atmosfere u provinciju.²²⁰ Pod uplivom Supilovim dalmatinski zastupnici ne odgovoriše ništa na poslanu im »Izjavu«, niti dodjoše 4. juna u Zagreb. Dr. Frank se uvrijedi te istupi iz odbora i prekine sa akcijom oporbe. »Hrvatska stranka prava« odluči sazvati ponovni sastanak, zamolivši dalmatinsku »Hrvatsku stranku«, da ona odredi kada, gdje i s kime da se sastanemo i što da raspravljamo. *To je baš bilo ono, što je Supilo htio.* Time je vodstvo hrvatske politike prešlo na dalmatinske zastupnike. Tek sada sastaje se klub dalmatinske »Hrv. stranke« i jednoglasno odbije poslanu im »Izjavu« s motivacijom da ona: »onemogućuje sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, pošto se isto bez Ugarske ne da riješiti, a kamo li cijelu Hrvatsku osloboditi«. Traže, da se skupni sastanak održi u Rijeci; dan neka odrede šestorica delegata, koji imaju izraditi prijedloge za plenum oporbenih zastupnika. Raspravljat se ima: o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom, o sredstvima koja tome vode, o finacijalnim, gospodarskim te političkim odnošajima Hrvatske i Slavonije prema Ugarskoj. Oni odrediše za delegate: Dra. Čingriju, V. Milića²²¹ i Dra. Trumbića. Klub »hrvatske stranke prava« prihvati sve prijedloge te izabere sudelegate: Dra. Derenčina (odnosno zamjenika mu prof. dra. Vrbanića),²²² Dra. Aug. Harambašića i Stjepana Zagorca.

Dana 16. do 20. septembra raspravljamo nas šestorica u Opatiji.²²³ Od tri predložena elaborata bude prihvaćena rezolucija Trumbićeva, koju je on zajedno sa Franom sastavio. Mi drugi, osim Dra. Čingrije nismo tada znali za ovu Supilovu suradnju. Na 3. oktobra bude ova Trumbić-Supilova rezolucija prihvaćena u plenarnom sastanku hrvatskih opozicionih zastupnika u Rijeci kao »Riječka Rezolucija«. Na 17. oktobra sastadoše se srpske stranke u Zadru gdje stvaraju »Zadarsku rezoluciju«,²²⁴ kojom prihvaćaju Riječku Rezoluciju za svoj politički osnov.

²²⁰ Supilo je i prije prelaska u Rijeku smatrao da u Zagrebu djeluje »previše spletkara i rovara« koji onemogućuju ispravne političke poteze. Vidi: »Korespondencija Frana Supila iz perioda 1891—1914«, Hamdija Hajdarhodžić, Rafo Arneri [et al.], ur., *Arhivski vjesnik* 6 (1963) 6, 82.

²²¹ Vinko/Vicko Milić (1833.—1910.), hrvatski političar i publicist; načelnik Splita (1900.—1906.).

²²² Fran Vrbanić (1847.—1909.), hrvatski političar i pravnik; član Neodvisne narodne stranke, zatim Hrvatske stranke prava.

²²³ A. Trumbić navodi da je sastanak održan u opatijskoj vili »Teuta« od 11. do 13. rujna 1905. godine. Vidi: A. TRUMBIĆ, *Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija*, Zagreb, »Tipografija« d. d., 1936., 85-86.

²²⁴ Vidi: »Zadarska rezolucija«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 497-498.

Ovo je bila prekretnica naše političke historije, kojom za pravo južnih Slavena naviještaju rat Habsburškoj Monarhiji. Mnogi nisu shvatili duboki zamašaj Riječke Rezolucije.²²⁵

4. Frano Supilo neumorno je radio. Njegovim posredovanjem došao je već 9. septembra u Zagreb predsjednik mađjar. koalicije *Julije Justh*.²²⁶ S njime razgovarahu, opet po Supilovoj uputi, gg. Dr. Lorković, Dr. M. Heimerl, Dr. Dežman²²⁷ i Dr. Derenčin.

Po zaključku »Hrvatske Stranke Prava« sazvaše *Harambašić* i Zagorac za 19. oktobra konferenciju delegata svih oporbenih stranaka i grupa (hrvatskih i srpskih) iz Hrvatske — osim čiste stranke prava. Odazvaše se sve, osim g. Stjepana Radića (jer se on nije slagao sa Riječkom Rezolucijom pošto ju je — kako nedavno reče — krivo tumačio).²²⁸ Na tom sastanku bude osnovana na temelju riječke i zadarske rezolucije *Hrvatsko-srpska koalicija*.

Vrijedno je ovdje jošte spomenuti, da je u oktobru iste godine predložio u dalmatinskom saboru idealni pravaški zastupnik *Don Ivo Prodan*,²²⁹ neka bi dalmatinski sabor kao odbor poradio oko skupnog sastanka *svih južnih Slavena*, da vijećaju, što da se poduzme u ovim sudbonosnim vremenima.²³⁰

U susjednoj kraljevini Srbiji bio je već pred dvije godine (1903.) nastao veliki preokret. Obrenovićevu dinastiju, pokornu službenicu Austrije, naslijedila je junačka Karagjorgjevićeva dinastija.²³¹ Pod vladom Velikoga i plemeni-toga kralja Petra I.²³² postala je Srbija privlačivom točkom za sve Jugoslave-

²²⁵ Vidi: S. ZAGORAC, *Istina o riečkoj rezoluciji ili Tko vara narod*, Zagreb, Nakladom pisca, 1905.

²²⁶ Gyula Justh (1850.—1917.), mađarski političar i pravnik.

²²⁷ Milivoj Dežman (1873.—1940.), hrvatski političar, liječnik i književnik. Vidi: J. HORVAT, »Milivoj Dežman«, u: ISTI, *Hrvatski panoptikum*, Zagreb, Globus, 1982.², 125-187.

²²⁸ Radićevu kritiku »rezolucionaša« vidi u: S. MATKOVIĆ, »Odnos braće Radić prema politici 'novoga kursa' na primjeru Riječke i Zadarske rezolucije«, *Časopis za suvremenu povijest* 26 (1994) 3, 475-485.

²²⁹ I. Prodan (1852.—1933.), hrvatski političar, katolički svećenik, novinar i književnik. Vidi: Marjan DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan. Političko djelovanje i parlamentarni rad*, Zadar, Matiča hrvatska Zadar, 2003.

²³⁰ Prodan je govorio na 7. sjednici (30. listopada 1905.) 40. zasjedanja Pokrajinskoga sabora. Vidi: *Brzopisna izvješća XXXIX i XL zasjedanja Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga, dneva 6. oktobra 1904, i od dneva 16. oktobra do dneva 21. novembra 1905*, 1905., 1065-1066.

²³¹ Vidi: Dragiša VASIĆ, *Devetsto treća (Majski prevrat). Prilozi za istoriju Srbije od 8. jula 1900. do 17. januara 1907.*, Beograd, Izdanje i štampa štamparije »Tucović«, zakupac: Ž. Madarević i drug, 1925.

²³² Petar I. Karadorđević (1844.—1921.), kralj Srbije (1903.—1918.) i kralj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.—1921.). Vidi: Dragoljub R. ŽIVOJINOVIĆ, *Kralj Petar I Karadorđević*, I-III, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2003.

ne. U Srbiju su hodočastili — po Supilovom savjetu — hrvatski omladinci i političari. Bio je pače jednom i Stjepan Radić ondje i održao onaj mnogo spominjani govor, u kome reče, da Hrvati ne će biti sretni dok ih rimski papa ne prokune.²³³ I Mađari-Košutovci hodočastili su u Beograd, prekrštavali zastave i ljubili se sa Srbijancima — na užas Austrije.²³⁴ Supilo se potajno sastao u Rijeci sa Pašićem,²³⁵ a u Zagrebu sastajao se on i drugovi mu [s] Pašićevim pouzdanikom prof. Stanojevićem.²³⁶ Tako je Supilo, svršivši uglavnom posao u Dalmaciji i Hrvatskoj, protegnuo svoju djelatnost na Srbiju u Ugarsku.

5. Ugarski sabor bude 19. februara 1906. ponovo raspušten. Nakon mnogih pregovora i audiencija bude 8. aprila imenovan novi kabinet sa Wekerleom²³⁷ na čelu, da obavi izbore do 8. maja. Na izborima dobije većinu neodvisna stranka — Košutovci.²³⁸ Delegati mađarske koalicije imali su se sastati u Rijeci sa šestoricom hrvatskih delegata već u februaru. Po savjetu Supilovu Franjo Košut²³⁹ odgodi taj sastanak na bolja vremena t. j. do poslije izbora. Supilo se silno bojao toga skupnoga sastanka, jer je [s] pravom držao, da bismo se prije reda posvadjali i razišli; možda za vazda. On je zato sam češće putovao u Budimpeštu i ondje pregovarao. Dne 10. aprila dovede ga Polony²⁴⁰ ispod ruke na banket u društvo »Saska«. Supilu budu priredjene burne ovacije. *Julije Justh* nazdravi mu uz veliko odobravanje, a on zahvali hrvatski. Sve je bilo puno mađarsko-hrvatskoga bratstva, hrvatskih prava i slobode. Da li su Mađari taj čas iskreno mislili, ili su samo htjeli, da Hrvate

²³³ Radić je te riječi izgovorio u Beogradu tijekom krunidbenih svečanosti Petra I. Karadorđevića (21. rujna 1903.).

²³⁴ Vidi: Dimitrije ĐORĐEVIĆ, »Pokušaji srpsko-ugarske saradnje i zajedničke akcije 1906. godine«, *Istorija XX veka* (1961) 2, 353-384.

²³⁵ N. Pašić je boravio u Rijeci i Opatiji 1904. godine. Supilo je tvrdio da se s Pašićem sastao prije 1911. samo jedanput i to u Beogradu. Usp. F. SUPILO, *Politika u Hrvatskoj*, 159.

²³⁶ Stanoje Stanojević (1874.—1937.), profesor povijesti na Filozofskom fakultetu u Beogradu i član Narodne radikalne stranke. Poznat i zbog polemike s Ferdinom Šišićem (1869.—1940.) oko aneksije Bosne i Hercegovine (1878.).

²³⁷ Sándor/Alexander Wekerle (1848.—1921.), predsjednik ugarske vlade (1892.—1895.; 1906.—1910.; 1917.—1918.). Vidi: Géza Andreas von GEYR, *Sándor Wekerle 1848—1921. Die politische Biographie eines ungarischen Staatsmannes der Donaumonarchie*, München, Oldenbourg, 1993.

²³⁸ Kossuthova je stranka osvojila 253 zastupnička mjesta u mađarskom parlamentu. Članice udružene oporbe bile su: Stranka neovisnosti i '48., Katolička narodna stranka, Narodna ustavna stranka (G. Andrássy ml.) i Demokratska stranka kojoj se na čelu nalazio Vilmos Vázsonyi/Weiszfeld (1868.—1926.).

²³⁹ Ferenc Lajos Ákos Kossuth de Udvard et Kossuthfalva (1841.—1914.), mađarski političar.

²⁴⁰ Géza Polony (1848.—1920.), mađarski političar.

iskoriste u svojoj borbi s Austrijom, a onda da im pokažu vrata — teško je reći. Ali je sigurno, da je Supilo na sve mislio. On je imao svoj plan gotov, a u tom planu nije nipošto bilo, da Hrvatska ostane ugarskom krunovinom. Njegov plan bio je slobodna *Jugoslavija* — a za izvedbu toga plana trebala mu je pomoć Madjara. Na moje stanovite upite samo mi je znao reći: »ne će nas, ne boj se, Madjari prevariti, mislim ja i na to«.

U aprilu 1906. raspušten je hrvatski sabor,²⁴¹ a izbori odredjeni za 3., 4. i 5. maja. Medju rezolucionašima nije bilo osobitog oduševljenja za ove izbore. Neki su bili za pasivitet.

Tada Supilo savjetuje Dru. Medakoviću²⁴² neka pozove u Zagreb Dra. Čingriju, Milića i Dra. Trumbića. Oni su došli i odlučili za izbornu borbu. Bude izdan izborni proglas ili poruka,²⁴³ sa potpisima: Dra. Čingrije, Dra. Harambašića, Dra. Gjorgja Krasojevića,²⁴⁴ Dra. B. Medakovića, V. Milića, Dra. Pugliesia,²⁴⁵ Dra. A. Trumbića i Stjepana Zagorca.

Već prije toga konferirao je Supilo u Budimpešti sa vodjama mađarske koalicije: Apponyjem,²⁴⁶ Andrassyjem,²⁴⁷ Kossuthom, Polonyiem te Josipovićem.²⁴⁸ Sada odvede Supilo iz Zagreba Dra. Trumbića, Milića i Dra. Medakovića u Budimpeštu, da osiguraju slobodne izbore za zajedničke činovnike. Intervencija dalmatinskih zastupnika učinila je svoj efekt. »Trumbić se ondje divno ponio« — veli Supilo. S Wekerleom bila je užasna borba, jer se on zalagao za unioniste, a napose za Dra. Tomašića,²⁴⁹ koga je Supilo htio na svaki način onemogućiti. Pobjedili su Košutovci zagovarajući tezu »rezolucionaša«. Dr. Tomašić je morao povući svoju kandidaturu.

Rezultat izbora bio je neočekivan. Narod je shvatio domašaj nove orijentacije. Hrvatsko-srpska koalicija iznese 32, a unioniste 37, dok frankovci do-

²⁴¹ Hrvatski je Sabor raspušten kraljevim reskriptom 5. travnja. Ipak, taj je saziv svoju posljednju sjednicu (162.) održao 21. travnja 1906. godine.

²⁴² Bogdan Medaković (1854.—1930.), srpski političar u Hrvatskoj i odvjetnik; predsjednik hrvatskoga Sabora (1906.—1918.).

²⁴³ Vidi: »Proglas udružene hrvatske i srpske opozicije«, *Obzor*, Zagreb, br. 112, 25. travnja 1906., 1.

²⁴⁴ Gjorgje Krasojević (1852.—1923.), srpski političar u Hrvatskoj i odvjetnik.

²⁴⁵ Antun Pugliesi (1858.—1927.), srpski političar iz Dubrovnika i odvjetnik.

²⁴⁶ Albert György Gyula Mária Apponyi de Nagyappony (1846.—1933.), mađarski političar.

²⁴⁷ Gyula/Julius Andrassy de Csikszentkirály et Krasznahorka ml. (1860.—1929.), mađarski političar.

²⁴⁸ Gejza Josipović (1857.—1934.), hrvatski političar i pravnik; ministar za Hrvatsku i Slavoniju u ugarskoj vladi (1906.—1909.; 1912.—1913.).

²⁴⁹ Nikola pl. Tomašić od Korane (1864.—1918.), hrvatski političar, pravnik, ekonomist i prevoditelj; ministar za Hrvatsku i Slavoniju u ugarskoj vladi (1903.) i ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1910.—1912.).

biju 19 zastupnika.²⁵⁰ Po dva kotara dobiše Pribičević²⁵¹ i Zagorac. Pribičević otpusti jedan svoj kotar stvaratelju riječke rezolucije i ocu novoga političkog kurza Franu Supilu,²⁵² a ja prepustih Koprivnicu Dru. Ivanu Banjavčiću,²⁵³ a pridržah Veliku Goricu.

Pejačević²⁵⁴ odstupi, ali Supilo udesi u Budimpešti da se Pejačević sporazumio sa hrvatsko-srpskom koalicijom i stvorio t. zv. narodnu vladu sa Nikolićem,²⁵⁵ Badajem²⁵⁶ i Rojcom.²⁵⁷ Ova se vlada održala punu godinu dana, naime do maja 1907.²⁵⁸

Franjo Košuth, u svojoj prostodušnosti nasjedne državnom tajniku svoga resora *Szterenyiu*,²⁵⁹ agentu Wekerleovom a potom i bečkom, i oni nam podmetnuše kamen smutnje — željezničarsku pragmatiku.²⁶⁰ Nastade lom i poznata borba.

IV. SUPILO IZVODI DALJE SVOJ PLAN.

1. Svaki od nas koalicionih zastupnika očekivao je, da će Supilo poduzeti sve moguće kako bi se spor s Mađjarima izgladio. Ali nije bilo tako. On je dirigovao nepopustljivu opstrukciju, koja je pretvorila mađjarski sabor u hr-

²⁵⁰ Narodna je stranka (unionisti) osvojila 34 mandata, Hrvatsko-srpska koalicija 32 i SHSP 18. Izabrana su i četiri izvanstranačka zastupnika. Naknadnim se izborima raspored broja zastupnika po stranačkoj pripadnosti ponešto izmijenio. I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.—2000.* Drugi svezak: 1868.—1918., Zagreb, Hrvatski institut za povijest, Hrvatski Državni Sabor [etc.], 2000., 355-357.

²⁵¹ S. Pribičević je izabran u Glini i Korenici, zadržavši mandat u drugonavedenome kotaru.

²⁵² F. Supilo je 28. lipnja 1906. na naknadnim izborima osvojio mandat u Glini, gdje nije imao protukandidata.

²⁵³ I. Banjavčić (1843.—1913.), hrvatski političar i odvjetnik. Prema J. Horvatu (*Supilo*, 149), Zagorac je također nudio Supilu mjesto u velikogoričkom kotaru, ali ovaj se odlučio za Glinu zbog bliskosti «graničarskoga duha».

²⁵⁴ Teodor grof Pejačević Virovitički (1855.—1928.), ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 1903. do 1907. godine.

²⁵⁵ Vladimir barun Nikolić-Podrinjski (1853.—1933.), srpski političar u Hrvatskoj i odvjetnik. Ovdje se misli na njegov položaj podbana i odjelnoga predstojnika za unutarnje poslove u Zemaljskoj vladi.

²⁵⁶ Aleksandar Badaj (1858.—1937.), hrvatski političar i pravnik. Riječ je o njegovu položaju odjelnoga predstojnika za pravosuđe u Zemaljskoj vladi.

²⁵⁷ Milan Rojč (1855.—1946.), hrvatski političar i pravnik. Radi se o njegovu položaju odjelnoga predstojnika za bogoštovlje i nastavu u Zemaljskoj vladi. Vidi: Željko KARAULA, «Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855.—1946.)», *Cris* 13 (2011) 1, 319-337.

²⁵⁸ Vidi: M. GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906—1907.*

²⁵⁹ József Szterényi (1861.—1941.), mađarski političar.

²⁶⁰ Riječ je o željezničarskoj pragmatiki, tj. zakonu koji je uređivao radne odnose na željeznici u Ugarskoj i banskoj Hrvatskoj (1907.), kojim je mađarski jezik i u Hrvatskoj uveden kao službeni.

vatski. Kroz mjesece ori se peštanskom sabornicom hrvatska riječ. Madjare je to osupnulo i razbjesnilo. Nisu se tomu ni u snu nadali. Jednom prigodom malo te nije došlo do tučnjave, ali ju je spriječio drž. tajnik Szterenyi.

Medjutim je ipak za sve vrijeme opstrukcije Supilo, koji je već naučio perfektno madjarski, neprestano pregovarao i dogovarao se s madjarskim ministrima i zastupnicima donoseći klubu razne njihove formule i prijedloge, ali ih je većinom on sam prvi odbijao. Što dalje, on je sve upornije tražio njihovu potpunu kapitulaciju i povrat na Riječku Rezoluciju. Bila je to neke vrsti drskost, izazvati proti sebi i šaki svojih drugova 20-milijunsku državu, koju nije mogla ukrotiti niti moćna Austrija. Ali Frano Supilo se čutio jakim. Za sobom je imao javno mnijenje i oduševljenje čitave Trojedne Kraljevine, ali i javno mnijenje Evrope. Sva evropska štampa pisala je dnevno s udivljenjem o hrvatskom pitanju i žilavosti hrvatskog naroda. Hrvatstvo, kao takovo, bilo je spašeno — hvala Franu Supilu. To je bila velika njegova pobjeda.

Sad je stao pripremati teren za drugi grandiozniji, ali zato teži i opasniji plan; plan o kojemu su sanjali Gajevi »ilirci«, Strosmajerovi »Jugosloveni«, Kvaternikovi, Starčevići i Barčići »stari pravaši«.

2. Austrija se radovala prelomu izmedju Madjara i Hrvata i požurila se, da što prije provede svoju osnovu gledom na aneksiju Bosne i Hercegovine.²⁶¹ Mi, nekoji, znali smo za tu osnovu već godine 1906.²⁶² Za potvrdu evo ovdje pisma, jednoga državnog činovnika iz Splita, nekog Dra. Jakova M., koji mi piše dne 27. septembra 1906. kao sasma pozitivno i zajamčeno, da je u vojnim krugovima zaključeno da se imade anektirati Bosna i Hercegovina. Ovu osnovu da je prigrlio prijestolonasljednik, i ako svi znaci ne varaju, da joj i sam Franjo Josip nije protivan. On veli, da se tomu treba oprijeti rukama i nogama, jer se time hoće od Hrvata učiniti žandare proti Madjarima. A najgore bi bilo, kad bi se Bosnu i Hercegovinu pripojilo Dalmaciji, jer bi se time Hrvatsku i Slavoniju predalo Madjarima na posvemašnju milost i nemilost.

Pismo, koje mi je iz Splita 27. IX. 1906. g. poslao meni nepoznati, ali po svemu sudeći vrlo dobro upućeni gospodin, glasi:

»Velečasni gospodine. Moguće da su Vam ove stvari o kojima Vam pišem već poznate, a ako nisu, tada molim, da ih držite za se, a najviše da ih pripočite sasvim pouzdanim članovima kluba prema Vašoj uvidjavnosti na diskreciju, da se mogu prema tome ravnati.

²⁶¹ Aneksija Bosne i Hercegovine proglašena je 7. listopada 1908. godine.

²⁶² Vidi: M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, *Istorija XX veka* (1962) 3, 153-275.

1. Frankova ratna osnova: U vojničkim odlučujućim krugovima zaključeno je, da se suzbiju Madjari i njihovi zahtjevi, *pripoji Bosnu i Hercegovinu, anektirajući je*, Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji i stvoriti trijalizam.²⁶³ Mi na jugu imali bismo ulogu žandara proti Madjarima.

Eto Vam dakle velike Hrvatske na pladnju, a evo Vam i razloga zašto u Frankov tabor uskače sve više pristaša i zašto je Iso Kršnjavi²⁶⁴ et Comp. tako uskočio. Ne treba niti da Vam naglasim, kolike su poteškoće skopčane sa ovakovim preustrojstvom monarhije, i ne treba da Vam naglasim, da se u Austriji obično snuju dalekosežne osnove, a da se obično svršava sa polumjerama. Moje je osvjedočenje, da ako se Bosnu i Hercegovinu anektira, njima će se priključiti *per fas et nefas*²⁶⁵ Dalmaciju, koja sama ne bi mogla izdržati borbe, te bi prije ili kasnije podlegla, dočim bi Hrvatska i Slavonija ostale kao i dosad same kao prikrapina Madjarskoj, koja bi ih još bolje gnječila. Stoga pravi rodoljub mora da ostane uz riječku rezoluciju, jer bolje u ruci jaje nego na krovu koka.

Vijest o ovoj zamašnoj osnovi je pozitivna i raspravljalo se o njoj i sada u Dalmaciji prigodom vojničkih vježba i našla je odziva u najvišim vojničkim krugovima, pače prigrlilo ju je i prijestolonasljednik, a ako svi znaci ne varaju, sam kralj joj nije protivan. Hora je raditi i rukama i nogama proti tome, a pošto osujećenje osnove više ide u korist Madjarima nego nama, to bi sada ovi morali potvrditi nama naše pravice za podupiranje njihovih težnja.

Po ovom ćete razumjeti, da su zaključci zagrebačkog općinskog zastupstva itd. bili naručeni s visoka.²⁶⁶

Toliko u tom pismu o pripremanju aneksije Bosne i Hercegovine, a kako u njemu ima i komentara o nekim događajima u Dalmaciji vrlo karakte-

²⁶³ Trijalizam je u ovom slučaju naziv za političku koncepciju reorganizacije dualističke Austro-Ugarske Monarhije iz zajednice dviju država (Austrije i Ugarske) u zajednicu triju država, u kojoj bi treću državu organizirali južnoslavenski narodi Monarhije. U nekim se hrvatskim političkim krugovima (frankovci) držalo da bi se trijalizmom riješilo pitanje uspostave samostalne hrvatske države unutar granica Monarhije, pod vlašću vladarske kuće Habsburg-Lorena. Uglavnom se drži da trijalizam nije nikada bio realna politička opcija, već je služio austrijskim političarima kao sredstvo pritiska na Madare.

²⁶⁴ Izidor/Isidor Kršnjavi (1845.—1927.), hrvatski političar, povjesničar umjetnosti, prevoditelj i slikar. Kršnjavi je bio član frankovačkoga SHSP-a od 1906. do 1911. godine. Vidi: I. Mance, Z. Matijević, ur., *Iso Kršnjavi — veliki utemeljitelj*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, Hrvatski institut za povijest, 2015.

²⁶⁵ *Per fas et nefas* (lat.) — pravo i krivo; ono što je dopušteno i ono što nije dopušteno, tj. dopuštenim i nedopuštenim sredstvima.

²⁶⁶ Ovdje se misli na zaključak Gradskoga vijeća u Zagrebu iz 1906. godine, o potrebi pripojenja Bosne i Hercegovine Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.

rističnim za tadanje raspoloženje, — a to su afere Montecuccoli²⁶⁷ — Trumbić i posjet Franje Ferdinanda u Dalmaciji²⁶⁸ — evo i tih mjesta:

2. »Krivo ste obaviješteni tamo o aferi Montecuccoli — Trumbić. Prvi nije imao namjere, ma upravo nikakve, uvredljivo postupati. Svi dalmatinski načelnici, bez iznimke, imali su dosada navadu ulagivanja visokim ličnostima, i svaki načelnik od Raba do Splita, ne izuzevši ni splitskog ni dubrovačkog, čim bi došao u luku admiral, išao bi prvi pozdraviti ga, pa i pokloniti mu se. Pošto je pak Montecuccoli došao u Split nenajavljen, nije mu išao ususret nitko, a on je sutradan, kad se je vratio iz Solina, poslao načelniku (dru. Trumbiću)²⁶⁹ po svom pobočniku posjetnicu. Ovaj mu je istim načinom odvratio, i po mom shvaćanju, pravo je učinio. Žalibože je Trumbić u prvi čas shvatio to kao uvredu, što nije bilo namjeravano, a mislio je da je tako, pošto je admiral zbilja bio u biskupa²⁷⁰... Na ručak imao je sutradan biti pozvan i načelnik, ali u zadnji čas se je brisalo, kad je onako posjet odvratio... Ova će stvar imati tu dobru posljedicu, što će sada, kad je led probijen, ulagivanje prije ili kasnije prestati...«

3. — »Mnogo će štete nanijeti, bojim se, hrvatskoj stvari uopće — kaže se dalje u pismu — ponašanje Dubrovčana prigodom posjete prestolonasljednika (Fr. Ferdinanda), tim više što je dokazano, da je demonstracija bila organizirana. Doček je bio sasvim hladan, te se ovo nije moglo prikriti uz sav sjaj što ga je općina razvila kod dočeka. Nikakve aklamacije, a demonstrativno pozdravljanje knježevića Danila²⁷¹ (tadašnjeg crnogorskog prestolonasljednika, koji je slučajno bio toga dana na prolazu kroz Dubrovnik). Budno oko policijskih organa sve je točno promotrilo i pobilježilo. O Dubrovniku izrazio se prestolonasljednik (Fr. Ferdinand) dosta naopako, naime, da mu se čini, da *nije u svojoj nego u tuđoj kući gdje ga samo trpe...*«

Tako eto glasi to, za tadašnje prilike vrlo interesantno pismo čiji mi je pisac nažalost ostao nepoznat.

Da odvrati Austrija Mađjare od simpatija sa Srbijom i opiranja aneksiji, stavljala im je u izgled protektorat nad Bosnom i Hercegovinom, pozivom na nekakovo ugarsko historičko pravo, kad su naime ugarski kraljevi — po na-

²⁶⁷ Rudolf Ludwig Raimund Heinrich Alfons grof von Montecuccoli degli Erri, Marchese di Polignano (1843.—1922.), admiral, zapovjednik austrougarske ratne mornarice od 1904. do 1913. godine.

²⁶⁸ Prijestolonasljednik je ujesen 1906. prisustvovao vojnim vježbama u Hercegovini i južnoj Dalmaciji.

²⁶⁹ A. Trumbić je bio načelnik Splita u razdoblju od 1905. do 1907. godine.

²⁷⁰ Filip Frano Nakić (1837.—1910.), splitski i makarski biskup od 1889. do 1910.

²⁷¹ Danilo II. Petrović-Njegoš (1871.—1939.). Odrekao se prijestolja 1921. godine.

logu papa Inocenta III.²⁷² i Grgura IX.²⁷³ u 12. i 13. stoljeću — vodili krvave križarske vojne po Bosni i Hercegovini proti tobožnjim krivovjercima zvanim »Bogomili«.²⁷⁴ Glavno je pak bilo zajednička eksploatacija golemih prirodnih bogatstava Bosne i otvoren put na Balkan i Istok. Hrvatskoj pak »pravaškoj« opoziciji prišaptavala je Austrija, da će se Bosna i Hercegovina pripojiti hrvatskim zemljama, a onda da će doći red i na Srbiju. U tu svrhu, da će se uvesti »trializam«, sa tako zvanom sekundogenituroom Habsburgovaca, u kojemu da će Hrvati imati dominantan položaj. U ovom duhu odgajahu t. zv. »čisti pravaši« svoje pristaeše, dočaravajući im hrvatsku kraljevinu do Carigrada. Supilo je sve to znao, i kad je g. 1908. govorio s Luegerom,²⁷⁵ nije mu ovaj trebao otkrivati »tajnu« o naumljenoj aneksiji Bosne i Hercegovine, jer je to već znao, a htio je tek da čuje što i kako to misli Austrija provesti.

Snaci se u ovom kaosu, pogoditi siguran pravac koji dovodi do cilja, nije bilo lako. Supilo si ga je ipak već prije tog događaja stvorio. Nadošli događaji pomagali su mu u izvadjanju toga plana.

Radi provedene aneksije Bosne i Hercegovine malo da nije došlo do rata sa Srbijom i Crnom Gorom — a dakako i s Rusijom. Medjutim bio je spor izgledan, jer Rusija nije još bila spremna; ali je ostala duboka rana, po kojoj se moglo nagoviještati, da će prije ili kasnije na Balkanu planuti požar, kojemu se ne dadu pravo pregledati dimenzije. Već sada je bilo dosta povoda za sveopći jedan sukob. Engleska je budno pratila veliko i sistematsko nauružavanje Njemačke, koja joj se svuda izprečivala kao suparnica ne samo u politici, nego i u svjetskoj trgovini i kolonijalnoj agresivnosti. Francuska je instinktivno osjećala, da je prva na udarcu, a Rusija je bila u brizi za sudbinu Balkana i za put u Carigrad.²⁷⁶ Barut se sve više nagomilavao, samo je trebalo jedne iskre, da ga dovede do eksplozije.

3. Supilo je sve to znao i o svemu razmišljao. Putovao je u Beč, u Prag, u Italiju, Španjolsku i druguda i svuda raspravljao o politici.

Već u Budimpešti slutio je neke vanredne događaje. Za potvrdu toga naveo je jednu epizodu. Nekog dana, nakon što sam se ja vratio iz Beča sa

²⁷² Inocent III. (1198.—1216.); svjetovno ime: Lotario dei Conti di Segni (rođ. o. 1160./1161.).

²⁷³ Grgur IX. (1227.—1241.); svjetovno ime: Ugolino dei Conti di Segni (rođ. o. 1167.).

²⁷⁴ Vidi: Franjo Šanjek, gl. i odg. ur., *Fenomen »kristjani« u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, Zbornik radova, Sarajevo, Zagreb, Institut za istoriju, Hrvatski institut za povijest, 2005.

²⁷⁵ Karl Lueger (1844.—1910.), austrijski kršćansko-socijalni prvak; gradonačelnik Beča od 1897. do 1910. godine. Vidi: John W. BOYER, *Karl Lueger (1844—1910). Christlichsoziale Politik als Beruf. Eine Biographie*, Wien, Köln, Weimar, Böhlau Verlag, 2010. Supilo je opisao svoje susrete s Luegerom u Lovranu i Beču. Vidi: F. SUPILO, *Politika u Hrvatskoj*, 209-212.

porukama naše braće dalmatinskih i istarskih zastupnika, i sjeo sa Franom za stol u kavani »Continental« da mu referišem — pridje k našem stolu saradnik »Pester Lloyd«.²⁷⁷ gosp. Anda.²⁷⁸ Njega smo često upotrebljavali, kad smo htjeli štogod proturiti u javnost. Kako je g. Anda znao da sam bio u Beču, stao je pitati mogu li mu štogod reći o mome boravku. Dok sam mu ja nešto nevažno pričao — počeo je Frano kao slučajno citovati one proročanske stihove velikoga Preradovića,²⁷⁹ koji glase: »Pobit će se do dva svijeta — po prilici svojoj — na predstraži mi smo četa — prvi naš je boj.«²⁸⁰ Gospodin Anda prekide bilježenje i upita me (jer nije znao hrvatski): »Što kaže g. Supilo?« Ja mu odvratim, da cituje jednu pjesmicu. Iz ove epizode zaključio sam, da Frano predvidja već sada neke neobične događaje, o kojima mi je kasnije potanko govorio.

Kako sam rekao, Supilo je postao kanda od svih rezolucijonaša najradikalnijim. Činilo se, što dalje, da uopće ne želi više pomirenja s Madjarima. Jedan dio koalicije počeo mu je radi toga prigovarati i dolaziti s njime u sukob. Već u ožujku 1908. predlagao je Supilo, da treba promijeniti državopravni položaj Hrvatske time, da se više ne dolazi u peštanski sabor, da Hrvatska ne bude više ondje zastupana. Ban Rauch²⁸¹ nije mogao dobiti na izborima ni ciglog zastupnika,²⁸² pa nije bio u stanju dati izabrati novu delegaciju na t. zv. zajednički sabor u Pešti. Koalicija nije htjela primiti taj predlog. Pita se, zašto je Supilo to predlagao? Evo zašto: Supilo je htio, da Hrvatska dočeka velike događaje, koje je on već sada predviđao, u borbi sa sistemom austrougarske monarhije — dakle u teoriji barem, neodvisna. Ovako

²⁷⁶ Vidi: Barbara JELAVICH, *Russia's Balkan Entanglements 1806—1914*, New York, Cambridge University Press, 1991.; Andrew ROSSOS, *Rusija i Balkan. Međubalkanska rivalstva i ruska vanjska politika 1908—1914.*, Zagreb, Globus, 1992.

²⁷⁷ »Pester Lloyd«, budimpeštanski dnevnik na njemačkom jeziku (1854.—1945.). List je kao tjednik obnovljen 1994. (»Der Neue Pester Lloyd/Pester Lloyd«).

²⁷⁸ Supilo u dosad objavljenim pismima spominje samo Szigmonda Schillera (1847.—1920.), glavnog tehničkog urednika »Pester Lloyd« i glavnog urednika toga dnevnika Maximiliana (Miksa) Falka (1828.—1908.).

²⁷⁹ Petar Preradović (1818.—1872.), hrvatski pjesnik i austrijski general.

²⁸⁰ Riječ je o Preradovićevoj pjesmi »Na Grobniku«, spjevanoj 1851. godine. Vidi: R. F. Magjer, *prir., Život i pjesme Petra Preradovića*, Osijek, Klub hrvatskih književnika, 1916., 23-25.

²⁸¹ Pavao barun Rauch de Nyék (1865.—1933.), ban Hrvatske i Slavonije od 1908. do 1910. godine. Vidi: Branka Molnar, ur., *Memoari bana Pavla Raucha*, Zagreb, Zagrebačko arhivističko društvo, 2009.

²⁸² Vidi: »Što hoćemo? Program Ustavne stranke«, u: T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 556-559. Riječ je o izborima za hrvatski Sabor, održanima 27. i 28. veljače 1908. godine.

neodvisna moći će uz naklonost Evrope lakše izvesti svoje sjedinjenje sa Srbijom, eventualno i s Bugarskom, te tako oživotvoriti težnje svih idealnih političara počevši od vremena Gaja i Strosmajera.

Ministar predsjednik Wekerle stao se prijetiti armaturama — i to najprije nama od hrvatske stranke prava, tobože radi našega »veleizdajničkog« programa. Ja sam, kao izvjestitelj na velikoj skupštini »hrv. str. prava«, održanoj 23. augusta 1907.²⁸³ u dvorani Hrv. Sokola, odgovorio Wekerleu na ove njegove optužbe — dokazujući legitimnost pravaškog programa od 1894.²⁸⁴

Videći Mađjari, da je Supilo proti svakom sporazumu, pokušali su, ne bi li se načinilo sporazum mimo Supila. Taj sporazum imao je biti sklopljen sa hrvatskim dijelom koalicije. U tu svrhu piše meni u Koprivnicu zastupnik *Dr. Šandor Simonyi Semadam*²⁸⁵ pismo dne 4. juna 1908., u kojem veli, da bi bilo vrijeme, da se nešto učini za uredjenje odnošaja između Ugarske i Hrvatske. U tu svrhu predlaže mi, da bi on sa trojicom zastupničkih mađjar. kolega bio voljan sastati se sa mnom i trojicom, koje bi ja odabrao (Vidi pismo br. 3)²⁸⁶ da raspravimo ovu stvar. Uz privolu koalicije ja se tomu odazvah te u društvu sa gg. Tuškanom, Drom A. Bauerom²⁸⁷ i Drom Pinterovićem²⁸⁸ počesmo pregovarati. Sastajasma se u prostorijama knjižnice peštanskog parlamenta. Za pregovore je znao i ministar predsjednik Wekerle. Supilo je šutio i čekao rezultat. Pregovori se marljivo vodili. Jednoga dana reče mi g. Pribičević: »Ako se može časno izaći iz ovih prilika, pa makar uz uvjet, da vi pravaši *sami* dodjete na vlast, slobodno. Mi Srbi ćemo vas svejedno snažno podupirati; ovako stradamo svi skupa, a tko zna što još može doći.« Kad su pregovori bili blizu završetka, učinim ja *na svoju ruku* jedan čin, koji je onemogućio povoljan završetak istih. Posredovanjem slovačkoga narodnog zastupnika Dra. Milana Hodže, za kojega sam znao, da je dobro vidjen u vojnoj kancelariji Franje Ferdinanda, radi svojega izrazitog antimadžarskog držanja — dadem upitati gore, kako bi se primio eventualni ponovni sporazum Hrvata sa mađjarskom vladom. Za nekoliko dana donese mi Dr. Hodža odgo-

²⁸³ Skupština je održana 22. kolovoza 1907. godine.

²⁸⁴ Vidi: »Glavna skupština hrv. stranke prava«, *Hrvatska*, Zagreb, br. 191, 22. kolovoza 1907., [1-3].

²⁸⁵ Sándor (II.) Jenő Simonyi-Semadam (1864.—1946.), mađarski političar.

²⁸⁶ Pismo nije priloženo uz Zagorčeve uspomene na Supila.

²⁸⁷ Antun Bauer (1856.—1937.), hrvatski političar i zagrebački nadbiskup od 1914. do 1937. godine. Vidi: Janko Barle, Svetozar Rittig, ur., *Zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer u životu i djelu o njegovom zlatnom svećeničkom jubileju 28. srpnja 1929.*, Zagreb, Nadbiskupska tiskara, 1929.

²⁸⁸ Ante Pinterović (1865.—1940.), hrvatski političar i odvjetnik.

vor, pisan vlastoručno od predsjednika vojne kancelarije, majora *Karla Broscha von Aerenau*.²⁸⁹ On piše Dru. Hodži slijedeće:

»Euer Hochwohlgeboren! Auf das sehr geschätzte Schreiben vom 13. d. M. erlaube ich mir *nach mündlicher Vertragerstattung* ergebenst bekannt zu geben, *dass mit allen Mitteln eine Verständigung zwischen Croaten und ung. Regierung zu verhindern wäre.*

Wollen Sie sehr geehrte Herr Abgeordneter also in dieser Richtung auf Abg. Zagorac einwirken und ihm in Aussicht stellen, dass SEHR bedauert werden würde, wenn ein doch nur fauler Friede geschlossen werden würde.

Gründe für diese Stellungnahme, brauche ich wohl nicht anführen, Sie kennen dieselben ohnehin.

Indem ich Ihnen sehr dankbar wäre, wenn Euer Hochwohlgeboren mir über das Ergebnis Ihrer Besprechung mit Zagorac Mitteilung machen würden, bin ich in gewohnter Hochschätzung mit den besten Grüßen Ihr sehr ergebener

22. VI. 1908.

Carl.²⁹⁰

Uslijed toga pisma, koje saopćih Supilu, iznesem ja sa komentarom u javnost (u »Hrvatskoj«) cijeli tečaj pregovora a time onemogućim njihov završetak.²⁹¹ Supilo je bio s time vrlo zadovoljan, jer je njemu bilo glavno, da ne dodje do izmirenja s Madjarima. I ako su se ovdje slagali Franjo Ferdinand i Frano Supilo u stvari, ipak je jasno, da je svaki polazio sa drugog stanovišta i imao drugi cilj.

Sada su slijedile — tobož uslijed izjave hrvatsko-srpske koalicije o aneksiji Bosne i Hercegovine²⁹² — davno naviještene armature, ali ne više proti

²⁸⁹ Alexander Brosch Edler von Aerenau (1870.—1914.), austrougarski stožerni časnik; prijestolonasljednikov krilni pobočnik i predstojnik njegova vojnog ureda od 1906. do 1911. godine. Vidi: Martha SITTE, *Alexander Brosch, der Flügeladjutant und Vorstand der Militärkanzlei des Thronfolgers*, Dissertation, Universität Wien, Wien, 1961.

²⁹⁰ »Vaše blagorode! Na vrlo cijenjeno pismo od 13. ov. mj. dopuštam si nakon usmeno dobivene suglasnosti najodanije priopćiti da bi sa svim sredstvima trebalo spriječiti sporazum između Hrvata i mađarske vlade. Biste li Vi vrlo poštovani gosp. zastupniče htjeli također u tom smjeru utjecati na zastupnika Zagorca i staviti mu u izgled da bi bilo VRLO zalosno ako bi došlo do sklapanja jednoga ipak samo truloga mira. Razloge za ovo stajalište zaista ne trebam navoditi, Vi ih ionako znate. S time da bih Vam bio vrlo zahvalan ako bi mi Vaše blagorode javilo rezultat Vaše rasprave sa Zagorcom, s uobičajenim velikim poštovanjem i prijateljskim pozdravima Vama vrlo odani

22. 6. 1908.

Carl. (U potpisu treba stajati Alexander.)

²⁹¹ Vidi: S. ZAGORAC, »Pregovori sa Magjarima«, *Hrvatska*, br. 149, 2. srpnja 1908., 1; br. 154, 8. srpnja 1908., 1.

²⁹² Vidi: »Hrvatska stranka prava prema Bosni i Hercegovini«, *Hrvatska*, br. 230 [240], 20. listopada 1908., 1.

Hrvatima, nego proti Srbima, opet u svrhu da nas ipak rastave. Tražilo se potpore na sve strane, pa i kod zastupnika na carevinskom vijeću. O Dru. Korošcu ne ću danas da govorim, da se ne bi krivo tumačilo.

Ja sam tada baš istupio iz koalicije²⁹³ uslijed njenog zaključka da se u austrougarskoj delegaciji ne će tražiti prisajedinjenje Bosne i Hercegovine kraljevini Hrvatskoj. Ja sam se držao one poznate Supilove: »ako sreća pane, da Bosna i Hercegovina dodju pod ovu Monarhiju, imadu se pripojiti Hrvatskoj itd.«²⁹⁴ Ovo stanovište nije isključivalo i onu drugu Supilovu alternativu, da Bosna i Hercegovina bude i srpska, odnosno jednako srpska kao i hrvatska.²⁹⁵ Koalicija je nasuprot mislila, da je bolje, ako se to pitanje već tada uopće ne potiče. — Koalicija načini aranžman sa Dr. Tomašićem.²⁹⁶ Kod toga ja već nisam sudjelovao.

Za veleizdajničkom parnicom u Zagrebu od 15. I. do 5. X. 1909.²⁹⁷ slijedio je Friedjungov proces od 22. XII. 1909. do 5. I. 1910.²⁹⁸

V. SUPILO SE POVLAČI IZ KOALICIJE, JER SMATRA NJEZINU TAKTIKU POGREŠNOM.

1. Poslije bečkoga procesa razišao se Supilo s koalicijom²⁹⁹ i povukao se iz aktivnoga političkog rada.³⁰⁰

Razlika između Supila i ostalih članova koalicije, kako sam već napomenuo, nije bila u ideji, nego samo u *taktici*. On nije bio više onaj ekskluzivistički Hrvat, ali je vazda strepio nad tim, — sve do svoje smrti — *da se ne bi*

²⁹³ Vidi: S. ZAGORAC, »Moje stanovište prama hrvatsko-srpskoj koaliciji i hrvatskoj stranci prava«, *Hrvatska*, br. 10, 14. siječnja 1909., 1.

²⁹⁴ Supilo je u saborskom govoru, održanom 25. veljače 1907., izjavio: »Ako, pak, visoki sabore, sreća drugačije odluči da Bosna i Hercegovina bude pripadala onomu sklopu u kojem se nalazi cjelokupni naš hrvatski narod, onda je opet dužnost svakoga pravoga patriote, bilo Srbina ili Hrvata, da se svojski zauzme da ta Bosna i Hercegovina ne dođe u tuđe, nego u bratske ruke hrvatske.« Nav. prema: F. SUPILO, *Politički spisi*, 343.

²⁹⁵ »I ako sreća pane pa da Bosna i Hercegovina izađu iz okvira ove Monarhije, onda je sasvim naravno da će svaki pravi i pošten Hrvat, kad ta Bosna ne može da bude hrvatska, radije željeti da pripadne bratu Srbinu, nego tuđinu...« *Isto*.

²⁹⁶ Vidi: Jaroslav ŠIDAK, M. GROSS [et al.], *Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914.*, Zagreb, Školska knjiga, 1968., 265-267 (potpoglavlje: »Pakt bana Tomašića i Koalicije«).

²⁹⁷ Proces je održan u Zagrebu od 3. ožujka do 5. listopada 1909. godine. Vidi: M. GABELICA, »Zagrebačka veleizdajnička parnica 1909. godine«, *Časopis za suvremenu povijest* 46 (2014) 1, 131-157.

²⁹⁸ Vidi bilj. 47.

²⁹⁹ Supilo je formalno istupio iz Hrvatsko-srpske koalicije još tijekom Friedjungova procesa.

³⁰⁰ Supilo je na izborima za hrvatski Sabor, održanima 28. svibnja 1910., izabran kao neovisan kandidat (»izvan stranaka«) u Delničko-čabarskom kotaru.

Hrvatskoj nametnuo onakav odnos ili položaj, koji ne bi odgovarao njenim narodnim interesima, njezinom velevažnom položaju na obalama Adrije i njenoj tisućgodišnjoj povijesti i kulturi. Svetozar Pribičević pak, kao drugi duhovni vođa koalicije, držao je, da se težnje Hrvata i Srba mogu lakše realizovati u vladi negoli u opoziciji, po onoj poznatoj Kršnjavijevoj: »više vrijedi prst vlasti, nego lakat prava«. I jedno i drugo taktičko stanovište imalo je za sebe mnogo razložne opravdanosti. Samo zbog ove razlike u taktici došlo je, nažalost, do velike borbe među njima. Zbog ove razlike u taktici došao je Frano i u emigraciji za svjetskog rata u opreku sa svojim najboljim prijateljima, napose sa Drom. Trumbićem.

Tek stvorenjem Trumbić—Pašičevog krfskog pakta u 1917.³⁰¹ izmiruje se on i sa Trumbićem i sa Srbima (Pašićem) — ali kratko iza toga, na našu žalost i štetu, svršava svoj mukotrpan život.³⁰²

Spomenuo sam već, da je Supilo *slutio*, kako je neizbježiv sukob na političkom obzoru Evrope, punom elektriciteta. Aneksija Bosne i Hercegovine u tom ga učvrsti, a njegov saobraćaj sa političarima i diplomatima slavenskim, talijanskim i drugima, napose pak njegov intimni odnos sa umnim engleskim novinarom i diplomatom *Wickhemom Steedom*,³⁰³ koji je za balkanskog rata³⁰⁴ bio u Beču političkim izjaviteljem velikih londonskih novina »Times«³⁰⁵ za cijeli Balkan i Austro-Ugarsku — *uvjeri* ga potpuno u toj predmnijevi. Za potvrdu njegovih intimnih veza sa W. Steedom neka bude spomenut ovaj slučaj: Poslije jedne sjednice zastupnika oporbe u Opatiji molio me Frano, da mu dadem neka obaviještenja o zaključcima, on da će ih prevesti na talijanski i depeširati u London, koji će ih donijeti u »Timesu«, a to da će mnogo koristiti našoj borbi proti Cuvajevom komesarijatu.³⁰⁶ Ja mu ih dadem i on odašalje oveći brzoglav u London.

³⁰¹ Vidi: Dragoslav JANKOVIĆ, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Beograd, »Savremena administracija«, 1967.

³⁰² Zagorac se ne upušta u razloge Supilove smrti, želeći ostaviti što svjetliju uspomenu na pokojnika.

³⁰³ Henry Wickham Steed (1871.—1956.), britanski novinar i publicist, vidi: Peter SCHUSTER, *Henry Wickham Steed und die Habsburgermonarchie*, Wien, Köln, Graz, Böhlau Verlag, 1970.

³⁰⁴ Prvi balkanski rat započeo je 8. listopada 1912., a završio 30. svibnja 1913. godine.

³⁰⁵ H. W. Steed je bio vanjskopolitički dopisnik lista »The Times« iz Beča od 1902. do 1912. godine. Taj londonski dnevnik, osnovan 1785. pod imenom »The Daily Universal Register«, izlazi i danas.

³⁰⁶ Slavko pl. Cuvaj od Ivanjske (1851.—1931.), ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 1912. do 1913., imenovan je 31. ožujka 1912. kraljevskim povjerenikom (komesarom), a 22. prosinca 1912. poslan je na dopust i više se nije vratio u službu.

Svjetski rat se približavao. Tko ga je izazvao? Nitko — i svi.³⁰⁷ *On je bio prosto neizbježiv.* To su osjećali mnogi, a kako rekoh među prvima Frano Supilo. Spominjem samo to, da mi je i prijatelj Dr. *Matko Laginja*³⁰⁸ pisao iz Pule dne 23. februara 1913. pismo, u kojemu na koncu lakonički veli: »Ovdje ništa osobita — *osim dosta priprava*, koje žalibože NE SLUTE NA MIR, kojeg smo svi željni.« Usmeno mi je kasnije Dr. Laginja o tomu mnogo govorio. Još koncem 1911. piše mi Dr. Hodža, da bi valjalo poraditi na tomu, da se oživotvori kooperacija *svih elemenata budućnosti* u ovoj monarhiji u tu svrhu da bi se našla platforma, na kojoj bi se sastali svi ti elementi. To se doduše danas još čini paradoksnom, ali sutra, veli on — *»imam razloga da u to vjerujem* — to može biti gotov događaj.« Mislio je kooperaciju ugarskih Slavena i nas južnih Slavena. Ističe napose sporazum sa Srbima, jer da se bez Srba niti može, a poslije Friedjungova procesa — niti smije više voditi *hrvatska politika*.

To pismo dra. M. Hodže glasi doslovno:

»Budimpešta, 15. sept. 1911. velećenjeni prijatelju. Već davno smatram za nužnu kooperaciju svih elemenata budućnosti. Svi, sa kojima sam o njoj dosada besedovao, primili su ovu misao sa odobravanjem. U tome, da i Vi, velećenjeni prijatelju, govorite o postupku rukom u ruci, se vidi, da je misao postala aktuelnom, i da je došlo njezino vreme. Stvar je tako važna, da se o njoj ne može govoriti par distance. Molit ću Vas, da mi dozvolite, da Vas još možda ovoga mjeseca posjetim ili u Zagrebu ili u Koprivnici.

Vidim i poteškoće. Sudeći prema pisanju pravaških listova 'Hrvatske Slobode'³⁰⁹ i 'Hrvatskog Prava',³¹⁰ nije više javno mnijenje u tom pravcu ni najmanje preparirano. Druga poteškoća je koalicija. Uvjeren sam, da bez koalicije nema rada. Sa druge strane vidim i to, da u koaliciji ima pojedinaca, sa kojima se teško može raditi. Nema dakle drugoga načina, nego da realniji elementi hrvatsko-srpske koalicije naprave kompromis sa postulatima realnoga života i da se sastanu s vama na jednom platformu. To je danas paradoksnom, ali sutra — imam razlog, da u to vjerujem — to može biti gotov događaj.

³⁰⁷ Vidi: Annika MOMB AUER, *Uzroci Prvog svjetskog rata: kontroverze i konsenzus*, Zagreb, Naklada Ljevak d.o.o., 2014.

³⁰⁸ M. Laginja (1852.—1930.), hrvatski političar i pravnik; ban Hrvatske i Slavonije 1920. godine. Vidi: Vinko Antić, Vilko Grbac [et al.], prir., *Matko Laginja. O stogodišnjici rođenja oca Istre 1852.—1952.*, Rijeka, Narodno sveučilište, 1952.

³⁰⁹ Zagrebački dnevnik 'Hrvatska sloboda' (1908.—1911.) bio je glasilo SSP-a (milinovci).

³¹⁰ U povijesti hrvatskoga političkog novinarstva postoji više listova koji su tijekom 20. stoljeća nosili ime 'Hrvatsko pravo'. Hodža ovdje misli na glavno glasilo Čiste stranke prava/SHSP/Stranke prava (frankovci) koje je izlazilo od 1895. do 1911. godine.

I još srpsko pitanje. To traži najviše takta i objektivizma. Na Vas, velećenjeni, čeka i u ovom pogledu jaka zadaća, jer Vi niti kao pravaš ne dvojite o tome, da se bez Srba niti može — a posle Friedjungovog procesa — niti više nesme voditi hrvatska politika. Sreća je, da ima kod vas i Srba bez beogradskega romantizma, koji ne gledaju na uslove egzistencije svoga naroda sa gledišta sentimentalizma.

Sve ovo sakriva toliko kompliciranoga materijala, da se niti početak jedne ozbiljne akcije ne može misliti bez ličnoga dodira. Ako Vam to ne će biti neprijatno, ja ću Vam što brže najaviti svoj posjet.

Što se tiče 'Obzora', nisam njegovih članaka čitao, ali bez obzira na to, moram da Vam javim, da — osim sasvim privatnih razgovora vođenih bez ikakve političke ili taktičke tendencije — nisam nikome dao ni riječi intervjua. A, što je glavno, nisam nikome dozvolio, da u moje ime piše ili daje izjave. Sa dubokim poštovanjem Vas srdačno pozdravlja Vaš Milan Hodža.«

Isti prijatelj, dr. Hodža, žalio mi se često, da se koalicija razilazi sa Francijom.

O budućnosti južnih Slavena i o skorim budućim događajima pišu novine čak i u inozemstvu.

Meni je jedan prijatelj poslao iz Buenos Airesa članak velikih njemačkih novina. »Deutsche La Plata Zeitung«³¹¹ od 11. septembra 1912. u kome se opširno govori o Jukićevom procesu,³¹² oštro se udara na apsolutizam u Hrvatskoj i »Ex feldwebela«,³¹³ koji u palači hrvatskih banova slavi orgije nasilja. Osuđuje se hrvatske sudce, koji utamničuju nedorasle mladiće itd., a na koncu se veli, da bi vodeći krugovi austrougarske politike trebali na sve to misliti, tim više, što nije isključeno, da bi Austro-ugarska u *najskorijoj budućnosti* mogla trebati prijateljstvo balkanskih Slavena.

Kako se vidi, svi očekuju, da će se uskoro nešto velika dogoditi.

Stoga je bilo neumjesno kad se je g. 1925. počelo — na temelju jedne izreke Ljube Jovanovića³¹⁴ u njegovoj radnji »Krv Slavenstva«³¹⁵ — pripisivati Srbiji odgovornost za svjetski rat. Ja sam tada pisao S. W.³¹⁶ i ministru Dru.

³¹¹ Argentinski dnevnik »La Plata Zeitung« osnovan je 1863. u Buenos Airesu; u razdoblju od 1874. do 1945. nosio je ime »Deutsche La Plata Zeitung«.

³¹² Luka Jukić (1887.—1929.), počinitelj neuspješnoga atentata na bana S. pl. Cuvaja, 8. lipnja 1912. godine.

³¹³ Misli se na bana Cuvaja.

³¹⁴ Ljubomir/Ljuba Jovanović (1865.—1928.), srbijanski političar i povjesničar.

³¹⁵ Vidi: Ljubomir JOVANOVIĆ, *Krv Slovenstva*, Beograd, Štamparija Save Radenkovića i brata, 1924.

³¹⁶ Seton-Watson.

Hodži,³¹⁷ a i g. Ljubi Jovanoviću i poslao mu neke izjave suca istražitelja³¹⁸ u Sarajevskom atentatu. G. Lj. Jovanović zahvalio mi se pismom od 11. IV. 1925. To pismo Lj. Jovanovića glasi:

»Beograd, 11. aprila 1925. poštovani Gospodine. Veoma sam Vam zahvalan na Vašem pismu od 24. prošlog mjeseca i molim Vas da mi oprostite što Vam nisam ranije odgovorio, ali sam toliko zauzet raznim poslovima, a najviše spremanjem i pisanjem članaka o odgovornosti srpske vlade za sarajevski atentat, da mi vrlo malo slobodnog vremena ostaje, a želeo sam odgovoriti Vam opširnije. Vaše pismo za mene je dragoceno kao sjajan dokaz naše duhovne zajednice, koja će nam omogućiti da svoju domovinu pred svakim u svetu uspešno odbranimo. Na žalost, u svetu još ima i mnogo protivnika, pa i neprijatelja, a u prijatelja mnogo svakojakih predrasuda o nama. Tim predrasudama podležu na žalost i oni, koji su nam inače dobri prijatelji. Taj je slučaj i sa g. Setonom Watsonom.³¹⁹ Svakako se ja nadam, da će istina i naša pravda pobediti.

Posebice sam Vam zahvalan na poslatom broju 'K. Glasa'³²⁰ sa onom izjavom g. Pf.,³²¹ koju sam već mogao upotrebiti u nekim interviewima, danim našim i stranim novinarima.

Ja se nadam, da će i Vaše pismo G. Ministru dru. M. Hodži u Pragu doprineti uspehu naše stvari. Rodoljubu tako odličnom kao što ste Vi nije potrebno za sve to zahvaljivati, ali ja ipak osećam potrebu i dužnost da Vam svoju zahvalnost još jednom iskažem i ujedno da Vas uverim o svom osobitom poštovanju. Lj. Jovanović.«

2. Rastavši se sasvim s koalicijom, počne Supilo okupljati oko sebe onu najmladju revolucionarnu nacionalističku omladinu, koja čini propagandu ne više riječi nego djela. Kod Supila nalaze uporišta i zaštitnika omladinske radikalne organizacije ne samo u Hrvatskoj i Dalmaciji već i one u Bosni i Srbiji. On im je diktirao politiku. Jukićev atentat potekao je iz ovoga kruga.

Ja sam otišao početkom 1912. u južnu Ameriku.³²² Kad sam se koncem maja vratio počeo se opet stvarati sporazum svih opozicionih stranaka proti

³¹⁷ Od 1922. do 1925. Hodža je bio ministar poljodjelstva u čehoslovačkoj vladi.

³¹⁸ Leon/Leo Pfeffer (1887.—1952.), državni odvjetnik u Sarajevu uoči Prvoga svjetskog rata. Vidi: L. PFEFFER, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Zagreb, »Nova Evropa«, 1938.

³¹⁹ Vidi: Dr. SITON-WATSON (R. W. SETON-WATSON), *Sarajevo. Studija o uzrocima Svet-skoga rata*, Zagreb, »Nova Evropa«, 1926.

³²⁰ *Karlovački hrvatski glas* (1924.).

³²¹ Pf = Leo Pfeffer. U to su vrijeme Pfeffer i Zagorac živjeli u Karlovcu.

³²² Zagorac je boravio u Argentini i Čileu, gdje je ispitivao teren za osnivanje iseljeničke banke. Vidi: S. MATKOVIĆ, *Premili Ivane: korespondencija Ivana Hribara s hrvatskom elitom*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2016., 274-275.

Cuvajevom režimu. Supilo nije u tom više sudjelovao, ali ja se s njime dopisujem i sastajem. Dne 4. VI. piše mi, da je čitao moj izvještaj o putu i da se moja opažanja mnogo podudaraju sa onim što je o Argentini napisala supru-ga njegovog dobrog prijatelja velikog Talijana *Gugliema Ferrero*,³²³ gospodja Dr. Gina Ferrero³²⁴ rođena Lombroso.³²⁵ Itd. Predlaže mi na moju želju sasanak u Pragerhofu za 10. VI. — što sam ja radosno prihvatio. Razgovarali smo čitavo poslije podne. Ipak mi se činila njegova politika presmionom i ja se nisam mogao odlučiti za istu, akoprem su sjajne pobjede Srbije i Bugara u balkanskom ratu³²⁶ živo odjekivale i kod nas.³²⁷

U to se u austrijskoj poli počelo na veliko tretirati hrvatsko pitanje u Reichsrathu, a onda i u delegacijama. Govorili su: Dr. Čingrija, Šusteršič,³²⁸ Spinčić,³²⁹ Masaryk, Nemeč,³³⁰ Klofač,³³¹ Ellenbogen,³³² Dobernig³³³ i Lecher,³³⁴ a najsenzacionalnije knez Schwarzenberg,³³⁵ intimus prijestolo-

³²³ Gugliemo Ferrero (1871.—1942.), talijanski povjesničar, novinar i romanopisac. Vidi: Lorella CEDRONI, *Guglielmo Ferrero. Una biografia intellettuale*, Roma, Aracne, 2006. Također vidi: G. FERRERO, »Uspomene na Supila«, *Obzor Spomen-knjiga 1860—1935*, 5; Bogdan RADICA »Supilova pisma Ferrerovima. Prilozi našoj suvremenoj političkoj povijesti«, *Hrvatska revija*, 7 (1957) 4, 365-405; 12 (1962) 1-2, 17-54; 21 (1971) 2-3, 159-175.

³²⁴ Gina Elena Zefora Lombroso Ferrero (1872.—1944.), liječnica. Vidi: B. RADICA, »Supilo u Italiji. Neobjavljena Supilova pisma gdji Gini Ferrero-Lombroso. Historijat jednog prijateljstva«, *Obzor*, br. 62, 4. ožujka 1929., 5; br. 63, 5. ožujka 1929., 5; br. 64, 6. ožujka 1929., 5; br. 65, 7. ožujka 1929., 5; br. 66, 8. ožujka 1929., 5; br. 67, 9. ožujka 1929., 5; br. 68, 10. ožujka 1929., 5.

³²⁵ Ginin otac bio je Cezare/Marco Ezechia Lombroso (1835.—1909.), talijanski liječnik i kriminolog.

³²⁶ Zagorac misli na srpske i bugarske pobjede nad Osmanlijskim Carstvom u Prvome balkanskom ratu, ali zaobilazi kasniji razvoj događaja u Drugome balkanskom ratu. Vidi: Milutin LAZAREVIĆ, *Drugi balkanski rat*, Beograd, »Vojno delo«, 1955.

³²⁷ Vidi: Igor DESPOT, *Balkanski ratovi 1912—1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, Zagreb, Plejada, 2013.

³²⁸ Ivan Šusteršič (1863.—1925.), slovenski političar i pravnik. Vidi: Janko PLETERSKI, Dr. *Ivan Šusteršič 1863—1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*, Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 1998.; A. RAHTEN, *Der ungekrönte Herzog von Krain. Die slowenische katholische Bewegung zwischen trialistischem Reformkonzept und jugoslawischer Staatsidee*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2012.

³²⁹ Vjekoslav Spinčić (1848.—1933.), hrvatski političar, publicist i katolički svećenik.

³³⁰ František Němec (1860.—1930.), češki političar.

³³¹ Václav Jaroslav Klofač (1868.—1942.), češki političar i novinar. Vidi: Josef KREČMER, *Václav Klofač a jeho národní socialismus*, Praha, Adonai, 2000.

³³² Wilhelm Ellenbogen (1863.—1951.), austrijski političar i liječnik. Vidi: Helga RIESINGER, *Leben und Werk des österreichischen Politikers W. Ellenbogen*, Dissertation, Universität Wien, Wien, 1969.

³³³ Josef/Johann Wolfgang Dobernig (1862.—1918.), austrijski političar i novinar.

³³⁴ Otto Lecher (1860.—1939.), austrijski političar.

nasljednika Fr. Ferdinanda. Ovu zgodu upotrebio sam, ne bi li se sastao sa knezom Schwarzenbergom. Pišem mu pismo i o svojoj namjeri obavijestim Frana. On mi odgovori pismom od 22. VI., koje glasi:³³⁶

»Rieka, 22. VI. 912. — Dragi Stjepane! Primio sam tvoj list, pa ti brže odgovaram, eda te ovo pismo nadje prije poziva k onom gospodinu.

Interesantni su oni 'dokumenti', koji ni meni nisu bili poznati, o stvari, o kojoj i oni potvrđuju, da su oni moji izvještaji sasvim ispravni.

Činjenica je, da je tu užasna borba, od koje nam običnim smrtnicima ništa ili jedva malenkost štrkne na javu. Sve se vodi u potaji, ali tim strašnije.

Prema tome opet bi ti preporučio, da budeš oprezan radi ikoje kombinacije i iznašanja osoba, jer tko zna da ono što bi se moglo smatrati čast i izvrstan izlaz, ne bude ondje — gdje se možda druge kombinacije goje, — primljeno kao čak i uvreda... Razumiješ me.

Bilo bi svakako dobro, da imaš par preporučujućih posjetnica od naših zast. u Beču, bez obzira grupacija. Tebi će ih svaki rado dati. List 'Reichspost'³³⁷ ne spominji osobito, jer ondje *nije dobro kotiran*, pa govorili njegovi ljudi što hoće. Srdačno te pozdravlja Tvoj Frano.«

Zamolim ga, neka bi pisao prof. Masaryku, da govori sa knezom. On mi odgovori 10. VIII. i 15. VIII. sa ova dva pisma:³³⁸

»Rieka, 10. VIII. 912. Dragi Stjepane! Prof. Masaryk mi je napokon odgovorio dugim listom, u kome kaže, da on Schwarzenbergu nije pisao ni govorio ništa, jer, poznajući osobu, ako ova tebi nije odgovorila, da to znači, da se ne želi angažirati dalje. U svakom slučaju da bi ga mogao pitati, pošto odgovora dobio nisi, da ti javi, je li stanovito tvoje pismo primio. Iz Masarykovog pisma se razabire, da je Schwarzenberg razjadjen na način, kojim su Hrvati (naime delegati u Pešti) odvrtili na njegov onaj govor. Masaryk misli, da bi mogao i bez daljnijega lično s njim radi pisma razčistiti, u čemu bi ti on osobno išao na ruku, kad se delegacije sastanu. U to ime možeš se obratiti na nj i pozvati na njegov list meni upravljen. Čingrija je sada kući. Prije delegacija će proći ovuda i govorit ćemo. Pozdravljam te tvoj Frano.«

»Rieka, 15. VIII. 912. — Dragi Stjepane! Na njegovu listu ima samo datum, bez adrese, a kuvertu sa poštanskim žigom sam bacio. Zato ne znam odkud

³³⁵ Friedrich/Bedřich knez Schwarzenberg (1862.—1936.), njemački političar iz Češke.

³³⁶ Pismo je objavljeno u »Novom listu« 4. travnja 1928. Vidi: »Korespondencija Frana Supila iz perioda 1891—1914«, 214.

³³⁷ Bečki dnevnik »Reichspost« (1894.—1938.) bio je blizak austrijskim kršćanskim socijalima. U historiografiji se navodi da je Zagorac »održava(o) uske veze« s urednikom »Reichsposta« Friedrichom Funderom (1872.—1959.), vidi: M. GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, 256.

³³⁸ Pisma su objavljena u »Novom listu« 4. travnja 1928. Vidi: »Korespondencija Frana Supila iz perioda 1891—1914«, 215.

mi je bio ono pisao. Nu njegova stalna adresa jest: P. T. M. (Masaryk) Prag III. Valdšt. 8., pa tu će ga pismo ili naći, ili će mu biti odposlano.

Kad ideš gore govori malo i o akciji za Jukića.

Čingrijin predlog o nezakonitosti ugarske krnj-delegacije dolazi sad u austrijskoj delegaciji na odluku. Ali ciela stvar hramlje, kada su oni u Pešti prihvatili princip, da je odluka 'munkača'³³⁹ za njih vrijedna kao majorizirajuća te idu u sabor i primaju dnevnicu! Masaryk je baš ogorčen nad držanjem te politike. Pozdravljam te tvoj Frano.³⁴⁰

Do sastanka između mene i Schwarzenberga nije došlo. Tada napišem u Beču niz članaka u novinarskoj korespondenciji,³⁴¹ koju je ondje izdavao *Dr. Albert Kramer*,³⁴² izvjestitelj »Slovenskog Naroda«.³⁴³ Članci budu preštampani u brošuru pod naslovom: »Die kroatische — die südslavishe Frage«.³⁴⁴ Gospodin Miho Obuljen³⁴⁵ preveo je ovu moju brošuricu na hrvatski i štampao ne znajući da potiče od mene.

Za kratko vrijeme iza toga sačinio sam memorandum³⁴⁶ za prijestolonasljednika Franju Ferdinanda. To je imao biti posljednji apel na mjerodavne krugove bivše monarhije. Kad sam dne 24. augusta 1913. bio na Rijeci i sastao se s Franom u »Hotel Lloyd«, odakle smo u 2 sata u noći pošli zajedno u redakciju »Novog Lista« — pročitao sam mu memorandum. On je pozorno slušao, a onda mi reče: »Sve to ti ne vrijedi ništa; sudbina ove monarhije već je zapečaćena; treba misliti na drugu budućnost«. Tada mi je stao kao pravi vizioner opisivati potanko sve ono što se u istinu događalo od god. 1914.—1918.³⁴⁷

Uto se bila koalicija opet nagodila s ugarskom vladom i primila baruna Skerlecza³⁴⁸ za bana. Sporazum sa opozicijom prestao je i hrvatski sabor bude otvoren.³⁴⁹

³³⁹ Munkač (mad.) — prije Prvoga svjetskog rata u Hrvatskoj pogrdan izraz za Madare.

³⁴⁰ Pismo je objavljeno u »Novom listu« 4. travnja 1928., te uz neznatne razlike, u: »Korespondencija Frana Supila iz perioda 1891—1914«, 215.

³⁴¹ Riječ je o tjedniku »Südslavische Rundschau« (Beč, 1912.—1914.).

³⁴² A. Kramer (1882.—1943.), slovenski političar i novinar.

³⁴³ »Slovenski narod« (1868.—1943.), slovenski liberalni dnevnik (Ljubljana).

³⁴⁴ Vidi: *Die kroatische — die südslawische Frage*. Von einem aktiven Politiker der kroatischen Rechtspartei, Abdruck aus der »Südslavischen Rundschau«, Wien, 1913.

³⁴⁵ M. Obuljen (1871.—?), odvjetnik, rodom iz Dubrovnika, u međuraću živio u Beogradu.

³⁴⁶ Vidi: M. GROSS, »Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda«, 59.

³⁴⁷ Misli se na Prvi svjetski rat.

³⁴⁸ Ivan barun Skerlec/Škrlec Lomnički (1873.—1951.), ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 1913. do 1917. godine. Vidi: Ivan BULIĆ, *Ivan Skerlec Lomnički 1913.—1917. kraljevski komesar i hrvatski ban*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2011.

³⁴⁹ Sabor je počeo zasjedati 27. prosinca 1913. godine.

3. Dok je Frano Supilo konferirao sa Steedom, ja sam često dolazio u razgovore sa drugim engleskim učenjakom i političarom, koji je boravio u Austrougarskoj na »studijima«. To je bio g. Seton-Watson, poznat pod pseudonimom Scotus Viator.³⁵⁰ Njega je uputio na mene prijatelj slovački zastupnik Dr. Milan Hodža.³⁵¹ Jednom zgodom tumačio mi je g. S. W., kako bi bilo u interesu srednjeevropskoga ravnovjesja, kad bi se u svakom slučaju održala ovdje Austro-ugarska — ali bi morala bezuvjetno da pametno i pravedno riješi jugoslovensko pitanje. Stoga njega najviše interesuje ovaj problem. I u istinu, on je napisao veliko djelo o jugoslov. pitanju.³⁵² Ja sam mu dokazivao, kako nema izgleda, da će Austrougarska ikada htjeti riješiti pravedno taj problem — i to da će biti njena propast. Kad se — nešto kasnije — nalazio g. Seton-Watson u Splitu pa u Dubrovniku³⁵³ pisao je momu prijatelju g. Aurelu Sertiću³⁵⁴ u Beč pismo, koje je ovaj poslao meni. U tom pismu g. Seton-Watson kaže, da je čitao u novinama, da je Zagorac na sastanku u Opatiji predložio neka bi se Hrvati i Srbi obratili jednim memorandumom na konferenciju poslanika (Botschafterkonferenz) u Londonu,³⁵⁵ koja je baš tada ondje zasjedala; on da je spreman prevesti memorandum na engleski jezik i pobrinuti se, da bude o njemu govora i u engleskoj štampi. Javlja, da je izišlo njegovo veliko djelo »Die südslavische Frage im Habsburger Reich«,³⁵⁶ koje da će u Hrvatskoj sigurno biti konfiscirano (tako je i bilo). Na koncu sav zdvojan veli ovo: »Seit längerer Zeit bin ich in sehr gedrückter Stimmung. Die völlige Unfähigkeit der oesterreichischen massgebende Kreise, die wachsende Anarchie bei den Südslaven zu hemmen und ihre Vorliebe für die alten Methoden des lombardo-venezianischen Polizeistaates bringen einen jeden Freund Oesterreich zur Verzweiflung. Sehr bald wird es zu spät sein,

³⁵⁰ Škotski putnik; aluzija na Seton-Watsonovo podrijetlo i brojna putovanja koja je poduzimao.

³⁵¹ Seton-Watson navodi Hodžu i Zagorca kao one političare koji su očajavali zbog oportunističke politike Franje Josipa I., ali su pronašli kanale da pristupe prijestolonasljednikovu uredu u Belvedereu. R. W. SETON-WATSON, »Joseph Redlich«, *The Slavonic and East European Review* 16 (1937) 46, 200.

³⁵² Vidi: R. W. SETON-WATSON, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, London, Constable & Co. LTD, 1911.

³⁵³ Misli se na Seton-Watsonov boravak u Dubrovniku (tri i pol mjeseca) i Splitu u prvoj polovici 1909. godine.

³⁵⁴ A. Sertić (1885.—1933.), pravnik, sudski pristav pri Okružnom sudu u Sarajevu uoči Prvoga svjetskog rata.

³⁵⁵ Konferencija je održavana tijekom 1912. i 1913. godine.

³⁵⁶ Vidi: R. W. SETON-WATSON (Scotus Viator), *Die südslavische Frage im Habsburger Reich*, Berlin, Meyer & Jessen, 1913. Riječ je o njemačkom prijevodu Seton-Watsonove knjige *The Southern Slav Question*.

umzukehren.³⁵⁷ Napokon dodaje, da će poduzeti putovanje Balkanom, ako ne nadodju ozbiljni zapletaji.

Mene je ova njegova *tadanja* briga za Austro-ugarsku monarhiju tako iritirala, da sam otpisao g. Sertiću 11. IV. [1913.] i zamolio ga neka moje pismo pošalje g. Seton-Watsonu, u kojem pismu kažem, da je svaki napor oko *spasavanja* ove monarhije uzaludan, da je to trula zgrada, koja se mora srušiti, na prvi jači udar vjetra itd.³⁵⁸ G. Sertić potvrdio mi je dopisom od 18. IV., da je poslao moje pismo g. Setonu-Watsonu u Dubrovnik. Ovo moje pismo objelodanio je g. Seton-Watson sa komentarom *za rata god. 1916.*, kad su već Engleska i Francuska napustile ideju očuvati Austro-Ugarsku monarhiju, u novinama »Manchester Guardian«,³⁵⁹ dakako bez mojega potpisa, jer bih ja inače bio najmanje u tamnicu bačen, ako ne i streljan. Pismo je austrougarska vojna novinarska kancelarija prevela i prevod dostavila uredništvu »Hrvatskog Prava«.³⁶⁰ U času kad je urednik g. *Martin Lovrenčević*³⁶¹ priredjivao ovo pismo za štampu, došao sam ja u redakciju, a g. Lovrenčević me upita: koji bi to mogao biti hrvatski zastupnik, koji proriče monarhiji propast? Ja sam u prvi čas zastrepio; ali videći, da se nigdje ne spominje moje ime umirio sam se i — iskreno priznajem — jezuitski se zajedno s Martinom zgražao nad tim. Poslije rata, g. 1922. sastao sam se sa g. Setonom-Watsonom u Pragu i pripovijedao mu, koliko mi je prouzročio, doduše za čas samo, straha, objelodanjenjem ovoga pisma.

Zadnje pismo pisao mi je Frano Supilo 20. januara 1914., koje glasi:³⁶²
»Rieka, 20. I. 1914. Dragi Stjepane! Primio sam tvoj list. Tiszina³⁶³ formula ti je u bitnosti i doslovce ista što i Khuenova, Lukacseva³⁶⁴ i Tomašićeva,

³⁵⁷ »Duže sam vrijeme u mučnom raspoloženju. Potpuna nesposobnost austrijskih mjerodavnih krugova da zaustave rastuću anarhiju kod južnih Slavena i njihova sklonost prema starim metodama lombardijsko-venecijanske policijske države, dovodi svakog prijatelja Austrije do zdvojnosti. Uskoro će biti prekasno da se to okrene.«

³⁵⁸ Vidi: R. W. Seton-Watson i *Jugoslaveni. Korespondencija 1906—1941.* I/1906—1918, Zagreb, London, Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest, Britanska akademija, 1976., 278 (178. R. W. Seton-Watson — Ronaldu M. Burrowsu [London], 4. VIII. 1916.).

³⁵⁹ Britanski liberalni dnevnik »Manchester Guardian« pokrenut je 1821., a 1959. mijenja ime u »The Guardian«.

³⁶⁰ Varaždinski tjednik »Hrvatsko pravo« (1914.—1918.), glasilo frankovačkih pravaša.

³⁶¹ M. Lovrenčević (1856.—1945.), pravaški novinar, publicist i prevoditelj.

³⁶² Pismo je objavljeno u: »Korespondencija Frana Supila iz perioda 1891—1914«, 216-217.

³⁶³ István Imre Lajos Pál Tisza de Borosjenő et Szeged (1861.—1918.), predsjednik mađarske vlade od 1903. do 1905. te od 1913. do 1917. godine. Vidi: Gabor VERMES, *István Tisza. The Liberal Vision and Conservative Statecraft of a Magyar Nationalist*, New York, Columbia University Press, 1985.

³⁶⁴ László Lukács de Erzsébetváros (1850.—1932.), predsjednik ugarske vlade od 1912. do 1913. godine.

koji su također najavljivali povlačenje pragmatike kada obave stanovite poslove u saboru, nakon svladanja obstrukcije. Onda je to bilo izdajstvo, danas je pobjeda Hrvatske. A stare formule suvišno natezanje. Nadji koalicioni proglas narodu nakon što je ono Rakodczay³⁶⁵ sabor odgodio.³⁶⁶ Mislim, da je izdan srpnja 1907. Tu se govori, da koalicija neima više u vidu slučaj pragmatike, nego da uzimlje i druge sporove itd.³⁶⁷ To ti je interesantno. Hiljadu puta smo mogli imati ovo današnje — ‘šaku dima’.

Elaborat Böhma³⁶⁸ niesam nikada vidio, niti je kod mene bio. To mora biti negdje u tebe, jer se sjećam, da si onda govorio, da je Böhlm nešto izradjivao.

Stanovište magjarsko jest, da se jezik na željeznicama u Hrvatskoj kao *prieporno pitanje* donese pred regnikolarne deputacije.³⁶⁹ Sjećam se koje sam pljeskanje jednom među koalicionašima pobudio dokazujući, kako čovjek može svoj kaput dozvoliti priepornim proglasiti (jer možda ga još nije platio) a da tim ništa ne gubi, ali svoj nos, uho, oko svoje ne može priepornim proglasiti, jer tim je na sebe kao čovjeka pljunuo. A tako da i narod svoj jezik na svom području ne može akceptirati kao prijeporno pitanje, jer onda gubi pravo biti narod. Sve hrvatske šume mogu prije biti prieporne (možda su ih Magjari kupili?), pa financije, pa sve, sve prije, ali *jezik narodni nikada*. Onda su, u Pešti, ovoj teoriji pljeskali kao ludi, a sad su prihvatili stanovište Magjara. Jer Tisza isto tvrdi, što i oni pred njim.

No koja hasna o tome govoriti? Mene užasno boli kad gledam kako Hrvatska sa entuzijastičkom demagogijom pokretaša³⁷⁰ i srbobranovaca³⁷¹ srlja u propast i to kao državopravni faktor, a bojim se — konačno. Vaša stranka nema agiliteta, ni nekih potrebnih modernih pogleda.³⁷² A da ih ima, zagospodarila bi situacijom i još mnogo spasila. Ali nema. Mile³⁷³ je zasukan do

³⁶⁵ Aleksandar/Sándor pl. Rakodczay, (1848.—1924.), ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 1907. do 1908. godine.

³⁶⁶ Sabor je prekinuo zasjedanje još za bana T. Pejačevića (26. ožujka 1907.), a nastavio za banovanja A. Rakodczaya koji ga je raspustio 12. prosinca 1907. godine.

³⁶⁷ Vidi: »Narode!«, *Hrvatska*, br. 160 [159], 13. srpnja 1907., 1.

³⁶⁸ Karlo/Dragutin Böhlm/pseudonim: B. Karlović, hrvatski financijski stručnjak. Prema bilješci na str. 216., u »Korespondencija Frana Supila iz perioda 1891—1914«, radi se o Eugenu Böhlm-Bawerku (1851.—1914.) koji je bio austrijski ministar financija 1895., 1897. te od 1900. do 1904. godine.

³⁶⁹ Regnikolarne deputacije = kraljevinski odbori.

³⁷⁰ Pokretaši — naziv za pristaše Hrvatske napredne, odnosno Hrvatske pučke napredne stranke, čije je glasilo bio zagrebački tjednik, kasnije dnevnik »Pokret« (1904.—1910.).

³⁷¹ Srbobranovci — pristaše Srpske narodne samostalne stranke čije je glasilo bio zagrebački list »(Novi) Srbobran« (1902.—1914.).

³⁷² Misli se na SSP (milinovci).

zla boga. Hrvoj³⁷⁴ je naivan i nervozan. Ante Pavelić³⁷⁵ je deplaciran te sam ne zna što bi i kamo spada. Čas je radikalniji, a čas bi najbolje bilo da ga je Mažuranić³⁷⁶ odveo u koaliciju, a svi ste vezani obzirima na prilike izvan Banovine, osobito na one u Ljubljani. Ti si još, premda pop, od svih najagilniji, pa učini što možeš.

Ako bi došao na Rieku dodji svakako prije došastoga četvrtka, jer u četvrtak 29. ov. mj. otići ću na jedno malo putovanje. Ali držim da je suvišno da se sada mučiš, jer će trebati dugo vremena dok se javno mnijenje u Banovini otriezni od ovog rauša³⁷⁷ i shvati kud je bilo zavedeno, pak se trgne i zastidi. Primi srdačan pozdrav od tvog odanog Frana.«

4. Ovaj moj saobraćaj sa Franom Supilom odražuje se u mojim govorima u hrvatskom saboru godine 1914. Da spomenem samo nešto:

U sjednici od 9. ožujka 1914., u adresnoj debati, rekao sam o ujedinjenju, samostalnosti i slobodi Hrvata, da će se to izvršiti, »ili u okviru ili izvan okvira ove monarhije. Kako će biti, ovisi o monarhiji samoj više negoli o nama. Ali do toga će doći, do toga mora doći, jer su to principi prirodni, koji su opravdani historijom i naravnim zakonima... Austrija i mjerodavni faktori ne će da crpe nauku iz historije, ne će da poštuju diktat prirodnih zakona. Zato će se to već zbiti i protiv njih i bez njih.«³⁷⁸ A 21. III. rekao sam: »Aus-

³⁷³ Riječ je o M. Starčeviću.

³⁷⁴ Dragutin pl. Hrvoj (1875.—1941.), hrvatski političar i odvjetnik. Vidi: S. MATKOVIĆ, »Opsjenuti pravaš: Dragutin Hrvoj u hrvatskom političkom životu«, u: ISTI, *Izabrani portreti pravaša: prilozi hrvatskoj političkoj povijesti*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2011., 115-125.

³⁷⁵ A. Pavelić st. (1869.—1938.), hrvatski političar i zubni liječnik. Vidi: S. MATKOVIĆ, »Politički put dr. Ante Pavelića (1869.—1938.) od početka do stvaranja Narodnog vijeća SHS«, u: ISTI, *Izabrani portreti pravaša*, 127-142.

³⁷⁶ Bogoslav Mažuranić (1866.—1918.), hrvatski političar i liječnik.

³⁷⁷ Rauš (njem.) — opijenost, opojnost

³⁷⁸ Navedeni dio Zagorčeva govora, izrečenoga na 38. saborskoj sjednici, glasi: »Moje je uvjerenje, da dugo dualizam trajati ne može, i da do promjene državnoga ustrojstva ove monarkije mora doći, i zato će Starčevićeva stranka prava nastaviti i dalje istu politiku, voditi će borbu protiv dualizma sve do onog časa, kad bude oživotvoreno ono, što traži, i za čim ona ide, a to je ujedinjenje, sloboda i samostalnost kraljevine Hrvatske. To će biti ili u okviru ili izvan okvira ove monarkije. Kako će biti, ovisi o monarhiji samoj više nego li o nama. Ali do toga će doći, do toga mora doći, jer su to principi prirodni, koji su opravdani historijom i naravnim zakonima. (...) Eto historijski i prirodni zakoni kategorički nalažu, da do toga ujedinjenja mora doći. Ne će Austrija, ne će mjerodavni faktori, da crpe nauku iz historije, da poštuju diktat prirodnih zakona. Zato će se to već zbiti i protiv njih, i bez njih.« *Stenografski zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Petogodišnja 1913.—1918. Od XXXV. do uključivo LXXXIV. saborske sjednice od 5. ožujka 1914. do 13. srpnja 1914., 1914., sv. II., 102-103.*

tro-ugarska diplomacija učinila je (u balkanskom ratu) goleme pogreške, koje će joj se ljuto osvetiti; koje nigda više popraviti ne će moći.³⁷⁹

»Mi ćemo morati biti pasivni i pustiti događajima, da idu svojim tokom i da se razvijaju, kako se, čini mi se, već počinju razvijati. Mi ne treba, da budemo *dinastičniji od dinastije, monarhističniji od monarhije*.³⁸⁰

»I Hrvati i Srbi i Slovenci trebali bi zajednički i jedinstveno, da prema tome cilju idu, trebalo bi, da im bude program i cilj ujedinjenje i sloboda svih naših zemalja... Gospodin Pribićević kaže, da je spas naš ovdje na jugu u *jedinstvu narodnom*, to jest, da Hrvati i Srbi i Slovenci budu jedinstveni. Ja sam s time *sporazuman*, samo bi morao znati, kako si on to narodno jedinstvo predstavlja i tumači. Ako se narodno jedinstvo tumači tako, da ne bude na uštrb hrvatskom imenu i hrvatskoj prošlosti i budućnosti hrvatskoga naroda, onda ja priznajem takovo narodno jedinstvo, ako ćemo njim doći do slobode, ujedinjenja i samostalnosti.³⁸¹ Ovo sam rekao 21. III. 1914. i na tom sta-

³⁷⁹ Zagorac je te riječi izgovorio na 38. saborskoj sjednici, 9. ožujka 1914. godine. Cjelovit navod glasi: »Moje je uvjerenje, da je diplomacija austro-ugarske monarhije u zadnjim događajima (balkanskim ratovima), što se zbiše oko nas u našem susjedstvu, učinila tako goleme pogreške, koje će joj se ljuto osvetiti i koje nigda više popraviti ne će moći. Učinila je sve te pogreške uslijed sustava, kojega je uvela i kojega silom hoće da podržava i uslijed mržnje, koju vodi njena diplomacija protiv slavenstva, uslijed težnje, da u ovoj monarhiji Nijemci i Magjari vladaju, a svi drugi, da im robuju. To je dovelo do toga, da je učinila, opetujem, goleme i nepopravljive pogreške u svojoj vanjskoj politici na Balkanu.« *Isto*, 107.

³⁸⁰ Širi izvod iz Zagorčeva govora, izrečenoga na 48. saborskoj sjednici 21. ožujka 1914., glasi: »Ali da me se krivo ne shvati, ili da me se ne nastoji prikazati kao neloyalna državljanina, ja kažem, da bi mi Hrvati bili najsretniji, kada bi se to oživotvorenje (ujedinjenje) dogodilo u okviru monarhije, jer bi time bila osigurana i teritorijalna cjelokupnost ovih naših zemalja. U svakom drugom slučaju to oživotvorenje, to ujedinjenje naših zemalja, biti će na štetu cjelokupnosti teritorija kraljevine Hrvatske. Jer uzmimo teoretski, da dodje do oživotvorenja, t. j. ujedinjenja naših zemalja izvan okvira monarhije, u prvom je redu pogibelj, da će nam Talijani oteći dio Istre i Bog zna možda što još s one strane; a u drugom redu ostaje pogibelj, da će nam Srbi uzeti Bosnu i Hercegovinu. Dakle Hrvatima svakako najvećma konvenira, da se to oživotvorenje sjedinjenja naših zemalja zbude u okviru monarhije. Ali ako neće ta monarhija htjeti, da provede to ujedinjenje, onda neka se dogodi ono, što će se po mom uvjerenju bezuvjetno dogoditi. Zato ja držim, bude li monarhija sprječavala to ujedinjenje i oživotvorenje našega programa, da će to biti na štetu i njezinoj teritorijalnoj cjelokupnosti. (...) Mi Hrvati za to ne trebamo postati irredentiste, ne trebamo da pomažemo djelotvorno tomu oživotvorenju ujedinjenja naših zemalja izvan monarhije, to će samo po sebi doći, dosta je za nas, da budemo samo pri tomu pasivni, t. j. pasivnost naša dostaje, da se to pitanje bude riješilo onako, kako nije korisno za monarhiju. Zato treba, da se dobro razumije ideja vodilica programa stranke prava. Ja pako kažem za svoju osobu, da ako nas budu tjerali silom do zdvojnosti, onda ćemo morati biti pasivni i pustiti događajima, da idu svojim tokom i da se razvijaju, kako se, čini mi se, počinju već razvijati. A kako sam kazao, mi ne treba da budemo dinastičniji od dinastije, monarhističniji od same monarhije. Valjda to ne može nitko od nas zahtijevati, jer to prelazi sile naše.« *Isto*, 485.

novištu stajao sam i god. 1918. Poslije ujedinjenja povukao sam se i ja posvema iz aktivne politike ne zato, što bi bio proti ujedinjenja, Bože sačuvaj, nego zato, što sam bio pod uplivom Supilove ideologije proti ovako, naglo, bez svakih pregovora i dogovora, provedenom ujedinjenju. Bio sam stavljen i pod policajnu pasku. Saznavši za to, upravio sam na tadašnjega podbana g. Tomislava Tomljenovića³⁸² otvoreno pismo u »Obzoru«, ali je ovo bilo od naslova do potpisa zaplijenjeno. Tada sam otišao osobno do g. Tomljenovića i protestirao proti tomu. On mi je rekao, da je dobio takovo naredjenje iz Beograda, ali da će govoriti sa g. Pribičevićem,³⁸³ da se to skine. To je bilo i učinjeno.

Danas, kada g. Pribičević i Stjepan Radić naglasuju principe iz g. 1903. koji su ih tada povezali sa Franom Supilom — treba da ih u tom radu podpre svaki rodoljub i Hrvat i Slovenac i Srbin.³⁸⁴

5. Možda će tkogod primijetiti, da je ta potpuna ravnopravnost nemoguća pod dva imena. To ne stoji. Dva imena nisu nikakova zapreka. Samo teorija *dvaju naroda* isključuje za vazda svaku slogu i svaki mir između Srba i Hrvata. To potvrđuje i Frano. Godine 1911. napisao je Frano Supilo u »Novom Listu« ovo: »Ako se postavimo na stanovište, da su Srbi i Hrvati *dva po-*

³⁸¹ Širi izvod iz Zagorčeva govora, izrečenoga na 48. saborskoj sjednici, glasi: »Ja ne držim, da će do oživotvorenja programa stranke prava doći u najkraće vrijeme, ali je zato naša dužnost, da se međusobno potpomazemo i pospješujemo oživotvorenje programa stranke prava. I Hrvat i Srbin i Slovenac trebali bi zajednički i jedinstveno da prema tome cilju idu, trebalo bi da im bude program i cilj ujedinjenje i sloboda svih naših zemalja, ujedinjenje i sloboda kraljevine Hrvatske. Kad bi se to ozbiljno htjelo, ja sam uvjeren, da mi ne bi trebali niti potpore drugih naroda ove monarhije, da bi mi uslijed našega geografskog položaja, koji znači neizmjernu jakost i moć u našim rukama, kadri bili prisiliti mjerodavne faktore, da riješe ovo pitanje. Pitanje našega ujedinjenja i slobode. (...) Gosp. Pribičević kaže, da je spas naš ovdje na jugu u jedinstvu narodnom, t. j. da Hrvati, Srbi i Slovenci budu jedinstveni. Ja sam s time sporazuman, samo bih morao znati potpuno, kako si on to narodno jedinstvo predstavlja i tumači. Ako se narodno jedinstvo tumači tako, da ne bude na uštrb hrvatskomu imenu i hrvatskoj prošlosti i budućnosti hrvatskoga naroda i hrvatske države, onda ja priznajem takovo narodno jedinstvo, ako ćemo tim narodnim jedinstvom doći do slobode, ujedinjenja i samostalnosti. Ako se pak bude htjelo hrvatskomu narodu i hrvatskoj državi prikrpati kakovo ime i nekakav privjesak, pa da iz političkog hrvatskog naroda nastane nekakav hrvatsko-srpski narod ili srbo-hrvatski, kao što su to u Bosni nazvali hrvatski jezik, što je za mene jedan nesmisao, — onda sam ja proti tomu narodnom jedinstvu.« *Isto*, 490.

³⁸² T. Tomljenović (1877.—1945.), podban 1919. i ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 1919. do 1920. te 1921. godine.

³⁸³ S. Pribičević je bio ministar unutarnjih poslova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u vladama Stojana Protića (1857.—1923.) i Ljube/Ljubomira Davidovića (1863.—1940.) u razdoblju od 20. prosinca 1918. do 19. veljače 1920. godine.

³⁸⁴ Misli se na Seljačko-demokratsku koaliciju, politički savez Hrvatske seljačke stranke i Samostalne demokratske stranke, osnovanu 1927. na poticaj S. Radića.

sebna naroda, ili makar samo dva posebna plemenska individualiteta, a ne jedan jedini i jedinstveni narod sa dva narodna imena, onda je matematički sigurno i neizbježno, da se *moraju* razviti borbe, utakmice, licitacije i neprijateljstva.³⁸⁵ Onda ni Nijemci ni Mađari ni Talijani (jer govore drugim jezikom) nisu tako opasni Hrvatima kao Srbi, a Srbima nitko opasniji od Hrvata. Oni se *moraju* onda međusobno pobijati i uništavati, dok jedan drugoga ne proguta. Naravno da će prije u toj borbi oba propasti. Supilo to opširno tumači, a na koncu veli doslovno: »Treba se zamisliti u ovaj ljudi, a toli strahoviti problem, u kome se nalazimo u etničkim zakonima, kao jedna iznimka, pak će se onda na stvari drukčije gledati« (Sravni: Supilo: Politika u Hrvatskoj. Str. 20-22).³⁸⁶

Kako dakle izići iz toga začaranog kruga?

Ako ne ćemo sporazumno uzeti jedno ime, n. pr. »Jugosloveni« — kako nas danas naziva čitava evropska diplomacija, onda moramo — kako mi piše prof. Dr. Petar Tomić 25. novembra 1911. smatrati naziv »Hrvati ili Srbi« jednakim nazivima: Grci ili Heleni, Rimljani ili Latini, Englezi ili Britanci. Osmanlije ili Turci, Mađari ili Sikulci, Židovi ili Izraeličani, Švabe ili Nijemci (Deutsche) — jer smo mi u istinu jedan [narod] i po krvi i po jeziku, pa i po rasi. Uzalud se moj prijatelj Gjalski³⁸⁷ znojio ovih dana (u »Obzoru«) da dokaže, kako su Hrvati druga rasa, negoli Srbi.³⁸⁸ To ne stoji. Ima Hrvata, osobito u Dalmaciji, koji su sasvim istoga rasnoga tipa kao i Srbi — zato, jer je i u Dalmaciji bilo tako isto jače miješanje krvi sa drugim neslavenskim rasama, negoli kod nas u Banovini, koji smo se više miješali sa Slovencima. Kod Srba na jugu prevladuje dinarska rasa, a kod Slovenaca i Hrvata mješavina nordijske, alpske i mediteranske rase. Mješanci dakle, prevladavaju kod svih

³⁸⁵ Citat u izvorniku glasi: »Ako se postavi na stanovište, da su Srbi i Hrvati dva posebna naroda, ili makar samo dva posebna plemenska individualiteta, a ne jedan jedini i jedinstveni narod sa dva narodna imena, onda je matematički sigurno i neizbježno, da se, u položaju, u kome se nalaze, *moraju* razviti ovakove utakmice, borbe i licitacije. Moraju za to, jer, pošto su i jedni i drugi isto, a opet nisu, ili ne će da budu isto, to silom okolnosti jedan drugome eo ipso postaje najneposrednijim, najopasnijim neprijateljem.« Frano SUPILO, *Politika u Hrvatskoj*, Rijeka, Tisak Riečke dioničke tiskare, 1911., 20. Također vidi: Frano SUPILO, »Politika u Hrvatskoj, III.«, *Riečki novi list*, Rijeka, br. 202, 25. kolovoza 1911., 1.

³⁸⁶ Citat u izvorniku glasi: »Treba se zamisliti u ovaj ljudi, a toli strahoviti problem, u kome se nalazimo u etničkim zakonima, kao jedna njihova iznimka, pak će se onda na stvari drukčije gledati.« *Isto*.

³⁸⁷ Ksaver Šandor Gjalski/Ljubomir Tito Josip Franjo Babić (1854.—1935.), hrvatski književnik i političar. Vidi: Miroslav ŠICEL, *Gjalski*, Zagreb, Globus, 1984.

³⁸⁸ Vidi: Ksaver Šandor GJALSKI, »Razmatranja k rasnim pojavama«, *Obzor*, br. 40, 10. veljače 1928., 1; br. 41, 11. veljače 1928., 5; br. 42, 12. veljače 1928., 5; br. 43, 13. veljače 1928., 4; br. 44, 14. veljače 1928., 3.

nas. Pogrešno je iz toga povlačiti onakve zaključke, kakove povlači prijatelj Gjalski.

Politički program Frana Supila za ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu može se sažeti u ovu jednu izreku: Narodno jedinstvo sa pokrajinskim autonomijama — ali nipošto autonomije bez narodnog jedinstva. Taj svoj program razložio je on detaljno u svom memorandumu od oktobra 1915., koji je podnio »Jugoslavenskom Odboru« i engleskim državicima po svom prijatelju Steedu. U njemu argumentuje Supilo ovako: Hrvati, Srbi i Slovenci jedan su politički narod sa tri imena, različitih historijskih državopravnih i kulturnih tradicija, ali jednoga jezika i jedne plemenske rase. Za njih treba da vrijedi potpuna ravnopravnost plemenskih elemenata raznog naziva kao i potpuna sloboda i ravnopravnost vjeroispovijedanja. Glava i srce Hrvatsva jest Zagreb, a Srpstva Beograd. Ideja narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca dovodi u političkom pogledu do logične posljedice: težnje, rada i programa za jednim političkim ujedinjenjem u *slobodnu nacionalnu državu*, u kojoj će svako pleme, bolje reći predstavnici svakog imena, sa svojim osobinama, tradicijom, snagom, u novu formaciju donijeti svoje najbolje sile i sposobnosti. Ova nova formacija mora biti harmonički produkt svih naših narodnih sila u fuziji duhova, tradicija i rada, u jedinstvenom pregnuću za osigurati našu zajedničku budućnost. Tako bi se napravila država od 12 do 13 milijuna, prilično jaka da zadrži prolaz germanskom ekskluzivnom imperijalizmu na ovom njegovom naravnom putu na Istok.³⁸⁹

³⁸⁹ Navod u izvorniku glasi: »1) Hrvati, Srbi i Slovenci jedan su genetički narod sa tri imena, različitih historijskih, državopravnih i kulturnih tradicija, ali jednog jezika i jedne plemenske rase. 2) U omeo narodu u Habsburškoj Monarhiji Hrvatskoj pripada vodeća politička uloga kao *prima inter pares*. Izvan Habsburške Monarhije ta uloga u istom svojstvu pripada Srbiji. U svakom slučaju vrijedi potpuna ravnopravnost plemenskih elemenata raznoga naziva, kao i potpuna sloboda i ravnopravnost vjeroispovijedanja. 3) Hrvatska, u užem smislu ove riječi, s glavnim gradom Zagrebom, jest za sve Hrvate, ma gdje oni boravili, glava i srce Hrvatske, kao što je Srbija, u užem smislu, s Beogradom na čelu, glava i srce Srpstva. Hrvatima je Hrvatska sa Zagrebom integralni dio njihova narodnoga i državopravnoga bića, njihova individualizma, a druge su hrvatske zemlje uda toga bića. 4) Ideja narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca dovodi, u političkom pogledu, do logičke posljedice težnje rada i programa za jednim političkim ujedinjenjem u slobodnu nacionalnu državu, u kojoj će svako pleme, bolje rekući, predstavnici svakog imena, sa svojim osobinama, tradicijama i snagama u novu formaciju donijeti svoje najbolje sile i sposobnosti. Ova nova formacija mora biti harmonični produkt svih naših narodnih sila, u fuziji duhova, tradicija i nada, u jedinstvenom pregnuću za osigurati našu zajedničku budućnost. Tako bi se napravila država od 12-13 milijuna (7 milijuna pravoslavnih, 5 milijuna katolika i 800.000 slavenskih muslimana), prilično jaka da zakrčuje prolaz njemačkom ekspanzivnom imperijalizmu na ovom njegovom naravnom putu na Istok.« Nav. prema: »Frano Supilo Edwardu Greyu«, u: F. SUPILO, *Politički spisi*, 490. Radi se o konceptu promemoriije koja je bila predana na engleskom jeziku u Foreign Office 30. rujna 1915. godine. Na njemu je

To je evo njegov program za ujedinjenje. Da se pak taj program što sigurnije provede tražio je on u organizaciji države, centralni parlamenat za zajedničke poslove u Beogradu i 5 pokrajinskih autonomnih sabora za one državne i pokrajinske poslove, koji nisu proglašeni zajedničkim. Na izričiti poziv ministra predsjednika Kraljevine Srbije g. *Nikole Pašića* poslao je Supilo, preko srpskoga poslanika u Londonu g. Jovana Jovanovića,³⁹⁰ pismom od 22. jula 1917. nacrt, u kojem je označio one poslove, koje on drži, da bi trebali biti zajedničkim, a koji opet autonomnima.³⁹¹ Ovo je najprecizniji program što ga poznaje naša politička povijest.

Da se prihvatilo i provelo ovaj program našega političkog genija Frana Supila — danas bi naša država bila sretnija, zadovoljnija i blagoslovenija — a ne bi je izjedale neprekidne krize. Ali što nije bilo — može i treba da bude, makar u kojoj formi. — Zato: natrag ka Supilu i onima koji ga slijede.

Op. prir.: Poštujući pravopise i stilske osobitosti autora, tekst je donesen u izvornom obliku. Otklonjene su samo očite tiskarske pogreške.

Supilo, vjerojatno naknadno, zapisao datum »listopad 1915.«. Koncept promemorije čuva se u Arhivu Jugoslavenskoga odbora.

³⁹⁰ J. M. Jovanović-Pižon (1869.—1939.), srbijanski političar i povjesničar. Na dužnosti srbijanskoga poslanika u Londonu bio je od 1916. do 1919. godine. Vidi: Jovan M. JOVANOVIĆ PIŽON, *Dnevnik (1896—1920)*, Radoš Ljušić, Miladin Milošević, prir., Novi Sad, Beograd, Prometej, Radio-televizija Srbije, 2015.

³⁹¹ »A. *Poslovi zajednički* 1) Temeljni ustav države na potpuno demokratskom i ravnopravnom temelju za sav narodni plemenski i kulturni život države i naroda. 2) Vanjski poslovi države. 3) Kopnena, pomorska i sva ostala obrambena sila države. 4) Oni ekonomski i komunikacioni poslovi koji imaju važnost za cijelu državu. 5) Novac (valuta) i financije za zajedničke potrebe. 6) Najviša nastava, biva, najviše institucije za odgoj više narodne inteligencije. B. *Autonomni poslovi* U autonomne poslove spadali bi svi ostali državni i provincijalni poslovi, koji se ne nalaze u rubrikama zajedničkih poslova, kao: unutarnja uprava sve školstvo, izuzev ono u zajedničkim poslovima, sudstvo, bogoštovlje, poljodjelstvo, komunikacioni poslovi lokalnijega reda, financije i financiranja autonomnih poslova što bi imalo biti u svezi sa zajedničkim financijama, po shemama i sistemima koji ih već u praksi na izbor imade; zatim ostali manji javni poslovi koji prelaze kompetenciju općina i kotara. Zajedničke poslove rješavao bi državni narodni parlamenat, a autonomne poslove sabori ili skupštine dotičnih zemalja. Tako bi postojale centralna vlada i autonomne vlade s međusobno ustanovljenim odnošajima. Uz jedan centralni parlamenat za zajedničke poslove potrebno bi bilo — prema tradicijama i prilikama našim — pet (5) autonomnih sabora ili skupština, naravno s odnosnim vladama, ne isključiv da članovi tih autonomnih vlada mogu istodobno biti i članovi centralne vlade ili onaj resor. (...)» Nav. prema: »Frano Supilo Jovanu M. Jovanoviću«, u: F. SUPILO, *Politički spisi*, 536-537.

Stjepan Matković, Zlatko Matijević
**Stjepan Zagorac's *Political Memories*:
In the Whirlwind of Croatian Politics**

The authors prepared the study *Political Memories* by Stjepan Zagorac for print. In this biography, this prominent politician and catholic / old catholic priest mostly focuses on Frano Supilo's work. In the introduction of the article, the authors analyse the biography and the context in which Zagorac built his political career. They point out his evolution (Christian socialism, being a member of various Party of Right groups and standing by the January Sixth Regime). The authors make a connection between Zagorac's political path and the role Frano Supilo played in significantly contributing to the changes in Croatian politics at the beginning of the 20th century. The memories confirm the connection between Zagorac and Supilo on the arrangement around drawing up the Rijeka Resolution, creating a Croat-Serb coalition and specific methods of communicating with Hungarian politicians. Despite the differences appearing in their relationship after 1908, they shared their opinions on using party concentrations, as well as on changing the dualistic system in the Austro-Hungarian Monarchy which slowed down Croatia's development. The authors also saw *Political memories* as an opportunity to preserve more accounts about Frano Supilo in the public memory of interwar Yugoslavia.

Key words: *Croatian politics, memories, New Course, Rijeka Resolution, Croat-Serb coalition, the Party of Right, Serbs, Croats, Austro-Hungarian Monarchy*